ISSN 0235—7771

AKADEEMIA

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 2

Eesti Vabariigi 22. aastapäevaks 1940

Kirjandusest rääkimise kõhklev kõneviis . . . . Jaak Tomberg
Miks on kriitikal toss väljas? . . . . . Bruno Latour
Leibkond ja perekond statistikas . . . . . Ene-Margit Tiit
Luulet . . . . . Triin Tasuja
“Autistlikud psühhopaadid” lapseeas . . . . . Hans Asperger
Üks kindral . . . . . Toomas Kiho
Arvustus . . . . . Tiina Ann Kirss
Päevik 1944–1961 . . . . . Herbert Normann

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Alar Karis, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Peeter Olesk, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Richard Villems

Toimetus:

peatoimetaja . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora, *socialia* . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia . . . . Kalle Hein – kalle.hein@akad.ee
keeletoimetaja . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor . . . Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, 51007 Tartu, Eesti

Telefonid: 7423146, 7423050

E-post: akadeemia@akad.ee

Ilmavõrgus: www.akad.ee
www.facebook.com/AjakiriAkadeemia/

© AKADEEMIA 2020
Trükk: AS Pakett.
Trükiarv: 1500.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 2 (371)

Kirjandusest rääkimise kõhklev kõneviis
Jaak Tomberg 195

Miks on kriitikal toss väljas?: Tõsiasjadest hooleasjadeni
Bruno Latour 203
Tõlkinud Silver Rattasepp

Leibkond ja perekond statistikas
Ene-Margit Tiit 237

Luulet
Triin Tasuja 268

"Autistlikud psühhopaadid" lapseeas. II
Hans Asperger 274
Tõlkinud Katrin Laiapea

Hans Asperger ja tema autismikirjeldus
Amar Annus 305

Üks kindral
Toomas Kiho 312

"... see Euroopa, mis järgneb suurele maailmatulikahjule, on sootu uus": Eesti Vabariigi 22. aastapäevaks 1940
..... 313

Arvustus: Aaker — Tõnu Õnnepalu mõtete hingemaa? Tõnu Õnnepalu. *Aaker: (Muskoka, Ontario, CA)*. (Mujal kodus II.) Tallinn: EKSA, 2019. 388 lk.
Tiina Ann Kirss 345
Abstracts
..... 353
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XX
Herbert Normann 361

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee

Linoollõiked lk 202, 236, 267, 273, 344:

REGINA-MARETA SOONSEIN (1991) on lõpetanud Tartu Kunstikooli illustraatori erialal 2015. aastal ja Kõrgema Kunstikooli Pallas (Tartu Kõrgem Kunstikool) maaliosakonna 2019. aastal, praegu vabakutseline kunstnik.

KIRJANDUSEST RÄÄKIMISE KÕHKLEV KÕNEVIIS

Jaak Tomberg

Alustan väikese lõigukesega ühest väga pikaks veninud peatükist, mida parasjagu uurimuse tarbeks kirjutan. Peatükk ise käsitleb võõrast ja võõrust teadusulmes — teadusulmelise võõra utoopilist potentsiaali —, kuid ei selle ega ka minu järgneva lõigukese sisu pole praegu oluline. Pigem tahan tähelepanu pöörata viisile, mille olen eneseväljenduseks valinud:

> Nii võib Freedmani[1] sedastuse igasuguses kirjanduses ja fiktsioonis sisalduvast kognitsioonist ja võõritusest, mis koos moodustavad teadusulmelise žanrikalduvuse, viia lõpuks *igasuguse representatsiooni tajumise tasandile*: kui mõni representatsioon esitaks tegelikkust tõepoolest täpselt, omakohaselt, üksüheselt, siis ei tajuks me seda kui representatsiooni, kuivõrd tajuaparaat *ei eristaks seda mingilgi moel tegelikkusest enesest*. Ning teisest küljest, kuid sama loogika järgi võiks öelda, et kui representatsioon "esitaks" midagi täiesti tundmatut, midagi täiesti võõrast, siis ei tunneks me selles samuti representatsiooni ära, sest meil puudub põhimine kognitiivne aparaat, millega seda representatsioonina registreerida — teisisõnu, me ei tajuks seda *ei representatsiooni ega ka reaalsusena*.

Tekst põhineb 2. veebruaril 2019 aastal EYS Veljestos toimunud "Isiklikul konverentsil" peetud ettekandel "Peeglike, peeglike seina peal".

[1]Carl Howard Freedman (1951) on Ameerika kirjandusteoreetik, Louisiana ülikooli inglise kirjanduse professor, tema tuntuim teos on *Critical Theory and Science Fiction* (2000). *Toim.*

Ütlen selle lõigu taustaks veel niipalju, et see on minu kavatsuste järgi eelneva pikema arutluse otsustav koondumispunkt, jõuline vahejäreldus, mis määrab ja määratleb suure osa edasisest arutlusest. Nägin selle sõnastamisega väga palju vaeva ning endamisi — mis seal salata — olen tulemuse üle vahel natukene uhkustki tundnud. Saaks ilmselt paremini, aga selleks jääb praegu vajaka haridusest.

Ühest hoopis teisest vaatepunktist, väljenduslikust vaatepunktist, ei väidagi ma siin aga õigupoolest midagi. Ütlen, et Freedmani sedastuse "võib viia" igasuguse representatsiooni tajumise tasandile — ning kui viidaks, siis ütlen ka tingivas kõneviisis, mis juhtuks. Sellele lisan (enda meelest arukalt), et asja "saaks vaadata" ka teisest küljest, kuid sama loogika alusel, mispuhul "võiks öelda" kõike seda, mida ma siis kohe järgnevalt ka ütlen. Teisisõnu: järeldus, mida iseenesest pean täiesti otsustavaks ja kandvaks, on sõnastatud tingivas kõneviisis: ma ei väida, vaid "võiksin väita". Kandev väide on sõnastatud viisil, mis ise kannab ainult pooleldi.

Siis vaatasin selle pilguga üle kogu oma käsiloleva teksti ning mõned varasemadki. Otsingud ütlesid, et olen seda kõneviisi, mida siin nimetan *kõhklevaks kõneviisiks*, kasutanud üsna läbivalt. Kogu aeg ma "võiksin midagi väita" või "võiksin midagi öelda" — veel hullem, "võiksin midagi järeldada". Mulle pidevalt "tundub, et", "paistab, et" ja "näib, et" — ning kahtlasematel hetkel ka "viirastub", "heiastub", "kangastub" või "mõjub". Kui hakkan väitma midagi, mis minu tagasihoidliku arvamuse järgi — ning ainult minu enda peas — tundub eriti leidlik, siis mul "tekib kiusatus väita, et". Ja kui mulle midagi "paistab", siis paistab see enamasti "otsekui" või "justkui". Ning kui tungin täiesti avastamata territooriumile, kus abiks on üksnes intuitsioon, millele tähistusvõime enam hästi vastata ei taha, siis mulle "viimasel piirjoonel terendab".

Niisugune on kõhklev kõneviis — kõneviis, milles midagi otsesõnu ei väideta, vaid väidetakse, et võiks midagi väita. Ma ei ole uurinud, kui palju teised seda kõneviisi kasutavad, aga olen jõudnud arusaamale, et mina kasutan seda päris palju. Ning ma ei tea, kuivõrd teie selle kõneviisiga samastute — kas vahest, kui

väide ei tundu päris kindel, otsustate lugejaga tingida ja ütlete, et teie seda ei väida, aga et võiksite seda väita? (Ning loomulikult nii toimides te ju ikkagi väidate midagi, aga väidate ka ühtlasi, et väidate natuke, väidate poole vinnaga, aga mitte täielikult või täie kindlusega, mitte lõpuni välja.)

Räägin kõike seda seepärast, et range kujutelma järgi peaks moodne teadus olema ikkagi n-ö väitmise bisnis. Kui ma midagi ei väida — või õigemini, kui ma ei väida midagi kindla kõnejõuga, siis kuidas saab mulle üldse vastu vaielda? Sellest vaatenurgast põhineb teadus väite vaidlustatavusel — just oma vaidlustatavuse kaudu lõimub väide laiemasse teaduslikku protsessi ning muudab teksti teaduslikult kommunikeeritavaks, avatuks, funktsionaalseks. Aga kui mul on tagauks kogu aeg retooriliselt paokil — kui ma saan sealt kogu aeg välja lipsata ja öelda, et "ega ma seda õigupoolest ju väitnudki, ma lihtsalt ütlesin, et niimoodi võiks väita" —, siis minuga ei saagi ju õigupoolest vaielda. Või võib-olla saab, aga see nihutaks kogu teadusprotsessi kusagile metatasandile, kus nähakse modaalsustest läbinärimiseks metsikut retoorilist vaeva, nii et selliste lausete asemel nagu "Tombergi väide on vaieldav" kõlaksid umbes sellised laused nagu "sellist asja Tomberg isegi mitte ei "võiks väita"". Moodne teadus tahab, et ma väidaks, sest sedakaudu võtaksin ma väite eest ühtlasi vastutuse. Kõhklev kõneviis aga annab signaali, et ma ei julge väita — ilmselt näiteks seepärast, et ma pole väite taustadega küllaldaselt *kursis* ega peaks sestap üldse osalema teaduse *diskursis*. Ühtlasi annab see signaali, et ma ei julge ühegi oma väite eest seista, nende eest vastutust võtta. Rangelt teaduslikust vaatepunktist märgib kindel kõneviis niisiis pädevust, julgust ja kindlat laadi vastutusvõimet.

Minul, üsna aral ja rumalal inimesel, on kindla kõneviisiga kogu aeg häda olnud. See on mind tahes-tahtmata alatasa vaevanud. Iseäranis viimasel ajal — ajastul, mil teadusbürokraatia süvenemine on ilmale toonud uusi prominentseid teadusliku kirjutamise vorme, millest paradoksaalseim on projektitaotlus, milles tuleb üpris suure kindlusega kehtestada, milliste tulemusteni nelja aasta pärast jõutakse. Aga mul on tunne, et minusse juurdunud kõhkleva kõneviisi juured võrsuvad märksa sügavamalt, kusagilt

1990. aastate lõpupoole kirkailt ja unustatud päevilt, mis tõepoolest, nagu filmi pealkirigi ütleb, ajasid omajagu segadusse.[2] Järgnevalt pakun isiklikult pinnalt välja mõned selle kõneviisi juurdumise ja vaikse vindumise põhjused — nagu näete, ma taas kord ei väida midagi, vaid "pakun välja".

Esimene põhjus on sängitatud sügavalt sellesse ajastusse, mil sattusin minema ülikooli kirjandust õppima. See juhtus 1998. aastal, mil sovetiaegsed õpetamistraditsioonid ning arusaamad teadmise kohaletoimetamise viisidest olid nii gümnaasiumis kui ka ülikoolis küll lagunemas, kuid polnud veel täienisti lagunenud. See oli ajastu, mil loenguruumis toimus veel võrdlemisi dogmaatiline kantslist jutlustamine (nagu see paljude märkide järgi kipub olema veel praegugi, ainult märksa vähem dogmaatilisel kujul), ning mil seminariruumis — neil harvadel kordadel, kui sinna siseneti — valitses õnnis tudengitepoolne vaikus. Üliõpilasel oli hääl küll, aga ta ei julgenud seda mängu panna. Tal oli vabadust, aga ta ei teadnud veel, kuidas seda kasutada. Mäletan hästi neid seminaripäevi, mil Epp Annus püüdis meid meeleheitlikult rääkima panna, ning kui me seda siis vahetevahel tegime, oli suu paotamise julgusest saadud rahuldus palju suurem kui lausutud väidete paikapidavusest saadud rahuldus (viimast, tõsi küll, ei saanud nii ega teisiti kuigi palju tekkida, sest väited ise ei pidanud kuigivõrd või siis sugugi mitte paika). Kujutlen, et nõukogude ajal olid asjad palju selgemad — kindlas kõneviisis väiteid sai valida võrdlemisi kitsast ja selgepiirilisest, ideoloogiliselt determineeritud ja sissejuurutatud ampluaast, mida jäi üle vaid järele korrata, uue materjali peal uuesti esile tõsta. (Ning eks sellega kaasnenud muud, palju tõsisemad ängid, mis võrsusid asjaolust, et see, mida tohtis väita ja pidigi, oli sulaselges vastuolus sellega, mida sisimas taheti väita.) 1990. aastatel oli see ampluaa pildilt kadunud ning uued väitmise viisid, vormid ja aines oli alles end sisse sättimas.

Teine põhjus peitub just väitmise viisides, vormides ja aineses, mis toona *olid* end sisse sättimas. Nagu vahest teate, oli see

[2]Film *Päevad, mis ajasid segadusse* on Triin Ruumeti 2016. aastal valminud tragikomöödia. *Toim.*

postmodernse kultuuriteooria ja dekonstruktivistlike mõtlemis- ja kirjutamisviiside kibe maaletoomise aeg. Mul pole vähimatki tolle maaletoomise vastu — olen ise tolle maaletoomise laps, minu kriitiline vaist, niipaljukest kui seda on, sündis tolle maaletoomise käigus. Aga tolle impordi käigus juhtus veel midagi huvitavat — miskit, mis oli meie väikesele maanurgakesele ja toonasele ajastule sügavalt iseomane ning avaldab arvatavasti laiemat mõju tänapäevani. Meid viidi postmodernismi kui toona läänemaailmas valitseva kultuuritunnetusega kurssi oludes, kus meil ei olnud ajaloolise paratamatuse tõttu olnud võimalust modernismi orgaaniliselt, s.t loomuliku kultuurilise arenguna läbi tunnetada. See on küll natuke teine teema, aga sellest vaatenurgast jõudis postmodernism Tartu ülikooli enne modernismi: näiteks tunnustekogumina, mille põhjalt postmodernsust kui kehtivat olukorda hakati selgitama. Selleks et seletada, milline on postmodernism ja postmodernistlik olukord, tuli kõigepealt kinnistada, mis on modernism. Ja nii toimetati modernism toonastes kirjandusõpingutes tagauksest sisse peaasjalikult postmodernismi eelkäijana — see jõustati retroaktiivselt, see kujutleti olemasoleva uudse olukorra ette, ehkki seda polnud siinkandis mingis mõttes "aset leidnud" või vähemalt polnud seda küllaldaselt orgaaniliselt läbi tunnetatud. Veel kõnekam on lugu dekonstruktsiooniga, kus sama mehhanism hakkas toimima järgmisel kujul: meid õpetati väidet dekonstrueerima veel enne, kui meid õpetati ülepea midagi väitma. Tagantjärele otsustades tundub muidugi, et see on omalaadne privileeg, sest ühtlasi õpetati meid mis tahes väitesse *vastutustundlikult suhtuma*, väite tingimusi kõigepealt üksikasjalikult välja puhastama, kaaluma, nüansseerima. Sellegipoolest leidis toonane üliõpilane (ehk mina) — kui ta võttis talle õpetatut tõsiselt (võttis küll) — end nõudlikust olukorrast: vähe sellest, et ta ei julgenud väita ega väga ka osanud väita, takerdus ta pikaks ajaks võimaliku väite eeltingimuste lõputusse vaagimisse, mille käigus võis väide laguneda enne, kui see üldse kujunema hakata jõudis. Ning ma arvan, et selle olukorra mõju avaldub minu kirjutuses tänapäevani: nii tolles retoorika pinnal värelevas kõhklevas kõneviisis, kirjutusprotsessi läbivates iseärasustes kui ka asjaolus, et ma ei jõua

üldse kuigi palju kirjutada, kuigi palju väita. Seetõttu meenuvad mulle alatasa "Kirjad noorele luuletajale", kus Rilke ütleb:

> Mitte keegi ei saa Teile nõu anda, Teid aidata, mitte keegi. On ainult üksainus abinõu. Minge iseendasse. Uurige põhjust, mis paneb Teid kirjutama; vaadake järele, kas see on ajanud juured Teie südame sügavaimasse soppi, tunnistage endale, kas Te sureksite, kui Teil kirjutamine ära keelataks. Seda ennekõike: küsige endalt öö vaikseimal tunnil: kas ma *pean* kirjutama? Kaevuge sügavat vastust otsides iseendasse. Ja kui vastus peaks kõlama jaatavalt, kui tohite sellele tõsisele küsimusele vastu seada kindla ja lihtsa: "*Ma pean*", siis kohandage oma elu selle paratamatusega.[3]

Dekonstruktsiooni juurde naastes tuleb öelda, et näiteks Derridal ei olnud kindlasti midagi väitmise vastu. Aga ta teadvustas väitmise juures teistsugust vastutust kui see, mille võtab endale kindlas kõneviisis rääkiv teadlane, kui too valmistub end kaitsma või endas järeleandmisi tegema. Derrida teadvustas väite kõnejõuga kaasnevat kategoorilisust, omamoodi vägivalda, millel tema jaoks olid suured sotsiaalsed, poliitilised ja ideoloogilised tagajärjed. Minu arvates nägi ta igal sammul röögatult vaeva, et väitest toda vägivalda välja rookida. Sealt ka nood pealtnäha pikad ja vastuolulised laused ning suur tähelepanu, mida nõuab tema väitearenduste alalhoid mõttes. Sellest vaatenurgast ei märgi sõnas avalduv kõhklus mitte argust või harimatust, vaid alati ka natuke *julgust vaagida kõnejõuga kaasnevat vastutust*.

Kui ma mõtlen eesti mõtteloo peale, siis ma mõtlen millegipärast kõigepealt ikka Madis Kõivu peale. Kõiv rääkiski ja kirjutaski peaaegu ainult tingimisi — modaalsusi vaheldades, nende vahel hüpeldes, kehtestatut ja kinnitatut tinglikuks muutes, tühistades, ümber pöörates, edasi lükates ja tagasi võttes ning midagi järgmist taaskehtestades. Mida kõike ta poleks saanud rääkida, käsitleda, mõelda, nüansseerida, isegi kokku võtta, kui see kõhklevus olnuks talle keelatud?[4] Ning nüüd mõtlen ma seda-

[3] Vt Rainer Maria Rilke. *Kirjad noorele luuletajale. Luuletusi.* Tlk Ain Prosa ja Tiiu Relve. (Loomingu raamatukogu 13.) Tallinn: Perioodika, 1995, lk 7–8. *Toim.*

[4] Ma ei taha siirduda kuigivõrd essentsialistlikule pinnale, aga kujutlen, et näiteks Uku Masingu jaoks võiks kõhklev kõneviis olla midagi

sama kirjandusest kõnelemise kohta üldiselt. Kirjandus on oma põhiolemuselt (äkki isegi ontoloogiliselt?) midagi nii tinglikku ja mitmetist, et kuidas saaks sellest üldse ainuüksi kategooriliselt kõnelda? Sellest vaatenurgast on kindel kõneviis kirjandusele kui *välja-mõeldisele* vastunäidustatud — rääkides kirjandusest kindlas kõneviisis, räägitakse ühtlasi vaesestavalt mööda selle ontoloogilistest põhialustest.

Ma jätan siinkohal meelega otsa lahti, et küsida: kuidas teile see asi näib, tundub või paistab?

JAAK TOMBERG (1980) on lõpetanud Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvaluule erialal 2002, magistrikraad 2004, doktorikraad 2009. Eesti Kirjandusmuuseumi teadur 2006–2010, järeldoktor 2010–2013, TÜ filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi eesti kirjanduse õppetooli kirjandusteooria teadur 2014–2015, kultuuriteaduste ja kunstide instituudi eesti kirjanduse teadur 2014–2015, humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna kultuuriteaduste instituudi eesti kirjanduse teadur 2016–2017, vanemteadur a-st 2017. *Akadeemias* on temalt ilmunud artikkel "Realistliku usutavuse ja teaduslik-fantastilise võõrituse topeltperspektiiv: William Gibsoni Blue Anti triloogia" (2014, nr 9, lk 1620–1667).

iseomaselt soomeugrilikku — kui germaani traditsiooni esindaja väidab võrdlemisi otsesõnu, siis ugrilasele pigem "tundub", "paistab", "heiastub" jne.

REGINA-MARETA SOONSEIN. Juurdunud (2018)

MIKS ON KRIITIKAL TOSS VÄLJAS?

Tõsiasjadest hooleasjadeni

Bruno Latour

Tõlkinud Silver Rattasepp

Sõjad. Nii palju sõdu. Sõjad väljas ja sõjad sees. Kultuurisõjad, teadussõjad, sõjad terrorismi vastu. Sõjad vaesuse vastu ja sõjad vaeste vastu. Sõjad võhikluse vastu ja sõjad võhikluse tõttu. Minu küsimus on lihtne: kas ka meie peaksime sõdima, meie, õpetlased, intellektuaalid? Kas tõesti on meie kohuseks lisada värskeid varemeid varemeväljadele? Kas tõesti on humanitaaria ülesandeks lisada dekonstruktsioon destruktsioonile? Uut pildirüüstet pildirüüstele? Mis on saanud kriitilisest vaimust? Kas tal on toss väljas?

Kardan, et kriitikal ei ole lihtsalt sihik paigas. Ajastu metafoorsesse õhustikku jäädes: sõjaväelised eksperdid uuendavad pidevalt oma strateegilisi doktriine, tagavaraplaane, mürskude suurust, suunda ja tehnoloogiat, oma tarku pomme, oma rakette; ma imestan, miks meie, meie üksi peaksime pääsema seda sorti parandustest. Ei paista, et akadeemilises sfääris oleksime olnud nii-

---

Why Has Critique Run out of Steam?: From Matters of Fact to Matters of Concern. — *Critical Inquiry*, Vol. 30, Winter 2004, pp. 225–248.

Copyright © 2004 by The University of Chicago.

Avaldame kirjastuse nõusolekul.

sama varmad valmistuma uuteks ähvardusteks, uuteks ohtudeks, uuteks ülesanneteks, uuteks sihtmärkideks. Kas me pole mitte nagu need mehaanilised mänguasjad, mis lakkamatult ühte ja sama liigutust teevad, ehkki kõik nende ümber on muutunud? Kas poleks üsna hirmus, kui me endiselt treenime noorukeid — jah, noori sõdureid, noori kadette — sõdadeks, mis ei ole enam võimalikud, võitlema ammu läinud vaenlastega, vallutama territooriume, mida enam ei eksisteeri, jättes nad korraliku varustuseta ohtude kätte, mida me ei suutnud ette näha, milleks me oleme täiesti ette valmistamata? Kindraleid on alati süüdistatud, et nad valmistuvad eelmiseks sõjaks — eriti Prantsuse kindraleid, eriti praegusel ajal. Kas olekski lõppeks väga üllatav, et ka intellektuaalid valmistuvad eelmiseks sõjaks, eelmiseks kriitikaks — eriti Prantsuse intellektuaalid, eriti nüüd? On ju palju aega möödas sellest, kui intellektuaalid olid esirinnas. Möödas on tõesti palju aega sellest, kui arusaam avangardist endast — proletariaadist, kunstilisest — loojakarja läks, tõugatud kõrvale teiste jõudude poolt, viidud tagalasse, ehk moonavoori kupatatud.[1] Me suudame kriitilist avangardi küll veel simuleerida, ent kas vaim pole mitte kadunud?

Sel väga rusuval ajal tahan neil teemadel mõtiskleda, mitte et lugejat masendada, vaid et edasi rühkida, et meie kasinad võimed nii kiiresti kui võimalik ümber suunata. Oma väite tõestuseks pole mul mitte just faktid, vaid pigem väikesed vihjed, närivad kõhklused, häirivalt kõnekad märgid. Mind huvitab, mis on saanud kriitikast, kui *New York Times*'i juhtkiri sisaldab järgmist mõttekäiku.

> Enamik teadlasi usub, et [üleilmne] soojenemine on põhjustatud inimtekkelistest saasteainetest, mis vajaksid ranget reguleerimist. Hr Luntz [vabariiklaste strateeg] paistab seda tunnistavat, kui ta ütleb, et "teaduslik debatt on meie vastu sulgumas". Tema nõuanne aga on rõhutada, et tõendid ei ole lõplikud.
>
> "Kui avalikkus hakkab uskuma, et teaduslikud küsimused on lahendatud," kirjutab ta, "muutub vastavalt ka tema arusaam üle-

[1] Selle kohta, mis juhtus avangardiga ja kriitikaga üldiselt, vt Latour, Weibel 2002. Käesolev artikkel on paljuski uurimus sellest, mis võiks juhtuda pärast pildisõdu.

> ilmsest soojenemisest. Seetõttu tuleb teil peamiseks teemaks teha *teadusliku tõsikindluse puudumine*."[2]

Mõelda vaid! Hoida kunstlikult alal teaduslikku dispuuti, et toetada "pruunlööki",* nagu ütleksid Paul ja Anne Ehrlich (Ehrlich, Ehrlich 1997: 1).

Mõistate, miks ma muretsen? Ka ma ise olen aega kulutanud näitamaks, et "teadusliku tõsikindluse puudumine" käib faktide konstrueerimisega lahutamatult kaasas. Ka mina tegin sellest "peamise teema". Aga minu eesmärgiks ei olnud avalikkust lollitada lõpetatud vaidluse tõsikindlust varjates — või oli? Lõppude lõpuks on mind just selles patus süüdistatud. Ma tahaksin siiski uskuda, et mu kavatsuseks oli vastupidi, *vabastada* avalikkus enneaegselt omaks võetud, objektiveeritud faktidest. Kas ma eksisin rumalasti? Kas asjad on nii kiiresti muutunud?

Sel juhul ei ole enam ohuks ülemäärane usaldus ideoloogiliste argumentide vastu, mis teesklevad tõsiasju — mille vastu me oleme minevikus nii tõhusalt võitlema õppinud —, vaid ülemäärane *umbusaldus* heade tõsiasjade vastu, mis on maskeerinud end halbadeks ideoloogilisteks kallutatusteks! Oleme aastaid püüdnud tabada näiliselt objektiivsete väidete taha peitunud tõelisi eelarvamusi, kas nüüd tuleb meil paljastada tõelised objektiivsed ja vastuvaidlematud faktid, mis on peitunud eelarvamuste *illusiooni*

---

[2]Environmental... 2003. Paistab, et Luntz osutus väga edukaks; hiljem ma lugesin *Wall Street Journal*'i juhtkirjast:

> Saab ka paremini [sellest, et võtta vastu ettevõtteid piiravaid seadusi], milleks on jätkata võitlust heade külgede nimel. Puudub teaduslik konsensus selles, et kasvuhoonegaasid on põhjustanud maailma tagasihoidliku üleilmse soojenemise trendi, veel vähem selles, kas soojenemine teeb rohkem kahju kui kasu, või kas me üldse saame siin midagi ette võtta.
>
> Niipea kui vabariiklased tunnistavad, et kasvuhoonegaase tuleb kontrollida, ei lähe palju aega mööda, kui nad hakkavad toetama majanduslikult kahjulikumaid eeskirju. Nad võiksid selle asemel pigem põhimõtete eest seista ja üritada avalikkust harida. (A Republican... 2003.)

Ja seesama väljaanne kurdab "Araabia tänava" "patoloogilise suhte" üle tõega!

*Ingl k *brownlash*, Paul Ehrlichi termin kirjeldamaks tahtlikku püüet keskkonnaprobleemide tõsidust pisendada teadust väärkasutades või seda vääriti vahendades. *Toim.*

taha? Kuid endiselt hoitakse alal terveid doktoriprogramme tagamaks, et tublid Ameerika noored õpiksid kõige raskemal moel, et faktid on väljamõeldud, et ei ole olemas sellist asja nagu loomulik, vahendamata, erapooletu ligipääs tõele, et me oleme alati keele vangistuses, et räägime alati teatavast vaatenurgast, ja nii edasi, samal ajal kui ohtlikud äärmuslased kasutavad sedasama sotsiaalse konstrueerituse argumenti hävitamaks raskelt kättevõidetud tõendeid, mis võiksid päästa meie elu. Kas ma tegin valesti, kui osalesin selle teaduse uuringuteks* nimetatava valdkonna väljamõtlemisel? Kas piisab, kui öelda, et me tegelikult ei mõelnud seda, mida me ütlesime? Miks põletab mu keelt öelda, et üleilmne soojenemine on fakt, tahate seda või mitte? Miks ei saa ma lihtsalt öelda, et vaidlus on jäädavalt läbi?

Kas ma peaksin end rahustama, öeldes lihtsalt, et pahad kasutavad igat kättesaadavat relva, naturaliseeritud fakte, kui neile sobib, ja sotsiaalset konstruktsiooni, kui neile sobib? Kas me peaksime vabandama, et meil polnudki kunagi õigus? Või ehk tuleks meil tõsta kriitikamõõk kriitika enese vastu ja otsida selgust iseendast: mida me õigupoolest taga ajasime, kui kõigest väest püüdsime näidata teaduslike faktide sotsiaalset konstrueeritust? Lõppude lõpuks pole mingit tagatist, et meil peaks alati õigus olema. Ka kriitika jaoks pole kindlat pinda.[3] Kas mitte just seda ei tahtnud kriitika öelda: et mitte kuskil pole kindlat pinda? Aga mida see tähendab, kui see kindla pinna puudumine võetakse meilt ära kõige hullemate tüüpide poolt argumendiks nende asjade vastu, mida me kalliks peame?

Kunstlikult alal hoitav poleemika ei ole ainus murettekitav märk. Mis on kriitikast saanud, kui Prantsuse kindral, ei, marssal kriitika vallas, nimelt Jean Baudrillard, väidab avaldatud raama-

*Ingl k *science studies*. Interdistsiplinaarne uurimisvaldkond, kus uuritakse teadustegevust laiemas ühiskondlikus, ajaloolises ja filosoofilises kontekstis, kasutades mitmesuguseid eri meetodeid. *Toim.*

[3] Ajuliiva metafoori kasutasid uusmodernistid oma teaduse uuringute kriitikas, vt Koertge 1998. Probleem on siin, et selle raamatu autorid vaatasid tahapoole ja üritasid pääseda uuesti sisse modernismi kaljukindlasse kantsi, ja mitte ettepoole selle suunas, mida ma parema termini puudusel nimetan mittemodernismiks.

tus, et Kaksiktornid hävitasid end ise nii-öelda omaenda raskuse all, kuna neid õõnestas kapitalismile endale siseomane täielik nihilism — justkui tõmmanuks terroristide lennukeid enesetapule selle eimiski musta augu võimas külgetõmme (vt Baudrillard 2002)? Mis on kriitikast saanud, kui raamatust, mis väidab, et Pentagoni ei lennanud ühtegi lennukit, saab bestseller? Mul on piinlik tunnistada, et ka selle raamatu autor oli prantslane.[4] Kas mäletate neid häid aegu, kus revisionism saabus väga hilja, pärast seda kui faktid olid läbinisti paika pandud, aastakümned pärast seda, kui tõendusmaterjal oli kokku kogutud? Nüüd aga on meil käes asi, mida võiks nimetada *koheseks revisionismiks*. Sündmuse suits pole veel hajunudki, kui juba hakkavad tosinad vandenõuteooriad ametlikku aruannet revideerima, lisades veel varemeid varemetele, veel rohkem suitsu suitsule. Mis on kriitikast saanud, kui mu naaber väikeses Bourbonnais' külas, kus ma elan, vaatab mulle kui lootusetule naiivikule ülalt alla, kuna ma usun, et Ameerika Ühendriike ründasid terroristid? Kas mäletate vanu häid aegu, kui ülikooli professorid võisid lihtsameelsetele ülalt alla vaadata, kuna need maakad uskusid kirikusse, emadusse ja õunakooki? Asjad on põhjalikult muutunud, vähemalt minu külas. Nüüd olen mina see, kes usub naiivselt mingitesse faktidesse, kuna ma olen haritud, sellal kui need teised tüübid on liiga lihtsameelsed, et olla kergeusklikud: "Kus sa oled olnud? Kas sa ei tea, et seda tegid Mossad ja CIA?" Mis on kriitikast saanud, kui keegi nii lugupeetav nagu Stanley Fish,* "lubaduste vaenlane", nagu Lindsay Waters teda nimetab, usub, et ta kaitseb teaduse uuringuid, minu valdkonda, kui võrdleb füüsikaseadusi pesapallireeglitega? (Vt Waters 2004; vt ka Paumgarten 2003.) Mis on kriitikast saanud, kui eksisteerib terve tööstus eitamaks, et Apollo programm maandus Kuul? Mis on kriitikast saanud, kui

[4] Vt Meyssan 2002. Vandenõuteooriad on alati eksisteerinud. Kohese revisionismi juures on uudne see, millist hulka teaduslikke tõestusi nad väidavad end jäljendavat.

* Stanley Fish (snd 1938), Ameerika kirjandusteoreetik. *Toim.*

DARPA* kasutab oma Totaalse Informatsioonilise Teadlikkuse projekti** jaoks baconlikku loosungit *Scientia est potentia*? Kas ma ei lugenud seda mõnest Michel Foucault' tekstist? Kas Riiklik Julgeolekuagentuur on viimasel ajal teadmise-kaldkriips-võimu üle võtnud? Kas *Valvata ja karistada*** on saanud nüüd hr Ridge'i unejutuks (joonis 1)?

Joonis 1.

Lubage mul korraks olla õel. Mis eristab tegelikult vandenõuteoreetikut ja populariseeritud, see tähendab õpetatavat versiooni sotsiaalkriitikast, mille on inspireerinud näiteks sellise silmapaistva sotsioloogi nagu Pierre Bourdieu liiga kiire lugemine (viisakusest jään ma Prantsuse välikomandöride juurde)? Mõlemal juhul tuleb meil õppida kahtlustama kõike, mida inimesed ütlevad, sest muidugi mõista me kõik teame, et nad elavad oma tegelike motiivide täieliku *illusio* kütkeis. Seejärel, kui umbusk on meid

*DARPA ehk The Defense Advanced Research Projects Agency on 1958. a USA Kaitseministeeriumi alluvuses loodud agentuur, mille ülesandeks on uute militaartehnoloogiate väljatöötamine. *Toim.*

**Selle elluviimimiseks lõi DARPA 2002. a Informatsioonilise Teadlikkuse Büroo, mille logo on joonisel 1. *Toim.*

***Vt M. Foucault. *Valvata ja karistada: Vangla sünd*. Tlk M. Lepikult. Tartu: Ilmamaa, 2014. *Toim.*

tabanud ja palutakse seletust sellele, mis tegelikult toimub, apelleeritakse jällegi mõlemal juhul samamoodi pimeduses pesitsevatele vägevatele jõududele, mis tegutsevad alati järjekindlalt, vahetpidamatult, järeleandmatult. Mõistagi meeldib meile akadeemilises maailmas kasutada kõrgendatud põhjusi — ühiskond, diskursus, teadmine-kaldkriips-võim, jõuväljad, impeeriumid, kapitalism —, samas kui vandenõuteoreetikutele meeldib kujutada armetut hulka ahneid, tumedate kavatsustega inimesi, ent mulle paistab seletuse struktuuris olevat midagi murettekitavalt sarnast, esmalt umbusuliigutuses ja siis sügavalt alt pimedusest kohale veeretatavates põhjuslikes seletustes. Mis siis, kui automaatselt võimu, ühiskonda, diskursust appi võtvad seletused on oma kasulikkuseaja ära elanud ning mandunud sinnamaale, kus nad nüüd toidavad kõige lihtsameelsemat sorti kriitikat?[5] Võib-olla ma võtan vandenõuteooriaid liiga tõsiselt, kuid mulle teeb muret avastada nendes äkilise automaatse usukaotuse, tõestuste vormitäpse nõudmise ja sotsiaalselt eikunagimaalt pärit võimsate seletuste vaba kasutamise hullumeelses segus paljusid sotsiaalkriitika sõjariistu. Mõistagi on vandenõuteooriad meie endi argumentide absurdsed moonutused, ent nagu relvad, mis on läbi hajusa piiriala valele seltskonnale smugeldatud, on need sellele vaatamata meie relvad. Kõikidest moonutustest hoolimata on terasesse põletatuna endiselt kerge ära tunda meie kaubamärki: *Made in Criticalland.*

Mõistate, miks ma muretsen? Ohud võivad olla sedavõrd muutunud, et me võime endiselt sihtida kogu oma arsenali itta või läände, samas kui vaenlane on liikunud hoopis teise kohta. Lõppude lõpuks muutuvad tuumarakettide hulgad suureks kolahunnikuks, kui küsimuseks saab, kuidas kaitsta end võitlejate vastu, kellel relvadeks taskunoad või räpased pommid. Miks ei peaks meie kriitilise arsenaliga, dekonstruktsiooni neutronpommidega, diskursuseanalüüsi rakettidega olema samamoodi? Või vahest on kriitika miniaturiseeritud nagu arvutid. Ma olen alati kujutlenud,

[5]Nende nii tõsistel kui ka populariseeritud vormidel on see puudus, et nad kasutavad ühiskonda juba eksisteeriva põhjusena, mitte aga võimaliku tagajärjena. Just nii kritiseeris Gabriel Tarde alati Durkheimi. Võimalik, et *sotsiaalse* ja *ühiskonna* kogu mõistestik on vastutav kriitika nõrgenemise eest. Ma olen üritanud seda näidata, vt Latour 2002a.

et seda, mis nõudis suurt vaeva, hõivas tohutuid ruume, maksis palju higi ja raha sellistele inimestele nagu Nietzsche ja Benjamin, saab nüüd tasuta, nagu 1950. aastate superarvutid, mis täitsid suuri saale ja kulutasid tohutut hulka elektrit ja kuumust, aga on nüüd ligipääsetavad sentide eest ja pole suuremad kui sõrmeküüs. Nagu üks hiljutine Hollywoodi filmireklaam kuulutas: "Kõik on kahtlane... kõik on müügiks... ja miski pole nii, nagu näib."*

Te võite küsida, mis minuga toimub. Kas mul on keskeakriis? Paraku mitte, keskiga sai mul juba ammu läbi. Kas tegemist on patriitsliku vimmaga kriitika populariseerumise vastu? Justnagu peaks kriitika olema reserveeritud eliidile ja jääma raskeks ja pingutust nõudvaks tegevuseks nagu mägironimine või purjetamine, ning ei ole enam vaeva väärt, kui kõik oskavad seda paari sendi eest teha? Mis on halba rahvalikus kriitikas? Me oleme nii palju kurtnud kergeusklike masside üle, kes naturaliseeritud fakte alla neelavad, et oleks päris ebaaus halvustada nüüd neidsamu masse nende, kuidas seda nimetadagi, kergeuskliku kriitika eest? Või ehk on tegemist hullunud radikalismiga nagu siis, kui revolutsioon neelab oma lapsed? Või kas pigem oleme käitunud nagu hullud teadlased, kes on lasknud kriitikaviiruse oma labori seinte vahelt lahti ega suuda nüüd tema kahjulike mõjude piiramiseks enam mitte midagi ette võtta; nüüd ta muteerub, närib kõik katki, kaasa arvatud anumad, milles teda hoiti? Või kas on tegemist järjekordse näitega kapitalismi kuulsast võimest taaskasutada kõike, mis on suunatud tema hävitamisele? Nagu Luc Boltanski ja Ève Chiapello ütlevad, on kapitalismi uus vaim võtnud heasse kasutusse kunstilise kriitika, mis oleks pidanud ta hävitama (vt Boltanski, Chiapello 1999). Kui juhm ja moralistlik, sigareid suitsetav tagurlik kodanlane suudab end muundada vabalt hõljuvaks agnostiliseks boheemlaseks, kes meeldumuseta liigutab arvamusi, kapitali ja võrgustikke ühest planeedi otsast teise, miks ei peaks ta siis olema võimeline endasse haarama dekonstruktsiooni, sotsiaalkonstruktivismi, diskursuseanalüüsi, postmodernismi, postoloogia kõige peenemaid tööriistu?

*Tegu on filmiga *L.A. Confidential* (1997, rež. Curtis Hanson). *Toim.*

Vaatamata mu toonile ei ürita ma tagurpidikäiku anda, hakata tagurlaseks, kahetseda, mida olen teinud, vanduda, et ma ei ole enam kunagi konstruktivist. Ma tahan lihtsalt teha sama, mida korrapärase ajavahemiku tagant teeb iga hea sõjaväeohvitser: proovida uuesti läbi ühendused uute ohtude vahel, millega ta silmitsi seisab, ning varustuse ja väljaõppe vahel, mis tal peaksid olema, et nendega hakkama saada — ja kui tarvis, kogu kupatuse nullist peale uuesti läbi vaadata. See ei tähenda meile rohkem kui ohvitserile, et me eksisime, vaid lihtsalt et ajalugu muutub kiiresti ja et pole suuremat intellektuaalset kuritegu kui rakendada varasema perioodi varustust praeguse hetke väljakutsetele. Milline olukord ka poleks, on meie kriitiline varustus samavõrd läbivaatamist väärt kui Pentagoni eelarve.

Minu väiteks on, et teatav kriitilise vaimu vorm on viinud meid eksiteele, õhutanud meid võitlema valede vaenlastega, ja mis kõige hullem, meid peavad sõpradeks valet sorti liitlased, kõik väikese eksituse tõttu peamise sihtmärgi määratlemisel. Küsimuseks polnud kunagi faktide *käest* pääsemises, vaid neile *lähemale* pääsemises, mitte empirismiga võitlemises, vaid vastupidi, empirismi uuendamises.

Ma kavatsen väita, et kriitiline meel, kui ta tahab end elustada ja olla jälle asjakohane, tuleb esile siis, kui viljelda *kangekaelselt realistlikku hoiakut*, kui väljenduda nagu William James, ent see on realism, mis tegeleb asjadega, mida ma nimetan *hooleasjadeks* [matters of concern], mitte *tõsiasjadega*. Viga, mille me tegime, mille mina tegin, oli uskuda, et ei ole olemas tõhusat viisi kritiseerida tõsiasju peale nende juurest *eemaldumise* ja oma tähelepanu pööramise tingimustele, mis need võimalikuks tegid. Ent see tähendas võtta liiga kriitikavabalt omaks see, milles tõsiasjad seisnevad. See tähendas jääda liiga truuks kahetsusväärsele lahendusele, mis on pärit Immanuel Kanti filosoofiast. Kriitika ei ole kogu oma vermetekratsimisest hoolimata olnud piisavalt kriitiline. Reaalsust ei määratle tõsiasjad. Tõsiasjad ei ole kõik, mis on kogemuses antud. Tõsiasjad on vaid väga osalised ja ma väidaksin, et väga poleemilised, väga poliitilised esitused hooleasjadest ning vaid alamhulk sellest, mida võiks nimetada ka *asjaoludeks*. Just seda teist empirismi, seda tagasitulekut realistlikku

hoiakusse, tahaksin ma välja käia järgmise ülesandena kriitiliselt meelestatuile.

Osutamaks argumendi suunale, tahan ma näidata, et kuigi valgustusaeg lõikas palju kasu ühe väga võimsa kirjeldusliku tööriista rakendamisest, milleks olid tõsiasjad ja mida sai suurepäraselt kasutada nii mõnegi uskumuse, jõu, illusiooni *ümberlükkamiseks*, leidis ta end täiesti relvitult, kui seesama ümberlükkav tung neelas omakorda alla tõsiasjad. Pärast seda lülitati valgustuse tuled aeglaselt välja ja mingisugune pimedus näikse olevat laskunud ülikoolilinnakuile. Minu küsimus on seega: kas me suudame välja mõelda uue kirjeldusliku tööriista, mis sedakorda tegeleb hooleasjadega ja mille mõtteks ei oleks enam ümber lükata, vaid kaitsta ja hoolitseda, nagu Donna Haraway* ütleks? Kas on ikkagi võimalik kriitilist kihku ümber kujundada kellegi niisuguse eetoses, kes tõsiasjadele tõelisust *lisaks*, mitte aga *maha ei arvaks*? Teisisõnu, mis vahe on dekonstruktsioonil ja konstruktivismil?

"Siiamaani," võiksite te vastu väita, "ei ole väljavaated kuigi head, ja teie, Monsieur Latour, olete küll inimene, kes on kõige vähem võimeline seda lubadust teoks tegema, kuna te olete veetnud oma elu lükates ümber seda, mida teised, viisakamad kriitikud olid seni vähemasti respekteerinud, nimelt tõsiasju ja teadust ennast. Te võite oma käsi jahuga tolmutada nii palju, kui süda kutsub, kuid kriitilise hundi mustad karvad reedavad teid alati; teie dekonstrueerivad hambad on teritatud liiga paljude meie süütute laborite peal — ma mõtlen lambukeste peal! —, et me teid usuksime." No vaadake, selles just asi ongi: ma olen kirjutanud umbes tosin raamatut, inspireerimaks lugupidamist, mõned on öelnud isegi, et kriitikavabalt ülistamaks teaduse ja tehnoloogia, kunsti, religiooni ja viimasel ajal juura objekte, näidates iga kord rohketes detailides, kui ebaveenev on neid seletada sotsiaalselt, ent ainus hääl, mida lugejad kuulevad, on hundi hammaste

*Donna J. Haraway (snd 1944), Ameerika feministlik uurija teaduse ja tehnika uuringute vallas. *Toim.*

lõgin. Kas küsimust on tõesti võimatu lahendada, kirjutada mitte tõsiasjalikult, vaid, kuidas nüüd öeldagi, hooleasjalikul viisil?[6]

Nagu iga filosoof teab, on Martin Heidegger mitut puhku sõna "asi" etümoloogia üle mõtteid mõlgutanud. Praegu oleme kõik teadlikud, et kõikides Euroopa keeltes, kaasa arvatud vene keeles, on tugev seos asja kohta käivate sõnade ja kvaasikohtuliku kogunemise vahel.[*] Islandlased hooplevad oma vanima parlamendiga, mida nad nimetavad *Althing*, ja paljudes Skandinaavia maades võib endiselt külastada kogunemiskohti, mida tähistatakse sõnaga *Ding* või *Thing*. Kas pole erakordne, et banaalne termin, mida me kasutame tähistamaks seda, mis seal väljas on vaieldamatult asi, jäädes väljapoole igasugust vaidlust, väljapoole keelt, on ühtaegu kõige vanem sõna, mida me kõik oleme kasutanud tähistamaks vanimat neist paikadest, kus meie esivanemad asju ajasid ja üritasid lahendada lahkarvamusi?[7] Asi on ühes mõttes objekt seal väljas ja teises mõttes *teema* just nimelt seal *sees*, või on igatahes *kogunemine*. Kui nüüd varem kasutusele võetud terminit täpsemalt kasutada, tähistab sama sõna "asi" nii tõsiasju kui hooleasju.

Tarbetu on öeldagi, et ehkki ta arendab seda etümoloogiat pikalt, ei ole tegemist rajaga, mille võttis Heidegger. Vastupidi, kõik ta kirjapandu üritab teha nii teravat eristust kui võimalik ühelt poolt objektide, *Gegenstand*, ja teiselt poolt kuulsa *Asja* vahel. Käsitsi tehtud kann võib olla asi, kuna aga tööstuslikult toodetud kokakoolapurk jääb objektiks. Sellal kui teine on hüljatud teaduse ja tehnoloogia tühja valdusse, saab vaid esimene, kätketuna kunsti, oskustöö ja poeesia aupaklikusse sõnavarasse, laiali laotada ja kokku koguda oma rikkaliku seostekogumi. (Vt Harman 2002.) Seda bifurkatsiooni märgitakse korduvalt, ent otsustavalt tema raamatus Kantist:

---

[6]Niisugune on suure romaanikirjaniku Richard Powersi saavutus, kelle jutud on selle uue "realismi" hoolikad ja minu arust meisterlikud uurimused. Eriti asjakohane on siinkohal Powers 2000.

[*]Autor peab ilmselt silmas indoeuroopa keeli. Nt eesti keele kohta seda väita ei saa. *Toim.*

[7]Vaata silmapaistva prantsuse Rooma õiguse õpetlase Yan Thomas' erudeeritud uurimust: Thomas 1980.

> Käesoleva tunnini on need küsimused olnud avatud. Nende küsitavus on varjatud teadustöö tulemuste ja progressi taha. Üks neist põletavaist küsimusist puudutab matemaatilise formalismi õigustatust ja piiratust vastandina nõudele naasta otsekohe kaemuslikult antud looduse juurde. (Heidegger 1967: 95.)

Seda, mis on saanud neist, kes sarnaselt Heideggeriga on üritanud leida oma teed vahetuses, kaemuses, looduses, on liiga kurb ümber jutustada — ja see on nagunii hästi teada. Kindel on, et need teeviidad tallatud rajalt kõrvale ei viinud tõepoolest mitte kuhugi. Ent siiski, kui Heidegger kannu tõsiselt võtab, pakub ta vägevat sõnavara rääkimaks ka asjadest, mida ta nii väga põlgab. Ma tahaksin teada, mis juhtuks, kui me üritaksime rääkida teaduse ja tehnoloogia objektist, *Gegenstand*'ist nii, nagu oleksid selgi needsamad rikkalikud ja keerukad kvaliteedid mis kuulsal *Asjal*.

Filosoofide probleemiks on, et kuna nende töö on nii raske, joovad nad väga palju kohvi ja sellepärast kasutavad nad oma argumentides ülemääraselt palju tasse, kruuse ja kannusid — millele nad võivad teinekord lisada mõne juhusliku kivi. Aga nagu Ludwik Fleck ammuaega tagasi märkis, ei ole nende objektid kunagi piisavalt keerukad; täpsemalt, need pole kunagi ühtaegu *tehtud* keeruka ajaloo ning uute, reaalsete ja *huvitavate* osaliste poolt universumis.[8] Filosoofia ei tegele kunagi seda sorti olevatega, millega meil teaduse uuringutes pistmist on. Ja sellepärast ei vii vaidlused realismi ja relativismi vahel kunagi mitte kuhugi. Nagu Ian Hacking on hiljuti näidanud, on kiviga tegelemine filosoofilises jutuajamises üks asi, kui oma mõtte edastamiseks võtta mingi labane kivi (tavaliselt pildumaks mööduvat relativisti!), ja hoopis teine asi, kui võtta näiteks dolomiit, nagu ta nii kaunilt on teinud.[9] Esimesest võib teha tõsiasja, aga mitte teisest. Dolomiit on niivõrd kaunilt keerukas ja põimunud, et ta paneb tõsiasjana kohtlemisele vastu. Ka teda võib kirjeldada kogunemisena; ka teda võib näha haaratuna nelistusse. Miks mitte kujutada teda sama

[8] Ehkki Fleck on teaduse uuringute rajaja, jääb tema tööde mõju endiselt veel tulevikku, kuna Thomas Kuhn mõistis teda nii läbinisti valesti; vt Thomas Kuhni eessõna teoses Fleck 1979: Kuhn 1979.

[9] Vt Hacking 1999, eriti viimast peatükki.

entusiasmi, hõivatuse ja keerukusega nagu heideggerlikku kannu? Heideggeri veaks polnud mitte see, et ta kohtles kannu liiga hästi, vaid et ta märkis maha eraldusjoone *Gegenstand*'i ja *Asja* vahel, mida ei õigustanud miski peale kõige juhmima eelarvamuse.

Mitu aastat tagasi mõtiskles üks teine filosoof, palju lähemal teaduse ajaloole, nimelt Michel Serres, samuti prantslane, aga sedakorda kriitikale nii võõras, kui olla saab, selle üle, mida tähendaks võtta teaduse objekte tõsiselt antropoloogilisel ja ontoloogilisel moel. On huvitav märgata, et iga kord, kui filosoof liigub lähemale teaduse objektile, mis on ühtaegu ajalooline ja huvitav, siis tema filosoofia muutub ja realistliku hoiaku täpsustamine läheb ühtaegu rangemaks ja täiesti erinevaks nõndanimetatud realistlikust teadusfilosoofiast, mis tegeleb tavaliste või igavate objektidega. Ma lugesin parajasti tema lõiku Challengeri katastroofi kohta raamatust *Statues*, kui teine süstik, Columbia, näitlikustas 2003. aasta algul mulle veel üht objekti asjaks muundumise metamorfoosi.[10]

Kuidas teisiti nimetada seda täielikult vallatud, täiuslikult mõistetud, meedia poolt sootuks unustatud, endastmõistetavaks peetud tõsiasjaliku mürsu äkilist muundumist Ameerika Ühendriikide peale langevaks rusuvalinguks, mida tuhanded inimesed üritasid mudas ja vihmas päästa ning koguda hiiglaslikku saali, täitmaks hulga juhtlõngade otstarvet kohtulikus teaduslikus juurdluses? Siin sai äkitselt ühe hoobiga objektist asi, tõsiasja vaadeldi suure hoole asjana. Kui asi on kogunemine, nagu Heidegger ütleb, siis kui rabav on näha, kuidas see võib äkki *laiali minna*. Kui "asja asjamine" on kogunemine, mis alati ühendab "ühtse nelja: maa ja taeva, jumalused ja surelikud nende iseenesest üksmeelse neliku lihtsuses" (Heidegger 2017: 67, tõlget muudetud), kuidas võiks leida paremat näidet sellest tegemisest ja olematuks tegemisest kui see katastroof, mis sõlmib lahti kõik oma tuhanded lõimed? Kuidas me võiksime näha seda tavalise tehnoloogilise õnnetusena, kui oma ülistuskõnes õnnetutele ohvritele ütles teie president: "Süstiku Columbia meeskond ei naasnud tur-

[10] Vt Serres 1987. Põhjuse kohta, miks Serres ei olnud kunagi kriitiline, vt Serres, Latour 1995.

valiselt Maale, ent me võime palvetada, et nad kõik on turvaliselt kodus"? (Bush Talking... 2003.) Justkui ei liiguks ükski süstik lihtsalt kosmoses, vaid alati ka taevas.

See oli telekanalis C-Span 1, kuid C-Span 2-s leidis täpselt samal ajal, veebruari alguses 2003, aset erakorraline paralleelsündmus. Seal kutsuti kokku Asi suure algustähega, katsumaks sulandada, ühte otsusesse kokku koguda üks objekt, üks jõu projektsioon: sõjaline rünnak Iraagi vastu. Jällegi oli raske öelda, kas selle kogunemise näol oli tegemist tribunaliga, parlamendiga, sõjalise juhtimiskeskusega, rikkurite klubiga, teadusliku kongressiga või telelavaga. Kuid kindlasti oli tegemist koosolekuga, kus arutati ja tõestati suurt muret tegevaid asju — välja arvatud, et oli palju nõutust selles osas, milliseid tõendeid peaks välja käima ja kui täpsed need on. Erinevus C-Span 1 ja C-Span 2 vahel, kui ma neid hämmeldunult vaatasin, oli see, et kui Columbia puhul oli meil täielikult hallatud objekt, mis ootamatult muundus põlevate rusude sajuks ja mida kasutati hulga tõenditena juurdluses, siis seal, ÜROs oli meil juurdlus, mis üritas ühte ühendavasse, üksmeelsesse, kindlasse, hallatud objekti kokku sulandada suurt inim-, arvamuste- ja väehulka. Ühel puhul moondus objekt asjaks, teisel üritas asi muutuda objektiks. Me olime tunnistajaks ühel juhul peale ja teisel sabale selle trajektoorist, kuidas tõsiasjad hooleasjadest välja ilmuvad. Mõlemal puhul pakuti meile ainulaadset sissevaadet sellele hulgale *asjadele*, mis peavad osalema *objekti* kogunemisel. Heidegger ei olnud väga hea teaduse ja tehnoloogia antropoloog, tal oli ainult neli lõime, sellal kui kõige väiksemal süstikul, kõige lühemal sõjal on neid miljoneid. Kui palju jumalaid, kirgi, kontrollseadmeid, institutsioone, tehnikaid, diplomaatiaid, taibukust tuleb lõimida, ühendamaks "maa ja taeva, jumalused ja surelikud" — oo jaa, eriti surelikud. (Hirmus oomen teha algust nii komplitseeritud sõjaga just siis, kui nii kenalt vallatud objekt nagu süstik purunes tuhandeks taevast alla sadavaks rusutükiks — aga ennet ei kuulatud; tänapäeval vannutatakse jumalaid vaid mugavusest.)

Mu mõte on seega väga lihtne: asjadest on jälle saanud Asjad, objektid on uuesti areenile, Asjale sisenenud, kus nad tuleb esmalt kokku koguda, et nad saaksid hiljem eksisteerida selle-

na, mis *seisab lahus*. Otsa on saanud see sulg, mida me võime nimetada modernseks suluks, mille käigus meil oli ühelt poolt seal väljas objektide, *Gegenstand*'i maailm, ükskõikne kõiksugu parlamentide, foorumite, agoraade, kongresside, kohtukodade suhtes, ja teiselt poolt terve hulk foorumeid, kohtumispaiku, raekodasid, kus inimesed vaidlesid. Sellest, mida sõna *asi — chose, causa, res, aitia* — etümoloogia on meie jaoks mõistatuslikult justkui imetabase ja müütilise minevikuna alal hoidnud, on nüüd kõikide pilgu all saanud kõige tavapärasem olevik. Asjad on jälle kogunenud. Kas polnud näiteks mitte erakordselt liigutav näha alam-Manhattani rekonstrueerimisprojekti puhul neid suuri rahvahulki, vihaseid sõnumeid, kirglikke e-kirju, tohutuid agoraasid, pikki juhtkirju, mis ühendasid nii paljusid inimesi nii paljude projektidega asendada Kaksiktornid? Nagu ütles arhitekt Daniel Libeskind paar päeva enne otsust, ehitamine ei ole enam kunagi endine.*

Ma võin lihtsalt ajalehe lahti teha ja lahti lõimida hulka endisi objekte, millest on jälle saanud asjad, alates varem mainitud üleilmsest soojenemisest kuni menopausi hormonaalse menetluseni, Tim Lenoir' töödeni, Linda Fedigani ja Shirley Strumi primaadiuuringuteni, või mu sõbra Steven Glickmani hüäänideni.[11]

Ja need kogunemised ei piirdu ka praeguse ajaga, justkui oleksid objektid alles äsja ilmselgelt asjadeks muutunud. Iga päev aitavad teadusajaloolased meil mõista, mil määral me pole kunagi olnud modernsed, kuna nad revideerivad pidevalt mineviku tõsiasjade iga ainumat elementi, Mario Biagioli Galileist, Steven Shapini Boyle'ist ja Simon Schafferi Newtonist kuni Einsteini ja Poincaré vaheliste hämmastavate seosteni, millest Peter Galison jutustab oma hiljutises meistriteoses (vt Galison 2003). Viidata

*Daniel Libeskind (snd 1946) on Poola-Ameerika arhitekt, kes võitis Kaksiktornide ala taashoonestuse konkursi. Vastav otsus, millele autor viitab, tehti 27.2.2003. *Toim.*

[11] Serres pakkus välja sõna "kvaasiobjekt" hõlmamaks seda vahepealset faasi asjade ja objektide vahel — filosoofiline küsimus, mis on palju huvitavam kui see vana ja väsinu suhte kohta *sõnade* ja *maailmade* vahel. Uue viisi kohta, kuidas loomad paistavad teadlastele, ja arutelu kohta, mille see käivitas, vt Strum, Fedigan 2000 ning Despret 2002.

võib muidugi veel paljudele teistelegi, ent minu jaoks on praegu tähtis, et see, mis võimaldas ajaloolastel, filosoofidel, humanistidel ja kriitikutel tõmmata *terav* eraldusjoon modernse ja eelmodernse vahele, nimelt tõsiasjade ootamatu ja omajagu imetabane väljailmumine, on nüüd kahtluse alla seatud tõsiasjade sulandumisega äärmiselt komplekssete, ajalooliselt asetsevate, rikkalikult mitmekesiste hooleasjadega. Kruuside, kannude, kivide, luikede, kasside, mattidega saab teha üht sorti asju, kuid mitte Einsteini patendibüroo kellade elektrilise kooskõlastamisega Bernis. Asju, mis kogunevad, ei saa teie ette loopida nagu objekte.

Ja ometi ma tean väga hästi, et sellest ei piisa, sest kõik mis me ka teeksime püüdes teaduslikke objekte uuesti ühendada nende aura, nende krooni, nende seostevõrguga, kui me oleme neile saatjaks tagasi nende kogunemise juurde, paistame neid alati *nõrgendavat*, mitte *tugevdavat* nende nõuet olla reaalsed. Ma tean, ma tean, me tegutseme alati maailma parimate kavatsustega, me tahame *lisada* reaalsust teaduslikele objektidele, kuid vältimatult, mingi traagilise kallutatuse tõttu me näime alati neist midagi maha lahutavat. Nagu kohmaka kelneri puhul, kes asetab taldrikud kaldus lauale, libiseb iga tema kena nõu alla ja mürtsatab põrandale. Miks ei suuda me kunagi leida sama paindumatust, sama ehedat realismi, kui me toome ilmsiks hooleasjade silmnähtavalt võrgulikud, "asjalikud" omadused? Miks ei suuda me kunagi teha kahjutuks realistide väidet, et ainult tõsiasjade lobi suudab nende nälga kustutada, ja et hooleasjad on pigem nagu *nouvelle cuisine* — kenad vaadata, kuid sobimatud apla söögiisu leevendamiseks?

Üheks põhjuseks on mõistagi positsioon, mis objektidele on antud enamikus sotsiaalteadustes, positsioon, mis on nii naeruväärselt kasutu, et kui seda isegi vähesel määral teaduse, tehnoloogia, religiooni, juura või kirjanduse peal rakendada, teeb see absoluutselt võimatuks igasugust objektiivsust — ma pean silmas

"asjasust" — tõsiseltvõetavalt kaaluda. Miks see nii on? Püüan visandada kriitilise maastiku tema tavaolekus.[12]

Minu hinnangul võib tänapäeva kriitilise lavapildi umbes 90 protsendi ulatuses kokku võtta järgmise rea skeemidega, mis fikseerivad objekti vaid kahte positsiooni, mida ma olen nimetanud *fakti*positsiooniks ja *võlu*positsiooniks — sõnad "fact" ja "fairy" on etümoloogiliselt seotud, ent ma ei hakka seda siin edasi arendama. Võlupositsioon on väga hästi tuntud ja seda kasutavad pidevalt paljud sotsiaalteadlased, kes seostavad kriitika antifetišismiga. Kriitiku rolliks on sel juhul näidata, et see, mida naiivsed uskujad objektidega teevad, pole muud kui nende endi soovide projitseerimine ainelisele entiteedile, mis ise aga ei tee mitte midagi. Siin on nad oma tühiseks tarbeks kõrvale juhtinud prohvetliku kärkimise puuslike vastu: "suu neil on, aga nad ei räägi; kõrvad neil on, aga nad ei kuule", aga nad kasutavad seda ennustust mõistmaks hukka uskumise enda objekte — jumalaid, moodi, luulet, sporti, iha, mida iganes —, mille küljes naiivsed uskujad nii intensiivselt ripuvad. (Vt Pietz 1985, 1987, 1988.) Ja siis vapper kriitik, kes ainsana on teadlik ja tähelepanelik, kes kunagi ei maga, muudab need võltsid objektid fetišiteks, mida ei peeta millekski muuks kui vaid tühjaks valgeks ekraaniks, millele projitseeritakse ühiskonna, domineerimise või ükskõik mille võim. Naiivne uskuja on saanud esimese kogupaugu (joonis 2).

[12]Ma võtan siin kokku mõned tulemused oma juba niigi pikast antropoloogilisest ikonoklastilise žesti uuringust, vt Latour 2014, Latour 1999 ja muidugi mõista Latour, Weibel 2002.

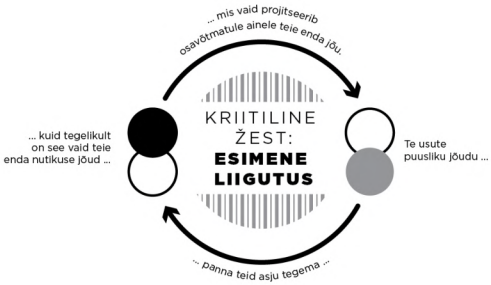

Joonis 2.

Aga oodake, käeulatuses on teinegi kogupauk, ja nüüd tuleb see fakti poolelt. Nüüd on see vaene, endiselt jahmunud vennike, kelle käitumine on nüüd "seletatud" vaieldamatute tõsiasjade vägeva toimega: "Teie, tavalised fetišistid, usute, et olete vabad, aga tegelikult mõjuvad teie peale jõud, millest te teadlikud pole. Vaata neid, vaata, sa pime idioot" (ja siia te sisestate ükskõik millised lemmikfaktid, millega meeldib toimetada sotsiaalteadlastele, kes on need võtnud majanduslikust taristust, diskursuseväljalt, sotsiaalsest domineerimisest, rassist, klassist ja soost, võib-olla sisse visanud natuke neurobioloogiat, evolutsioonilist psühholoogiat, ükskõik mida, tingimusel et need toimivad vaieldamatute faktidena, mille päritolu, valmistamine, arengulaad jäetakse uurimata) (joonis 3).

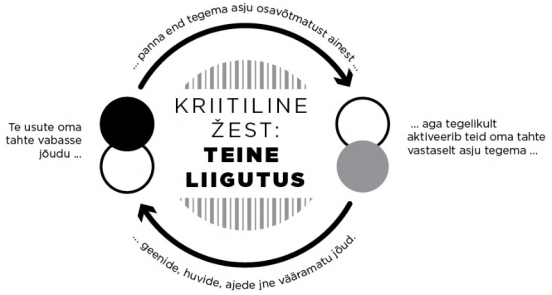

Joonis 3.

Kas nüüd mõistate, miks on nii hea tunne olla kriitilise meelega? Miks kriitikast, sellest kõige kahemõttelisemast *farmakonist*, on saanud nii tõhus eufooriline narkootikum? Sul on alati õigus! Kui naiivsed uskujad ripuvad nii jõuliselt oma objektide küljes, väidavad, et neid panevad asju tegema nende jumalad, nende poeesia, nende kallid objektid, võite te kõik need kiindumused pöörata hulgaks fetišiteks ja alandada kõiki uskujaid, näidates, et tegemist pole muuga kui nende enda projektsiooniga, et teie, jah, teie üksi suudate näha. Ent niipea kui naiivsed uskujad on nõnda üles puhutud mingist usust omaenese tähtsusesse, rabate te neid teise lõuahaagiga ja alandate neid uuesti, näidates nüüd, et ükskõik mida nad arvavad, on nende käitumine täielikult determineeritud vägevate põhjuslikkuste poolt, mis on pärit objektiivsest reaalsusest, mida nemad ei näe, aga mida teie, jah, teie, unetu kriitik, ainsana näete. Kas pole imetore? Kas pole mitte tõesti väärt käia doktorantuuris kriitikat õppimas? "Sissepääs on siin, te vaesekesed. Pärast pingelisi aastaid puhevil proosa lugemist on teil alati õigus, enam ei võta teid miski õnge; mitte keegi, olgu ta kui võimas tahes, ei saa teid enam süüdistada naiivsuses, selles ülimas patus. Paremini varustatud kui Zeus ise, te valitsete üksi, rabate ülevalt antifetišismi valanguga ühest käest ja objektiivsuse range põhjuslikkusega teisest." Ainus luuser on naiivne uskuja, alati segaduses kasimata pööbel (joonis 4).

Joonis 4.

Kas ongi lõppude lõpuks üllatav, et kui objektile on antud niisugused positsioonid, on humanitaaria kaotanud kaaskodanike südamed, et neil on tulnud aasta-aastalt taanduda, kaevuda aina

sügavamale ahtaisse kasarmuisse, mille on neile jätnud aina kitsimad dekaanid? Kriitika Zeus valitseb muidugi absoluutselt, kuid tühermaa üle.

Üks mis selge, mitte keegi meist lugejaist ei tahaks näha, et meie *endi* kõige kallimaid objekte nõnda koheldaks. Me põrkaksime õuduses tagasi pelga vihje peale, et neid saab seletada sotsiaalselt, tegelgu me luule või robotitega, tüvirakkudega, mustade aukudega või impressionismiga, olgu me patrioodid, revolutsionäärid või juristid, palugu me jumalat või lootku neuroteaduse peale. Minu meelest just sellepärast pole neil meie seast, kes püüdsid teadust kujutada hooleasjadena, nii sageli õnnestunud kedagi veenda; lugejad on segamini ajanud käsitluse, mille me anname endistele tõsiasjadele, nende objektide hirmsa saatusega, mis on käinud läbi sotsioloogia, kultuuriuuringute ja nii edasi käte vahelt. Ja meie lugejaid ei saa ma süüdistada. See, mida sotsiaalteadlased meie lemmikobjektidega teevad, on nii kohutav, et kindlasti me ei taha, et nad lähemale tuleksid. Me hüüame: "Palun, ärge puutuge neid üldse! Ärge püüdke neid seletada!" Või siis paneme viisakamalt ette: "Kas te ei tahaks minna piki seda koridori edasi sellesse teise osakonda? *Nendel* on tarvis seletada halbu fakte; miks te parem ei seleta meie omade asemel ära neid?" Ja just see on põhjuseks, miks siis, kui me tahame lugupidamist, kindlust, visadust, vastupidavust, eelistame kõik jääda tõsiasjade kõnepruugi juurde selle teada-tuntud puudustest hoolimata.

Aga ometi pole tegemist ainsa võimalusega, sest julma kohtlemist, mille objektid peavad läbi tegema selle käes, mida mulle meeldib nimetada *kriitiliseks barbaarsuseks*, on üsna kerge olematuks teha. Kui kriitiline barbar paistab nii võimsana, siis seda sellepärast, et neid kahte mu äsja visandatud mehhanismi ei panda kunagi ühte skeemi kokku (joonis 5). Antifetišistid röövivad aupaiste objektidelt, millesse nad ei usu, tuues esile inimeste produktiivsed ja projektiivsed jõud; seejärel, seost eales märkamata, kasutavad nad objekte, millesse nad usuvad, leidmaks tuge põhjuslikust või mehhanistlikust seletusest ja lükkamaks ümber nende inimeste teadlikud võimed, kelle käitumist nad heaks ei kiida. Kogu see üsna vilets trikk, mis lubab kriitikal edasi kesta, ehkki me ei sulgeks kunagi omaenda väärisesemeid nende närusesse

pandimajja, seisneb selles, et *nende kahe*, faktipositsioonis ja võlupositsioonis olevate *objektide nimekirja vahel* pole mitte kunagi mingit *kattuvust*. Just sellepärast võib samal ajal ja ilma mingit vastuolu adumata olla (1) antifetišist kõige selle suhtes, millesse sa ei usu — enamasti religioon, popkultuur, kunst, poliitika ja nii edasi; (2) parandamatu positivist kõikide teaduste osas, millesse sa usud — sotsioloogia, majandusteadus, vandenõuteooriad, geneetika, evolutsioonipsühholoogia, semiootika, vali aga oma eelistatav uurimisvaldkond; ja (3) täiesti toekas eluterve realist kõige selle suhtes, mida sa tõeliselt kalliks pead — ja mõistagi võib selleks olla kriitika ise, aga ka maalimine, linnuvaatlemine, Shakespeare, paavianid, valgud ja nii edasi.

Joonis 5.

Kui te arvate, et ma liialdan selle omajagu nukra kirjeldusega kriitikamaastikust, siis seda sellepärast, et õigupoolest pole meil seni olnud ühtegi juhust tabada seda totaalset sobimatust nende kolme vastuolulise repertuaari vahel — antifetišism, positivism, realism —, kuna me rakendame neid hoolikalt *erinevatele* teemadele. Me seletame objekte, mida me heaks ei kiida, neid fetišitena koheldes; seletame käitumisi, mis meile ei meeldi, distsipliiniga, mille tegumoodi me ei uuri; ja keskendame oma kirglikud huvid vaid neile asjadele, mis on meie jaoks vaeva väärt hooleasjad. Ent mõistagi pole nii hoolimatu suhtumine nõnda vastuolulistesse repertuaaridesse võimalik nende puhul meie seast teaduse uuringutes, kes tegelevad asjade seisuga, mis ei sobitu ei tõenäoliste fetišite nimekirja — kuna kõik, meie ise sealhulgas, usuvad neis-

se väga tugevalt — ega vaieldamatute faktide nimekirja, sest me oleme tunnistajaks nende sünnile, nende aeglasele ehitumisele, nende paeluvale esiletulekule hooleasjadena. Kopernikliku revolutsiooni metafoor, nii tihedalt seotud kriitika saatusega, on meile, teaduse uurijatele, olnud alati tähtsusetu. Just sellepärast ma pean mitte just vähese valdkondliku šovinismiannusega seda tillukest valdkonda nii oluliseks; ta on see tilluke kivi saapas, mis võiks teha kriitiliste barbarite harjumuspärase patrullimise aina valusamaks.

Eksitav on arvata, et ka meie oleme andnud teaduslikele faktidele sotsiaalse seletuse. Ei, ehkki tõsi ta on, et heades koolides treenitud heade kriitikutena me alguses proovisime kasutada meist paremate ja vanemate käest saadud relvastusega lahti murda — üks nende lemmikväljendeid, mis tähendab hävitada — religiooni, võimu, diskursust, hegemooniat. Kuid õnneks (jah, õnneks!) me nägime, kuidas teaduse mustad kastid üksteise järel suletuks jäid ja need olid hoopis tööriistad, mis tükkis ja katkistena meie töökoja tolmus vedelesid. Lihtsalt öeldes oli kriitika kasutu teatava kõvadusega objektide vastu. Projektiivset mängu võib proovida UFOde või eksootiliste jumaluste peal, ent ärge proovige neid neurotransmitteritel, gravitatsioonil, Monte Carlo kalkulatsioonidel. Aga kriitika on kasutu ka siis, kui ta hakkab inimeste käitumise seletamiseks tarvitama mõne teaduse tulemusi kriitikavabalt, olgu selleks sotsioloogia ise, või majandusteadus, või postimperialism. Te võite proovida mängida seda armetut mängu, seletades agressiivsust viitega vägivaldsete inimeste geneetilisele ülesehitusele, aga katsuge seda teha, vedades samal ajal sisse ka need paljud vaidlusküsimused geneetikas, kaasa arvatud evolutsiooniteooriates, millesse geneetikud leiavad end nii tihedasti mässituna.[13]

Kummagi seletuse puhul ei hõiva hooleasjad neid kahte positsiooni, mille on neile jätnud kriitiline barbaarsus. Objektid on kaugelt liiga tugevad, et neid kohelda fetišitena, ja kaugelt liiga nõrgad, et neid kohelda mingi teadvustamata tegevuse vaielda-

[13] Silmatorkava näitena vt Kupiec, Sonigo 2000; vt ka Fox Keller 2000.

matute põhjuslike seletustena. Ja see ei käi ainult asjade teadusliku seisu kohta; see ongi meie suur avastus, mis pani teaduse uuringud tegema selle õnneliku vea, selle *felix culpa*. Niipea kui mõista, et teaduslikke objekte ei saa sotsiaalselt seletada, mõistate te ka, et niinimetatud nõrgad objektid, need, mis näikse olevat kandidaadid antifetišistlikule süüdistusele, pole samuti kunagi olnud pelgad projektsioonid tühjal ekraanil.[14] Ka nemad tegutsevad, ka nemad teevad asju, ka nemad *panevad teid asju tegema*. Mitte ainult teaduse objektid ei pane vastu, vaid kõik teised samuti, need, mis pidavat olema tolmuks jahvatatud automatiseeritud tingrefleksina toimivate dekonstrueerijate võimsate hammaste vahel. Süüdistada midagi fetišiks olemises on ülimalt tarbetu, lugupidamatu, arulage ja barbaarne žest.[15]

Kas pole aeg edasi minna? Miks mitte lisada faktipositsioonile ja võlupositsioonile kolmas positsioon, *aus* positsioon?* Kas tõesti on liiga palju paluda meie kollektiivselt intellektuaalselt elult vähemalt kord sajandis välja mõelda uued kriitilised tööriistad? Kas me ei peaks sügavat häbi tundma nähes, kuidas sõjaväepersonal on ärksam, valvsam, innovaatilisem kui meie, akadeemilise maailma uhkus, *crème de la crème*, kes me lakkamatult moondame kogu ülejäänud maailma naiivseteks uskujateks, fetišistideks, domineerimise õnnetuteks ohvriteks, samal ajal tehes neist pelgalt võimsate põhjuslikkuste pinnapealsed tagajärjed, mis tulenevad infrastruktuuridest, mille ülesehitust kunagi kahtluse alla ei seata? Olles samal ajal ise sisimas veendunud, et meile südamelähedased asjad ei sobitu mitte mingil viisil ühtegi neist rollidest. Kas te kõik pole mitte väsinud niisugustest "seletustest"? Mina olen, olen alati olnud, kui ma tean näiteks, et jumal, kelle poole ma palvetan, kunstiteosed, mida ma kalliks pean, käärsoolevähk, millega ma võitlen, jupp seadusandlust, mida ma uurin, iha, mida ma tunnen, ka see raamat, mida ma kirjutan, ei ole kui-

[14]Hiljaaegu üritasin kasutada seda argumenti kahe kõige raskemat tüüpi entiteedi peal, kristlikud jumalused (Latour 2002b) ja juura (Latour 2002c).

[15]Näitus Karlsruhes Saksamaal, *Iconoclash*, oli omamoodi hilinenud rituaal heastamaks kogu seda hoolimatut hävitust.

*Ingl k *fair position*. Sõnamäng: *fact, fairy, fair*. *Tlk*.

dagi seletatavad fetiši või faktina, ega mitte ka nende kahe absurdse positsiooni ühegi kombinatsioonina.

Realistliku hoiaku tagasivõitmiseks ei piisa kriitiliste relvade lammutamisest, mille meie eelkäijad nii kriitikavabalt konstrueerisid, nagu me teeksime vananenud, kuid endiselt ohtlike tuumarakettide šahtidega. Kui meil tuleks lammutada ainult sotsiaalteooria, oleks tegemist üsna lihtsa asjaga; nagu Nõukogude impeeriumil on neilgi suurtel totaalsustel savijalad. Ent raskus seisneb asjaolus, et nad on üles ehitatud märksa vanema filosoofia peale, nii et iga kord, kui me üritame tõsiasju hooleasjadega asendada, paistame vahepeal midagi kaotavat. Nagu katsuks täita müütiliste danaiidide tünni — ükskõik mis me sisse paneme, ei tõuse realismi tase kunagi. Seni kui me pole lekkeid kinni plomminud, jääb realistlik hoiak alati lõhenenuks; tõsiasjad võtavad endale parima osa ja hooleasjad piirduvad rikkaliku, kuid sisult tühja või tähtsusetu *ajalooga*. Rohkem näeb alati välja vähem. Ehkki ma tahaksin, et see artikkel oleks lühem, tuleb mul võtta veel paar lisalehekülge, tegelemaks viisidega, kuidas sellest bifurkatsioonist üle saada.

Alfred North Whiteheadil on tuntud ütlus: "otsida abi metafüüsikast on nagu visata tikk püssirohutünni. Kogu areen lendab laiali" (Whitehead 1920: 29). Ma ei saa aga jätta sellega tegelemata, kuna ma olen nii palju rääkinud relvasüsteemidest, plahvatustest, pildirüüstest ja areenidest. Kõikidest modernsetest filosoofidest, kes üritasid tõsiasjadest jagu saada, on Whitehead ainus, kes selmet võtta ette kriitika rada ja juhtida oma tähelepanu faktidelt *ära* sellele, mis nad võimalikuks teevad, nagu tegi Kant; või lisada midagi nende kipakatele kontidele, nagu tegi Husserl; või vältida nende domineerimise, nende *Gestell*'i saatust nii palju kui võimalik, nagu tegi Heidegger; üritas nendele hoopis *lähemale* pääseda või täpsemini öeldes, üritas nende kaudu näha reaalsust, mis nõutas uut, austavat realistlikku hoiakut. Mitte keegi pole vähemal määral kriitik kui Whitehead selle sõna kõikides tähendustes, ja on lõbus märgata, et ainus vimm, mille ta kunagi kellegi teise pihta suunas, oli selle teise W. vastu, tolle, keda

minu arust ekslikult peetakse kahekümnenda sajandi suurimaks filosoofiks, mitte W. nagu Bush, vaid W. nagu Wittgenstein.

Mis Whiteheadi tervikuna eristas ja otse meie rajale pani, oli see, et ta pidas tõsiasju väga viletsaks tõlgenduseks sellest, mis on kogemuses antud ja mis ajab täielikult sassi küsimuse "Mis on olemas?" küsimusega "Kuidas me seda teame?", nagu Isabelle Stengers on hiljuti näidanud olulises raamatus Whiteheadi filosoofiast.[16] Need, kes praegu tema filosoofiat pilkavad, ei mõista, et nad on täielikult alistunud tema poolt "looduse bifurkatsiooniks" nimetatule. Nad on täiesti unustanud, mida läheks tarvis, et võtta tõsiselt seda suurepärast mõttekäiku: "Loodusfilosoofia jaoks on kõik tajutav looduses. Me ei saa pirtsakalt valida. Meie jaoks peaks loojangu punane kuma olema samavõrd looduse osa nagu molekulid ja elektrilained, mille abil teadlased niisuguseid nähtusi seletavad" (Whitehead 1920: 28–29).

Kõik järgnevad filosoofiad on teinud täpselt vastupidist: nad on valinud pirtsakalt, ja mis hullem, nad on selle piiratud valikuga rahul. Lahendus sellele bifurkatsioonile ei ole, nagu fenomenoloogid tahaksid, igavatele elektrilainetele hõõgava päikese rikkaliku eluilma lisamine. See teeks bifurkatsiooni vaid laiemaks. Whiteheadi järgi on lahenduseks või pigem seikluseks kaevuda palju sügavamale realistlikku hoiakusse ja taibata, et tõsiasjad on totaalselt ebatõepärased, ebarealistlikud, õigustamatud määratlused sellest, kuidas on asjadega tegelda:

> Nii kujutab aine endast keeldumist mõttes lahti saada ruumilistest ja ajalistest tunnustest ning jõudmist üksikentiteedi kasina mõisteni. Just see keeldumine on põhjustanud segaduse, milleks on *pelga mõtteprotseduuri sissetoomine looduse fakti*. Entiteet, mis on ilma jäetud kõikidest tunnustest peale ruumi ja aja, on omandanud füüsilise staatuse looduse põhilise tekstuurina, nii et looduse kulgu kujutletakse vaid aine sattumustena [*fortunes*] tema seiklustes läbi aja. (Samas: 20.)

Asi pole selles, nagu oleksid olemas kindlad tõsiasjad ja meie järgmiseks sammuks oleks otsustada, kas neid kasutada mille-

[16] Vt Stengers 2002, raamat, millel on see suur eelis, et ta võtab tõsiselt nii Whiteheadi teadust kui tema teooriat jumalast.

gi seletamiseks. Asi pole ka nii, et teiseks lahenduseks on neid tõsiasju rünnata, kritiseerida, paljastada, ajaloostada, näidata, et need on välja mõeldud, tõlgendatud, paindlikud. Asi pole nii, et meil tuleks pigem pageda neist välja vaimu sisse või lisada neile sümboolseid või kultuurilisi mõõtmeid; küsimuseks on, et tõsiasjad on kogemuse ja katsetamise viletsad *asemikud* ja ma lisaksin ka, et sasipundar poleemikast, epistemoloogiast, modernistlikust poliitikast, mis ei saa mingil viisil väita end esindavat seda, mida nõuab realistlik hoiak.[17]

Whitehead ei ole tuntud just autorina, kes lugejaid pikalt ärkvel hoiaks, aga ma tahaksin vähemalt osutada uue kriitilise hoiaku *suunale*, millega ma tahaksin asendada enamiku sotsiaalteooriate väsinud rutiinid.

Mulle paistab, et lahendus seisneb selles paljulubavas sõnas *kogunemine*, mille Heidegger tõi sisse seletamaks "asja asjasust". Ma tean väga hästi, et Heideggeril ja Whiteheadil ei ole teineteisele midagi öelda, aga siiski, see sõna, mida viimane kasutas *Protsessis ja reaalsuses* kirjeldamaks "tegelikke juhtumeid", mis on tema sõna minu hooleasjadele, on sõna *ühiskonnad*. Tegemist on muide ka sõnaga, mida kasutas Gabriel Tarde, prantsuse sotsioloogia tõeline alusepanija, kirjeldamaks igat sorti entiteete. See on küllalt lähedane sõnale *ühendus*, mida ma olen alati kasutanud teaduse ja tehnoloogia objektide kirjeldamiseks. Andrew Pickering kasutab sõnu "kokkupressitud praktika" (vt Pickering 1995). Mis ka sõnad poleks, on siin esitatu kriitika omast täiesti erinev hoiak, mitte pagemine antud tõsiasja võimalikkuse tingimustesse, mitte millegi inimlikuma lisamine sellele, mida ebainimlikud tõsiasjad ei taba, vaid pigem antropoloogia, filosoofia, metafüüsika, ajaloo, sotsioloogia vahenditega käima pandud paljutahkne uurimine leidmaks, kui *palju osalisi* on kogutud *asja*, panemaks teda eksisteerima ja oma eksistentsi alal hoidma. Objektid on lihtsalt kogunemised, mis on läbi kukkunud — faktid,

[17] Et tõsiasjad esindavad nüüd pigem kogemuse haruldast ja keerukat ajaloolist esitust, on põhjalikult selgeks teinud paljud autorid; vt selle ajaloo kõnekate lõikude kohta Licoppe 1996; Poovey 1999; Daston, Park 1998; Jones jt 1998.

mis ei ole õigete protseduurireeglite põhjal kokku pandud. (Vt Latour 2004.) Tõsiasjade visadus kive togiva vastuväitja tavapärases kujutluspildis — "see on seal, tahad või mitte" — on üsna nagu poliitiliste meeleavaldajate oma: "USA, võta või jäta", ehk siis üks väga vilets aseaine igasugusele vilkale, liigendatud, toekale, korralikule, pikaajalisele olemasolemisele.[18] Kogunemine, see tähendab asi, mingi teema Asja, areeni sees võib samuti väga visa olla, tingimusel et selle osaliste, selle osiste, inimeste ja mitteinimeste arvu ei piirata ette ära.[19] Täiesti väär on jagada kollektiiv, nagu ma seda nimetan, toekateks tõsiasjadeks ühelt poolt ja ebaoluliseks rahvahulgaks teiselt. Archimedes kõneles terve traditsiooni eest, kui kuulutas, et "andke mulle üks püsiv punkt ja ma liigutan kogu maakera", aga kas ma ei kõnele ühe teise, palju vähem prestiižika, ent võib-olla respektaabli traditsiooni eest, kui hüüan omakorda: "andke mulle üks hooleasi ja ma näitan teile kogu maad ja taevast, mis tuleb kokku koguda, et seda kindlalt paigal hoida"? Minu jaoks ei klapi reserveerida realistlik sõnavara vaid esimese tarbeks. Kriitik ei ole see, kes ümber lükkab, vaid see, kes kokku seab. Kriitik ei ole see, kes tõmbab vaiba naiivsete uskujate jalge alt, vaid see, kes pakub osalejatele areene, kus koguneda. Kriitik ei ole see, kes on vaheldumisi, kuidas juhtub, antifetišist või positivist, justnagu Goya joonistatud purjus ikonoklast, vaid see, kelle jaoks millegi konstrueeritus tähendab, et see on habras ja vajab järelikult suurt hoolt ja ettevaatust. Ma olen teadlik, et selle argumendi tuumani jõudmiseks oleks tarvis uuendada ka seda, mida tähendab olla konstruktivist, aga ma olen öelnud piisavalt, osutamaks kriitika suunale kogunemise, Asja *poole*, mitte sellest *ära*.[20] Mitte lääne, vaid nii-öelda ida poole.[21]

---

[18] Vaata imetabaselt naljakat esitust realisti žesti kohta: Ashmore jt 2009.

[19] See on väljakutseks uuele näitusele, mida ma kureerin koos Peter Weibeliga Karlsruhes ja mis peaks üles minema aastal 2004 esialgse pealkirjaga "Making Things Public". Näitus uurib seda, kuhu *Iconoclash* lihtsalt osutas, nimelt teispoole pildisõdu.

[20] Käesolev artikkel on paariliseks teisele: Latour 2003.

[21] Ehkki ma jagan kogu muret Thomas de Zengotita tekstis (Zengotita 2003), siis just sellepärast ma arvan, et ta eksib sootuks oma väl-

Praktiline probleem, mis meie ees seisab, kui püüame seda uut rada pidi minna, on seostada sõna *kriitika* terve hulga uute positiivsete metafooride, žestide, suhtumiste, tingreflekside, mõtteharjumustega. Et nende uute harjumuste vormimisega pihta hakata, tahaksin esile tuua veel ühe kriitikamääratluse kõige ootamatumast allikast, nimelt Alan Turingi algupärasest artiklist mõtlevate masinate kohta.[22] Mul on selleks hea põhjus: siin on tüüpiline artikkel formalismist, siin on ühe praeguse ajajärgu üks ikoone, kui antifetišismi klišeed kasutada, nimelt arvuti, ent kui artiklit lugeda, on see nii barokne, nii kitš, see koondab endas nii hämmastava hulga metafoore, olendeid, hüpoteese, allusioone, et pole võimalustki, nagu võiks tänapäeval ükski ajakiri selle avaldada võtta. Isegi *Social Text*[*] lükkaks selle järjekordse pettusena tagasi! "Enam mitte," ütleksid nad kindlasti, "oleme korra juba näppe kõrvetanud…". Kes võtaks tõsiselt artiklit, mis pärast moslemi naistest, poiste karistamisest, meeltevälisest tajust rääkimist teatab kuskil: "Ega me masinaid ehitades Tema [jumala] võimu hingi luua lugupidamatult rohkem anasta kui lapsi sigitades: pigem oleme mõlemal juhul hoopis Tema tahte tööriistad, kes varustavad Tema loodud hinged eluasemega." (Turing 2005: 2583.)

Palju jumalaid, alati masinates. Mäletate, kuidas Bush ülistas Columbia meeskonda koju taevasse jõudmise eest, ehkki nad koju Maale ei jõudnud? Ka siin, rääkides sellest kõige hallatumast masinast, arvutist, mille ta leiutas, ei suuda Turing jätta mainimata jumala loomejõudu. Just selles mõte ongi. Arvutist võib oodata palju üllatusi; sealt saab kätte palju enamat, kui sisse pandi. Kõige

---

jakäidud liikumise *suunas* tagasi tulevikku; minna tagasi "loomuliku" hoiaku juurde on märk nostalgiast.

[22] Vt Turing 2005. Vaata ka, mida Powers selle artikliga tegi raamatus Powers 1995; tegemist on kriitikaga sõna helgemas tähenduses. Selle artikli konteksti kohta vt Hodges 1983.

[*] Duke'i ülikoolis väljaantav kultuuriuuringute ajakiri, mis sai kurikuulsaks 1996. aastal nn Sokali afääriga, avaldades füüsik Alan Sokali libaartikli. Vt A. D. Sokal. Piire ületades: Kvantgravitatsiooni transformatiivse hermeneutika suunas. Tlk A. Unt. — *Akadeemia*, 2004, nr 6, lk 1273–1322. *Toim.*

dramaatilisemal viisil demonstreerib Turingi artikkel taas kord, et kõik objektid sünnivad asjadena, et kõik tõsiasjad vajavad eksisteerimiseks hämmastavat valikut hooleasju.[23] Üllatavaks tulemuseks on, et me ei valda seda, mille oleme ise valmistanud, ehk siis järgneva kriitikamääratluse objekti:[24]

> Naaskem hetkeks leedi Lovelace'i vastuväite juurde, mille kohaselt suudab masin teha ainult seda, mida tal teha kästakse. Võiks öelda, et inimene "sisestab" mingi idee masinasse, mispeale too teatud määral reageerib ning on seejärel taas liikumatu nagu klaverikeel, mida on puudutanud haamrike. Veel ühe võrdlusena võib tuua kriitilisest väiksema aatomikatla: sisestatav idee vastaks väljastpoolt sisenevale neutronile. Iga seesugune neutron põhjustab teatava häire, mis lõpuks raugeb. Kui aga aatomikatelt piisavalt suurendada, hakkab siseneva neutroni põhjustatud häire aina edasi kanduma ja võimenduma, mille tagajärjel aatomikatel hävib. Kas midagi analoogset võib sündida ka vaimu või masinaga? Tundub, et inimvaimu puhul on sellesarnane nähtus olemas. Enamuse vaim jääb alla kriitilise piiri, s.t vastab kriitilisest väiksemale aatomikatlale. Ideega kokku puutudes vastab niisugune vaim sellele keskmiselt vähema kui ühe ideega. Vähesed ületavad kriitilise piiri — mingi ideega kokku puutudes võib sellisest vaimust vallanduda terve teistest, kolmandatest ja kaugematest ideedest koosnev "teooria". Tundub, et loomade vaim jääb üsna kindlasti alla krii-

[23] Mitteformalistlik määratlus formalismist on esitatud raamatus Rotman 1993.

[24] Kuna Turingit võib pidada esimeseks ja parimaks programmeerijaks, võiksid need, kes tahavad määratleda masinaid sisendite ja väljundite abil, mõtiskleda tema ülestunnistuse peale:

> Mind üllatavad masinad väga sageli. Suurelt jaolt tuleb see sellest, et minu arvutustest ei piisa otsustamaks, mida masinalt oodata, või pigem on asi selles, et kui ma arvutusi teengi, siis kiirustades, riskides ja lohakalt. Vahest ütlen ma endale: "Arvatavasti on pinge siin samasugune kui seal; igatahes eeldame, et see nii on." Tihti ma muidugi eksin ja kuna eksperimendi lõpuks olen oma oletused unustanud, siis ongi tulemus üllatav. Selle mööndusega teenin ära noomituse oma inetu teguviisi eest, kuid see, et ma neid üllatusi tõepoolest kogen, seisab väljaspool kahtlust. (Turing 2005: 2590.)

Selle mitteformalistliku arvutitemääratluse kohta vt Smith 1997.

> tilise piiri. Küsime kirjeldatud analoogiast lähtuvalt: "Kas on võimalik ehitada kriitilist piiri ületav masin?" (Turing 2005: 2594).

Kahtlemata me kõik tunneme vaime, kes jäävad alla kriitilise piiri! Mida kõike võiks kriitika teha, kui teda seostataks *rohkema* ja mitte *vähemaga*, *korrutamise*, mitte *lahutamisega*. Kriitiline teooria hääbus juba ammu; kas me võime jälle saada kriitiliseks Turingi pakutud tähenduses? See tähendab, tekitada rohkem ideid, kui me vastu võtame, olla pärijaks mõjukale kriitilisele traditsioonile, kuid mitte lasta tal hääbuda ega "langeda tardumusse" nagu klaver, mida enam ei mängita. Selleks oleks vaja, et kõik entiteedid, kaasa arvatud arvutid, lakkaksid olemast objektid, mida määratletakse vaid nende sisendite ja väljundite kaudu, ning saaksid jällegi asjadeks, mis vahendavad, seavad kokku, koguvad palju rohkem lõimi kui see "üksmeelne nelik". Kui see oleks võimalik, võiksime lubada kriitikutel meie kallitele hooleasjadele aina lähemale tulla, ja siis saaksime viimaks neile öelda: "Jah, palun, katsuge neid, seletage neid, paigaldage neid." Siis oleksime jäädavalt saanud üle pildirüüstest.

Graham Harmanile. See tekst on kirjutatud Stanfordi presidendiloengu jaoks, mis peeti humanitaarteaduste keskuses 7. aprillil 2003. Tänan soojalt Harvardi teadusajaloo doktorante paljude vahetatud mõtete eest siinseil teemadel käesoleval semestril.

Kirjandus

A Republican Kyoto. 2003. — *Wall Street Journal*, 8 Apr., p. A14

Ashmore, Malcolm, Derek Edwards, Jonathan Potter 2009 [1994]. Reaalsusdemonstratsioonide retoorika. Tlk S. Rattasepp. — *Acta Semiotica Estica VI*. Tartu, lk 231–245

Baudrillard, Jean 2002. *"The Spirit of Terrorism" and "Requiem for the Twin Towers"*. London & New York: Verso

Boltanski, Luc, Ève Chiapello 1999. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard

B u s h T a l k i n g More about Religion: Faith to Solve the Nation's Problems. 2003. — *CNN*, 18 Feb., www.cnn.com/2003/ALL[-]POLITICS/02/18/bush.faith/

D a s t o n, Lorraine, Katherine P a r k 1998. *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750*. New York: Zone Books

D e s p r e t, Vinciane 2002. *Quand le loup habitera avec l'agneau*. Paris: Les empêcheurs de penser en rond

E h r l i c h, Paul R., Anne H. E h r l i c h 1997. *Betrayal of Science and Reason: How Anti-Environmental Rhetoric Threatens Our Future*. Washington, DC: Island Press

E n v i r o n m e n t a l Word Games. 2003. — *New York Times*, 15 Mar., p. A16

F l e c k, Ludwik 1979 [1935]. *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago Press

F o x K e l l e r, Evelyn 2000. *The Century of the Gene*. Cambridge, MA: Harvard University Press

G a l i s o n, Peter 2003. *Einstein's Clocks, Poincaré's Maps: Empires of Time*. New York: W. W. Norton & Co.

H a c k i n g, Ian 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press

H a r m a n, Graham 2002. *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Chicago: Open Court

H e i d e g g e r, Martin 1967. *What Is a Thing?* Tr. W. B. Barton, Jr., V. Deutsch. Chicago: H. Regnery Co.

H e i d e g g e r, Martin 2017. Asi. Tlk M. Väljataga. — *Vikerkaar*, nr 1–2

H o d g e s, Andrew 1983. *Alan Turing: The Enigma*. New York: Simon & Schuster

J o n e s, Caroline A., Peter G a l i s o n, Amy S l a t o n (eds.) 1998. *Picturing Science, Producing Art*. London & New York: Routledge

K o e r t g e, Noretta 1998 (ed.). *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science*. Oxford: Oxford University Press

K u h n, Thomas 1979. Foreword. — L. Fleck. *Genesis and Development of a Scientific Fact*. Chicago: University of Chicago Press, pp. vii–xi

K u p i e c, Jean-Jacques, Pierre S o n i g o 2000. *Ni Dieu ni gène: Pour une autre theórie de l'hérédité*. Paris: Seuil

L a t o u r, Bruno 1999. *Pandora's Hope: Essays on the Reality of Science Studies*. Cambridge, MA: Harvard University Press

L a t o u r, Bruno 2002a. Gabriel Tarde and the End of the Social. — *The Social in Question: New Bearings in History and the Social Sciences*. Ed. by P. Joyce. London & New York: Routledge, pp. 117–132

L a t o u r, Bruno 2002b. *Jubiler ou les tourments de la parole religieuse*. Paris: Les empêcheurs de penser en rond

L a t o u r, Bruno 2002c. *La Fabrique du droit: Une Ethnographie du Conseil d'État*. Paris: La Découverte

L a t o u r, Bruno 2003. The Promises of Constructivism. — *Chasing Technoscience: Matrix for Materiality*. Ed. by D. Ihde, E. Selinger. Bloomington, IN: Indiana University Press, pp. 27–46

L a t o u r, Bruno 2004. *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*. Tr. C. Porter. Cambridge, MA: Harvard University Press

L a t o u r, Bruno 2014 [1993]. *Me pole kunagi olnud modernsed*. Tlk A. Saar. (Bibliotheca Controversiarum.) Tallinn: TLÜ Kirjastus

L a t o u r, Bruno, Peter W e i b e l (eds.) 2002. *Iconoclash: Beyond the Image Wars in Science, Religion, and Art*. Cambridge, MA: The MIT Press

L i c o p p e, Christian 1996. *La Formation de la pratique scientifique: Le Discours de l'expérience en France et en Angleterre (1630–1820)*. Paris: La Découverte

M e y s s a n, Thierry 2002. *9/11: The Big Lie*. London: Carnot Publishing

P a u m g a r t e n, Nick 2003. Dept. of Super Slo-Mo: No Flag on the Play. — *The New Yorker*, 20 Jan., p. 32

P i c k e r i n g, Andrew 1995. *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*. Chicago: University of Chicago Press

P i e t z, William 1985. The Problem of the Fetish, I. — *Res*, Vol. 9 (Spring), pp. 5–17

P i e t z, William 1987. The Problem of the Fetish, II: The Origin of the Fetish. — *Res*, Vol. 13 (Spring), pp. 23–45

P i e t z, William 1988. The Problem of the Fetish, IIIa: Bosman's Guinea and the Enlightenment Theory of Fetishism. — *Res*, Vol. 16 (Autumn), pp. 105–123

P o o v e y, Mary 1999. *A History of the Modern Fact: Problems of Knowledge in the Sciences of Wealth and Society*. Chicago: University of Chicago Press

P o w e r s, Richard 1995. *Galatea 2.2*. New York: HarperCollins

P o w e r s, Richard 2000. *Plowing the Dark*. New York: Farrar, Straus and Giroux

R o t m a n, Brian 1993. *Ad Infinitum... The Ghost in Turing's Machine: Taking God Out of Mathematics and Putting the Body Back In. An Essay in Corporeal Semiotics*. Stanford, CA: Stanford University Press

S e r r e s, Michel 1987. *Statues: Le second livre des fondations*. Paris: Editions F. Bourin

S e r r e s, Michel, Bruno L a t o u r 1995. *Conversations on Science, Culture, and Time*. Tr. R. Lapidus. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press

S m i t h, Brian Cantwell 1997. *On the Origin of Objects*. Cambridge, MA: The MIT Press

S t e n g e r s, Isabelle 2002. *Penser avec Whitehead: Une libre et sauvage création de concepts*. Paris: Seuil

S t r u m, Shirley, Linda F e d i g a n (eds.) 2000. *Primate Encounters: Models of Science, Gender, and Society*. Chicago: University of Chicago Press

Z e n g o t i t a, Thomas de 2003. Common Ground: Finding Our Way Back to the Enlightenment. — *Harper's*, Vol. 306 (Jan.), pp. 35–45

T h o m a s, Yan 1980. Res, chose et patrimoine (note sur le rapport sujet-objet en droit romain). — *Archives de philosophie du droit*, Vol. 25, p. 413–426

T u r i n g, Alan M. 2005 [1950]. Arvutusmasinad ja intellekt. Tlk E. Luur. — *Akadeemia*, nr 12, lk 2572–2605

W a t e r s, Lindsay 2004. *Enemies of Promise: Publishing, Perishing, and the Eclipse of Scholarship*. Chicago: University of Chicago Press

W h i t e h e a d, Alfred North 1920. *The Concept of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press

BRUNO LATOUR (1947) on Prantsuse filosoof, antropoloog ja sotsioloog, teadussotsioloogia ning teaduse ja tehnika uuringute eestvedajaid. Doktorikraad teoloogias Tours'i Ülikoolist (1975). Töötanud õppeasutuses *École des Mines de Paris (Centre de Sociologie de l'Innovation)* (1982–2006), oli professor *Sciences Po*'s Pariisis (2006–2017), seejärel emeriitprofessor. Peateosed: *Laboratory Life* (koos Steve Woolgariga, 1979); *Science in Action* (1987) ja *We Have Never Been Modern* (1991, eesti k 2014). *Akadeemias* on varem ilmunud ta artikkel "Teaduse uuringute mõju poliitilisele filosoofiale" (2012, nr 4, lk 602–622; tlk S. Rattasepp) koos tõlkija järelsõnaga (samas, lk 623–629).

REGINA-MARETA SOONSEIN. Web of lines (2018)

LEIBKOND JA PEREKOND STATISTIKAS

Ene-Margit Tiit

LEIBKOND STATISTIKAS

Leibkond on olnud läbi ajaloo üks inimkonna olulisemaid institutsioone, tõenäoliselt ka üks kõige vanemaid kooslusi inimühiskonnas. ÜRO majandus- ja sotsiaalkomisjoni teostatud, kogu maailma haaravas analüüsis (Household... 2017) määratletakse leibkonda nii: inimeste rühm, kes üheskoos majandavad, kasutades ühiseid toidu- ja muid eluks vajalikke ressursse, sh ühist peavarju. Leibkondi nimetatakse demograafiliste, sotsiaalsete ja majanduslike protsesside keskpunktiks, kus võetakse vastu elutähtsad otsused järeltuleva põlvkonna, hariduse, tööturul osalemise, tarbimise, rände ja muude eluvaldkondade kohta. Samas uurimuses tõdetakse, et leibkonna suurus (liikmete arv, mis leitakse kõigi leibkondadesse kuuluvate isikute arvu ja leibkondade arvu jagatisena) on viimasel ajal kõikjal maailmas vähenenud. Üks selle põhjusi on kahtlemata nn arenenud riikides alanud, aga tänapäeval tegelikult üle kogu maailma toimuv sündimuse langus. Seda näitab ka leibkonna keskmise suuruse ja summaarse sündimuskordaja tugev korrelatsioon riigiti (vt Principles... 2008; List... 2019). Leibkonna keskmine suurus kõikus 2017. aastal esitatud andmete põhjal (mis küll pärinesid osalt mõnevõrra varasemast ajast) üldiselt kahe ja viie liikme vahel, kusjuures väikseim oli leibkond Saksamaal ja Ühendkuningriigis — keskmiselt 2,1 inimest — ja suurim Aafrikas ja Kagu-Aasias, näiteks Indias 4,8 ja Etioopias 4,7 inimest; rekordiliselt 5,8 inimese suurune oli Palestiina leibkond (List... 2019).

Leibkonna suurus on ka Eestis vähenenud (vt Hansson 2000; Kasearu 2003; Raid 2013, 2018). Käesoleva kirjutise eesmärk on selgitada, mil määral ja kuidas mõjutavad rahvastikuprotsessid leibkondade suuruse muutusi, samuti seda, kuidas sõltub leibkonna suurus ja koostis selle erinevast määratlemisest, keskendumata siinjuures perekonna ja leibkonna muutuste sotsiaalsele tahule või erinevustele, mis tulenevad rahvusest, haridusest, religioonist ja elukeskkonnast.

Leibkond, aga ka perekond on rahvaloenduste oluline loendusobjekt. Ka Eestis korraldatud rahvaloendustel on enamasti uuritud, mõõdetud ja loendatud peale üksikisikute ka leibkondi, peresid ja/või perekondi. Rahvaloenduse puhul on leibkonnal veel üks lisanüanss: teatavasti toimub traditsiooniline loendus küll silmast silma küsitlusena, kuid ühe erandiga — iga inimese asemel võib rahvaloenduse küsimustikule vastata ka tema leibkonnaliige (varasematel loendustel — leibkonna või perekonna pea). See tähendab, et leibkond on inimeste kooslus, mille puhul eeldatakse, et kõik selle liikmed teavad kõigi teiste kohta kõike olulist. Tõsi, viimasel rahvaloendusel rakendati teatavaid konfidentsiaalsusereegleid ka leibkonnaliikmete puhul, nimelt ei näidatud isikute eeltäidetud andmeid teistele leibkonnaliikmetele.

Selleks et jälgida leibkondade ja perekondade arengut, on oluline selgeks saada, mida nende nimetuste all on eri aegadel mõeldud ja mis on vastavate mõistete sisu.

Leibkonna sisuline mõiste on ajaloo jooksul üsna vähe teisenenud. Nagu juba öeldud, peetakse traditsiooniliselt leibkonnaks üheskoos elavate ja ühiselt majandavate isikute hulka, kusjuures ei eeldata, et kõigi leibkonnaliikmete vahel oleksid sugulusseosed, kuigi leibkonna mõiste seletamisel vahel kasutatakse analoogiat perekonnaga, mis on üldiselt tuttav ja arusaadav mõiste. Tänapäeval loetakse ka üksinda elavat isikut leibkonnaks, okupatsioonieelses Eestis oli leibkonna vasteks aga pere ja üksi elavat isikut ei arvestatud perena (*Eesti arvudes...* 1937).

Eestis on aja jooksul leibkond üsna palju muutunud, kusjuures oma osa on selles olnud ka ajaloojärkude majanduslikul ja poliitilisel mõjul. Kuni 1940. aastani oli maal leibkonnaks tüüpi-

line talupere, mille keskme moodustasid peremees ja perenaine ning kuhu kuulusid nende alaealised lapsed, aga võisid kuuluda ka täisealised lapsed, mõnikord ka peremehe ja/või perenaise vanemad, samuti teenijad ja sulased. Ometi ei olnud need leibkonnad enamasti kuigi arvukad, sest möödas oli aeg, kui talupered olid lasterikkad. Ka polnud suures osas taludest aastaringset teenijarahvast. Siiski on maapere üldiselt olnud suurem ja lasterohkem kui linnapere, kus harva oli muid liikmeid peale abielupaari ja nende laste. Okupatsioonieelse Eesti leibkondade kohta teame statistilisi andmeid niihästi rahvaloenduste (1922 ja 1934) kui ka eriuuringute põhjal, näiteks uuriti 1925. aastal töölispere tarbimist ("tarvitust") (*Eesti arvudes*... 1937). Kuna suurem osa Eesti elanikest ehk 65–70% elas toona maal, määrasidki maapered Eesti perekonna ja leibkonna näo ja suuruse, mida käsitletakse võrdluses (Raid 2013). Tulemuste tõlgendamisel tuleb arvestada ka seda, et leibkondade hulgast jäid välja üksikud, keda sel ajal oli praegusajast märksa vähem.

Nõukogude rahvaloendustes leibkonna ja pere nimetust ei kasutatud, selle asemel oli kasutusel perekonna mõiste, kuid perekonda võis kuuluda nii sugulasi kui ka mittesugulasi, seega oli toonane perekond sisuliselt seesama mis varasem pere või leibkond (*Eesti rahvastik*... 1996).

Alates 2000. aastast on Eestis loendusstatistikas kasutusel Euroopas kasutatav rahvastikualane oskussõnavara (Principles... 2008) ja seoses sellega on täpsustatud leibkonna ja perekonna mõisteid, mida tänapäeval ei käsitata enam sünonüümidena, kuid siiski omavahel seotuna.

TÄNAPÄEVANE LEIBKONNA- JA PEREKONNAMÄÄRATLUS

Traditsioonilise leibkonnana jätkab tänapäeva ühiskonnaski sajanditevanune traditsiooniline leibkond — üheskoos elavad ja ühiselt majandavad inimesed, millele lisandub üksinda elav ja iseseisvalt majandav isik, keda tänapäeval tunnustatakse samuti leibkonnana. Leibkonnaliikmeid ei tarvitse siduda sugulus- ega

partnerlussuhted (kuigi sageli need vähemalt üht osa leibkonnaliikmetest seovad).

Perekonnana käsitatakse tänapäeval aga üksnes lähisugulus- või partnerlussuhtega seotud tuumperekonda, milleks on vaid kolm võimalust:

- koos elav abielu- või vabaabielupaar ilma nendega koos elavate lasteta;
- koos elav abielu- või vabaabielupaar ühes nendega koos elava lapse või lastega;
- üksikvanem ühes temaga koos elava lapse või lastega.

Peretuuma kuuluvate laste puhul ei ole vanusepiiranguid, tähtis on vaid see, et laps oleks kas ühe või mõlema partneri füüsiline või ametlikult lapsendatud laps ja elaks püsivalt koos vanemate või vanemaga ning tal ei oleks enesel perekonda, s.t last, abikaasat ega elukaaslast.

Esitatud perekonnamääratlus on üsna range, sest sellest jäävad välja perekonnad, kus partneritel on erinevad püsielukohad: nende hulgas on Rootsi sotsioloogi Jan Trosti määratletud ja käsitletud lahus elavate partneritega perekond ("families living apart together" ehk LAT-perekond) (2010). Partnerite lahus elamise põhjused võivad tänapäeval olla mitmesugused: nii töö ja õpingud kui ka vajadus hoolitseda sugulaste eest või majandada kinnisvara, ja lõpuks ka lihtsalt keskkonnaeelistused, näiteks kui üks partner eelistab elada leibkonna linna-, teine maakodus, mis aga ei takista neid olemast partnerlussuhtes ja ühiselt majandamast.

Perekondade hulgast jäävad välja ka puuduva põlvkonnaga pered, milles last või lapsi kasvatavad vanavanemad ja mis tööränd tulemusena olid üsna levinud Ida-Euroopas käesoleva sajandi algul ja millele on ka Eesti sotsioloogid ning pedagoogid üsna palju tähelepanu pööranud (Espenberg jt 2014); 2011. aasta rahvaloenduse ajal oli niisuguseid leibkondi Eestis ligemale 800 (0,13% kõigist leibkondadest).

Leibkonna mõistet seevastu käsitatakse tänapäeval võrdlemisi avaralt. Leibkonnas võib olla üks või mitu perekonnatuuma, kusjuures see, missugusesse peretuuma leibkonnaliige kuulub, on täpselt paika pandud. On ka hoopis ilma tuumata leibkondi.

Vastavalt sellele räägitakse ühepere, mitmepere ja mittepere leibkondadest. Omaette liigi moodustavad mitme põlvkonna leibkonnad, kus elab koos vähemalt kaks eri põlvkonnast perekonda. Iga leibkonnaliige võib kuuluda ainult ühte peretuuma; kui võimalusi on mitu, siis eelistatakse liigitamisel nooremat peretuuma (põlvkonna mõttes). Näiteks peres, kus on ema (vanaema), tema poeg ja lapselaps, peetakse peretuumaks poega ja lapselast (üksikisapere), vanaema aga on lisaliige. Leibkonnaliikmeid, kes ei kuulu (ühessegi) perekonnatuuma, nimetatakse leibkonna lisaliikmeteks (Principles... 2008).

Traditsioonilist leibkonna mõistet saab kasutada vaid siis, kui andmeid kogutakse inimeste küsitlemise teel, sest siis saab selgeks teha, missugused inimesed majandavad üheskoos, kellel on ühine leivakapp, s.t tänapäeval külmkapp ja/või rahakott. Kui aga andmeid soovitakse kokku panna registrite põhjal, siis tekivad raskused — enamikus riikides puudub selline register, kus oleks märgitud, missugused inimesed üheskoos majandavad. See eeldab traditsioonilise leibkonnamõiste muutmist. Ühise majandustegevuse asemel lähtutakse registripõhise leibkonna määratlemisel üksnes eluruumist — kõik ühte eluruumi registreeritud isikud arvatakse ühte leibkonda kuuluvaks.

LEIBKONNA OLEMUSE MUUTUMINE

On oluline selgitada, kuivõrd muudab määratluse muutus leibkonna olemust.

Ajaloo jooksul on Eestis nagu ka enamikus teistes meiega ühte kultuuriruumi kuuluvates riikides üsna loomulik olnud, et igal leibkonnal on oma eluruum ja igas eluruumis elabki ainult üks pere. Võõrastega koos elasid vaid kõige kehvemad, enamasti üksikud inimesed, näiteks teenijad, kes aga pika aja jooksul tihti sisuliselt leibkonnaliikmeks said. Teine olukord oli näiteks vallasantidega, kes käisid perest peresse ja kellel püsielukoht hoopiski puudus. Nii liikusid perest peresse ka mõned käsitöölised, näiteks rätsepad või kingsepad, aga ka pudukaubaga kauplejad. Oli küll võimalik, et mõne pere eluruum oli väga vaene ja kitsas, aga enamasti oli see siiski omaette. Omaetteolekut on Eestis alati

hinnatud. Olukord muutus aga põhjalikult Teise maailmasõja ja Nõukogude okupatsiooni ajal, kui suur osa eluruume hävis, rahva arv sisserände mõjul suurenes ja eluruumidest tekkis suur puudus. Siis hakati juurutama nn kommunaalkortereid, kus ühte korterisse asus (paigutati) elama mitu leibkonda. Seda ajajärku iseloomustab lõpmatu hulk anekdoote ja tragikoomilisi lugusid ühes köögis toimetavate pereemade teemal. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on eluruumide puudus ajapikku taandunud — rahvast on jäänud vähemaks ja eluruume on juurde ehitatud. Tänapäeval on Eestis eluruume rohkemgi kui tarvis, mida näitab ka üsna suur hulk asustamata eluruume — nii kehvi kui ka luksuslikke.

Siiski ei ole seniajani päris kadunud olukord, kus ühes eluruumis elab mitu traditsioonilist, s.t omaette majandavat leibkonda. Kõige sagedamini juhtub seda ühepereelamute puhul, millesse on elama asunud kaks omaette majandavat peret (näiteks vanemate pere ja lapse pere). Leidub aga ka mõõduka suurusega kortereid, millesse on ametlikult registreeritud või koguni loenduse ajal elama märgitud mitu traditsioonilist leibkonda suure hulga liikmetega. Võrdlemisi tavaline (juba ajalooliselt kujunenud) mittesugulaste leibkond tekib siis, kui eluruumi omanik üürib mingi osa oma eluruumist (toa või mitu tuba) välja näiteks üliõpilastele, kes traditsioonilises käsituses on omaette leibkonnad, kuid eluruumipõhise leibkonnakäsituse korral moodustavad leibkonna lisaliikmed. Kui aga üürnikeks on üliõpilaspaar, siis võivad nad moodustada peretuuma, kusjuures eluruumi omanik saab lisaliikme staatuse. Eluruumipõhise leibkonnamääratluse järgi tuleb kõik ühes eluruumis elavad inimesed arvata kuuluvaks ühte leibkonda, kuigi neil mingisugust ühist majapidamist ei ole. Kuna see tekitab inimestes arusaamatust, siis küsitlusuuringutes tavaliselt eluruumipõhist leibkonnamõistet ei kasutata.

LEIBKONDADE SUURUS

Traditsiooniliselt selgitatakse leibkondade jaotus mitmesuguste tunnuste alusel rahvaloenduste andmestiku põhjal. 2011. aasta rahvaloenduse andmete järgi saame leida nii traditsioonilise kui ka eluruumipõhise leibkondade jaotuse (vt joonis 1). Selgub, et

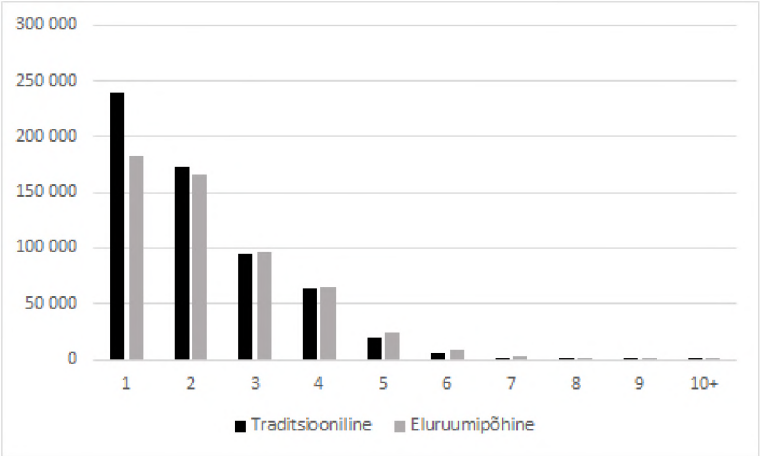

Joonis 1. Leibkondade suurusjaotused 2011. aasta rahvaloenduse andmetel.

eluruumipõhiseid leibkondi on ligi 10% võrra vähem kui traditsioonilisi, nende üldarv on 545 495 traditsiooniliste 599 832 vastu, kuid pisut mõjutab tulemust ka asjaolu, et eluruumipõhiste leibkondade hulka ei ole arvatud umbes 15 000 inimest, kes elasid ühis- või mitteeluruumides või ka eluruumides, mille asustatus ei olnud teada. Ootuspäraselt oli eluruumipõhine leibkond keskmiselt suurem kui traditsiooniline: traditsioonilise leibkonna keskmine suurus on 2,13 ja eluruumipõhisel leibkonnal 2,31 inimest. Jooniselt 1 on näha ka see, et kõige suurem erinevus on üheliikmeliste leibkondade arvus — tuleb välja, et koguni 24% üheliikmelisi leibkondi tegelikult ei ela omaette eluruumis, vaid jagavad seda mõne teise leibkonnaga ja on eluruumipõhises leibkondade arvestuses tavapäraselt mõne teise leibkonna lisaliikme rollis. Ka kaheliikmelisi eluruumipõhiseid leibkondi on vähem kui traditsioonilisi, kuid vahe on vaid 4%. Kolmeliikmeliste leibkondade arv on mõlema leibkonnamääratluse korral peaaegu ühesugune.

Suuremate leibkondade arv ja osakaal on aga eluruumipõhiste leibkondade korral suurem, kusjuures ka eluruumipõhiste ja traditsiooniliste leibkondade osakaalude suhe kasvab peaaegu võr-

deliselt leibkonnaliikmete arvuga, kuid leibkondade üldises arvestuses jääb igal juhul suurte leibkondade osakaal tühiselt väikseks.

EESTI LEIBKOND 21. SAJANDIL

Kuhupoole suundub Eesti leibkonna areng? Kas jätkub liikmete arvu kahanemine? Kas lähitulevikus on igal leibkonnal oma eluruum ja leibkondade kooselamine jääb aina väiksemaks, või vastupidi, alati jääb alles mingi hulk mitme traditsioonilise leibkonna vahel jagatud eluruume, seega eluruumipõhises käsituses mitme pere leibkondi.

Kui võrrelda 2000. ja 2011. aasta rahvaloendusi, siis on näha, et loendustevahelisel ajal on elamistingimused üldiselt lahedamaks läinud: 2000. aastal oli eluruumis keskmiselt 2,6 tuba, 2011. a aga keskmiselt 2,9 tuba. Iga leibkonnaliikme kasutuses oli 2000. aastal 1,15, 2011. aastal aga 1,24 tuba. Ometi oli ühiskorterite kasutamise sagedus 2011. aastal isegi pisut suurem kui 2000. aastal — toona elas mitu traditsioonilist leibkonda ühes eluruumis vähem kui 5%-l juhtudest 2011. aasta 7% asemel. Esialgu pole selge, kas selle põhjus on juhuslik erinevus, mingi muutus leibkondade eelistuste mustris või erinevus loendusmetoodikas (2011. aastal suures ulatuses isevastamine interneti kaudu).

2018. aastal korraldas Statistikaamet leibkondade ja eluruumide kontrolluuringu (LEKU), mille käigus uuriti samuti ühes eluruumis elavate leibkondade arvu ja leibkondade suurusi. Selgus, et ühes eluruumis elavate leibkondade arvukuse puhul kordus varemgi ilmnenud muster: eluruume, kus elas ainult üks traditsiooniline leibkond, oli 93%; 6% oli eluruume, milles elas kaks leibkonda ning üks protsent selliseid, kus elas vähemalt kolm leibkonda. Üsna sarnane 2011. aasta rahvaloendusega oli ka traditsiooniliste leibkondade jaotus liikmete arvu järgi (vt joonis 2).

Samuti nagu 2011. aasta loenduse ajal oli traditsioonilise leibkonna suurus 2,13 inimest. Sarnane 2011. aasta loendusega oli ka leibkondade arvu ja leibkonna liikmete arvu jaotus. Seega ei ole

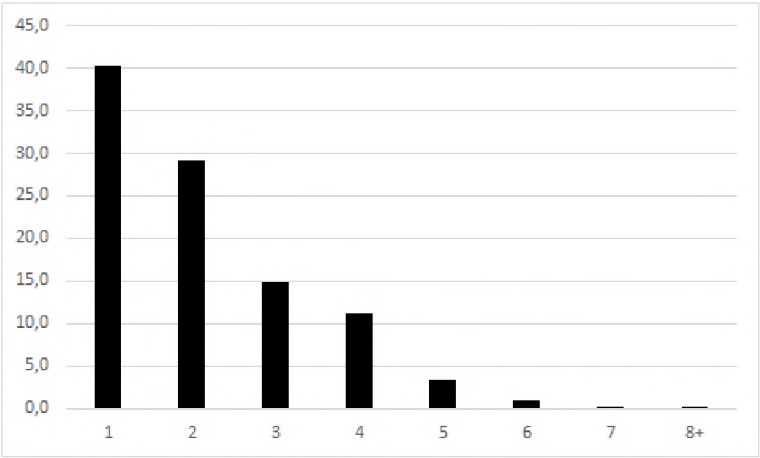

Joonis 2. Traditsioonilise leibkonna jaotus liikmete arvu järgi 2018. aasta kontrolluuringu ajal.

2011. aasta loendusest kuni 2018. aasta kontrolluuringuni leibkondade liikmelisuses märkimisväärseid nihkeid toimunud.

LEIBKONNATÜÜPIDE JAOTUS JA ARENG

Leibkondade tüpiseerimise aluseks on leibkonda kuuluva peretuuma tüüp.

Käesolevas peatükis võrreldakse leibkonnatüüpide sagedusi kahe viimase rahvaloenduse andmetel, kusjuures käsitluse aluseks on traditsioonilised, s.o majanduspõhised leibkonnad (vt joonis 3). Leibkondade koguarv on kahe viimase rahvaloenduse vahelisel ajal muutunud võrdlemisi vähe: 2000. aastal loendati 582 000, 2011. aastal aga 600 000 leibkonda, seega leibkondade arv kasvas 3%, leibkonnaliikmete koguarv aga kahanes 5% võrra.[1]

[1]Märgime, et tavaleibkondade liikmete arv ei ühti rahvaarvuga, sest arvesse ei lähe nn asutusleibkondade (institutsioonide) liikmed: hooldekodude elanikud, kinnipeetavad, kloostrite elanikud ja ka kodutud.

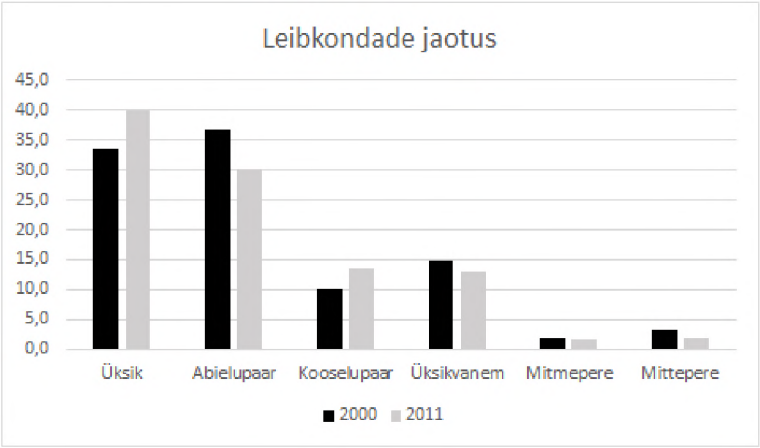

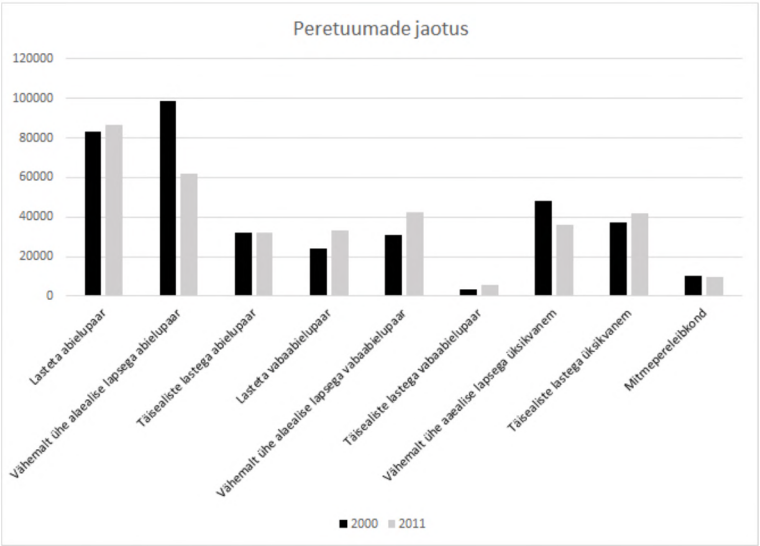

Joonis 3. Leibkonnatüüpide jaotus 2000. ja 2011. aasta loenduste andmetel.

Need muutused on kooskõlas tõsiasjaga, et keskmine leibkonna suurus vähenes umbes 8% võrra. Muutunud oli ka leibkonna-

tüüpide jaotus (vt joonise 3 ülemine osa). Paariga (kas abielu- või erisooliste kooselupaar) ühepereleibkondade osakaal oli vähenenud 47%-lt 44%-ni, muutunud oli ka nende sisemine struktuur — paaridest oli abielupaare 2000. aastal 79%, 2011. aastal aga 69%. Mõnevõrra üllatuslikult oli vähenenud ka üksikvanema ja lastega perede osakaal — 15%-lt 13%-ni, ilmselt oli siin põhjuseks üldine lastega perede arvu kahanemine. Vähenenud oli ka mitme pere leibkondade osakaal, mis varemgi oli pisike: muutus 1,8%-lt 1,6%-ni. Ka mitmeliikmeliste mittepereleibkondade osakaal oli vähenenud 3,1%-lt 1,8%-ni. Need muudatused on aga väikesed võrreldes üheliikmeliste (mittepere)leibkondade osatähtsuse kasvuga koguni 19% võrra. Seega kui 2000. aastal oli kõige rohkem — 37% — abielupaariga leibkondi, siis 2011. aastal on esikohal üksikuleibkonnad, neid oli 40%.

Joonise 3 alumine osa näitab alaealiste lastega peretuumade ja leibkondade arvu märgatavat kahanemist loendustevahelisel ajal, s.t käesoleva sajandi esimese kümnendi jooksul. Ainsana on suurenenud alaealiste lastega vabaabielupaaride arv. Selle põhjuseks on noortes süvenev hoiak alustada kooselu pigem abielu ametlikult registreerimata.

Ilmsed leibkondade mustri muutused 2000. aasta ja 2011. aasta loenduste vahelisel ajal on järgmised:

- alaealiste lastega leibkondade arv kahanes 195 000-lt 149 000-ni ja nende osakaal kõigi leibkondade seas kolmandikult (33,6%) veerandile (25,3%);
- kõige suurem (37 000 võrra) kahanemine toimus abielupaari ja alaealiste lastega perede seas; seevastu vabaabielupaari ja alaealiste lastega perede arv kasvas (11 000 võrra);
- üksikult elavate inimeste arv kasvas ligi viiendiku võrra ja üksikuleibkond saavutas leibkondade arvukuse järjestuses esikoha;
- vähenes (7% võrra) paariga leibkondade osakaal, mille peapõhjuseks on hilisem kooselu alustamine;
- koos elavatest paaridest oli vabaabielus 2000. aastal pisut üle viiendiku, 2011. aastal aga ligi kolmandik;

- alaealiste lastega üksikvanemaperede arv kahanes veidi, kuid kasvas täiskasvanud lastega üksikvanema perede arv; kokkuvõttes üksikvanemaperede arv ja osakaal veidi vähenes;
- üksikisade ja üksikemade suhe on jäänud enam-vähem endiseks: ühe üksikisa kohta on ligi üheksa üksikema;
- mitme pere, sh mitme põlvkonna perede osakaal, mis oli varemgi väike, kahanes veelgi;
- leibkondade keskmine suurus kahanes 2,33-lt 2,13-ni.

Nende muutuste seletamisel tuleb arvestada mitmeid muutusi ühiskonnaelus, mis leibkondi mõjutasid. Kõige rohkem mõjub leibkondade koostisele sündimuskäitumise muutus Eesti iseseisvuse taastamisele eelnenud ja järgnenud ajal: 2000. aastal olid 1980. aastate lõpu kõrge sündimuse perioodil sündinud lapsed veel alaealised ja elasid üldiselt koos vanematega. Laste arv leibkondades kahanes koos sündimuse järsu langusega 1990. aastatel, kuid ajalise nihkega. Oodatava eluea kiire kasvuga käesoleval sajandil on kaasnenud eakate arvu ja osakaalu kasv, aga ka üksikuks jäänud eakate arvu ja suhtarvu suurenemine. Elutingimuste paranemise tagajärjel väheneb mitmepereleibkondade arv — pered, kes elasid koos eluruumi nappuse ja majandusliku kitsikuse tõttu, saavad võimaluse lahku kolida, selle tagajärjel on leibkondade arv rahvaarvu kahanemisest hoolimata pisut suurenenud. Üksikuleibkondade osakaalu suurendab ka hilisem pereloome — paljud noored püüavad enne pere loomist lõpetada haridustee ja saavutada ka karjääriredelil teatava koha.

Kooselu ilma abielu registreerimiseta on aga viimastel aastakümnetel süvenev suundumus paljudes arenenud riikides, kus usulised ja traditsioonilised tõekspidamised ning väärtused on taandunud või taandumas ja liberaliseerunud ühiskond aktsepteerib erinevaid kooseluvorme.

Edasi vaatleme kirjeldatud rahvastikuprotsesse lähemalt, et selgitada nende võimalikku mõju perekondade ja leibkondade tänapäevaste mustrite kujunemisele.

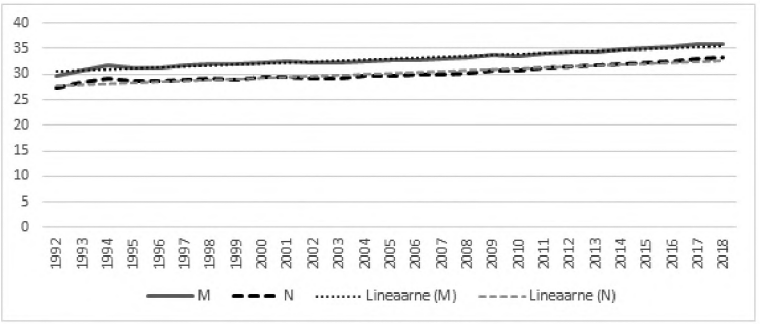

Joonis 4. Abiellujate vanuse muutumine.

PERELOOMESUUNDUMUSED EESTIS 21. SAJANDIL

Viimaste aastakümnete abiellumise statistika näitab, et abiellutakse üha hiljem, kusjuures see suundumus on püsinud üsna ühesugusena alates Eesti iseseisvuse taastamisest, mil abielluti väga varakult ka eelnevate põlvkondade kogemusega võrreldes. 26 aasta jooksul alates 1992. aastast on pruutide vanus kasvanud kuue ja peigmeeste vanus 6,2 aasta võrra, seega keskmiselt ligi kolme kuu võrra aasta kohta, kusjuures enam-vähem püsikindlalt on peigmees umbes 2,8 aastat vanem kui pruut.

Jooniselt 4 võib järeldada, et abiellumisvanuse lineaarselt kasvav suundumus jätkub ka tänapäeval, kusjuures kasvukiirus ei ole muutunud. Samal ajal aga levib noorema põlvkonna seas üha rohkem registreerimata kooselu alustamine. Kui 2000. aastal oli vabaabielu ülekaalus kuni 25-aastaste naiste ja kuni 30-aastaste meeste seas ning vanemate puhul omandas ülekaalu abielule rajatud paarisuhe, siis 2011. aastal oli see rajajoon nihkunud: abielus paaride arv ületas vabaabielus paaride arvu alles 30–34-aastaste naiste ja 35–39-aastaste meeste puhul (vt joonis 5). Sellest saab kaudselt järeldada, et suur osa registreerimata kooselusid on osutunud püsivaks. Üldises paariti kooselu hulgas ilmneb aga väike positiivne nihe: kõiki vanuserühmi kokku arvestades on 2011. aastal paarisuhtes mehi 2,3% ja naisi 5% võrra rohkem kui

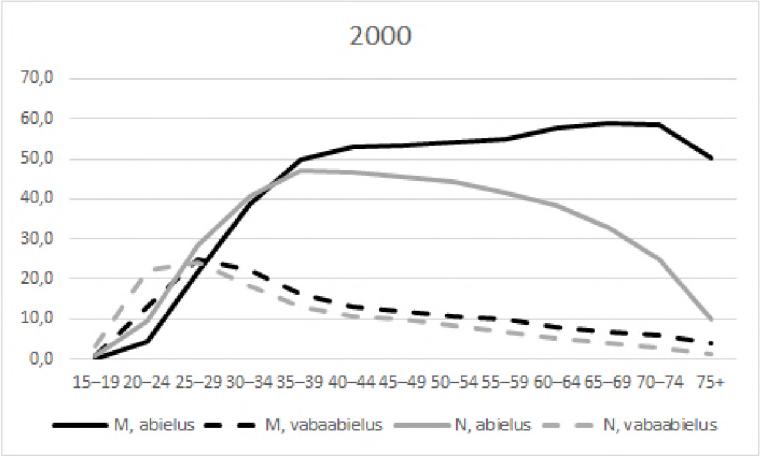

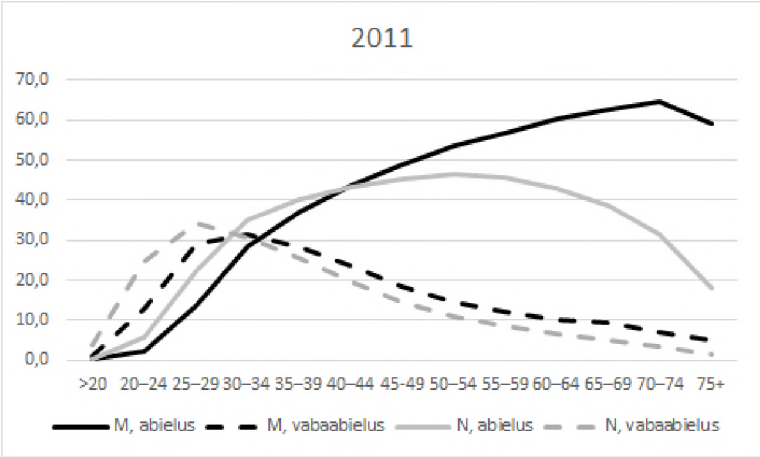

Joonis 5. Meeste (M) ja naiste (N) kooselu vorm 2000. ja 2011. aasta rahvaloendusel sõltuvalt vanusest (suhtarvud vanuserühmast).

2000. aastal, kusjuures see ilmneb eeskätt kesk- ja vanemaealiste puhul. Üle 30-aastaste elanike hulgas on paarisuhtes meeste ja naiste osatähtsus suurenenud vastavalt 4 ja 6%, kusjuures protsentide erinevus tuleneb meeste ja naiste arvukuse erinevusest.

Joonistepaaril 5 on esitatud meeste ja naiste abielu ja registreerimata kooselu graafikud sõltuvalt vanusest 2000. ja 2011. aasta rahvaloenduse andmetel. Analüüsides neid graafikuid tuleb arvestada tõsiasja, et nii abielus kui ka vabaabielus meeste ja naiste arv on võrdne. Vastavate joonte erinevus graafikutel on tingitud kahest asjaolust: partnerlussuhtes olevad mehed ja naised on üldiselt erinevas vanuses, peale selle on meeste ja naiste arv rahvastikus erinev, kusjuures see suhe omakorda muutub vanuse muutudes.

Naistele vastav joon on nii abielu kui ka vabaabielu puhul nooremates vanuserühmades meeste vastavast joonest kõrgemal, sest naised astuvad paarisuhtesse üldiselt meestest nooremas eas. Alates keskeast on aga naisi rahvastikus rohkem kui mehi, sellepärast on paarisuhtes naiste osakaal meeste vastavast osakaalust väiksem, kusjuures erinevus suureneb vanuse suurenedes kiiresti. Sellepärast erinebki eakate abielus meeste osakaal põhjalikult abielus naiste omast. Kuna eakaid inimesi on vabaabielus võrdlemisi vähe, ei mõjuta nimetatud erinevus eakate vabaabielus meeste ja naiste suhtarve kuigivõrd.

Abielus inimeste arv muutub igal aastal põhiliselt abiellumiste ja lahutuste arvel. Mõlema protsessi kohta on olemas ka statistilised andmed (vt joonis 6). Siinjuures tuleb arvestada, et abielude ja lahutuste paigutamine samale ajaskaalale näitab küll abielus inimeste arvu muutumist igal aastal (surmasid arvestamata), kuid sisuliselt toimuvad protsessid erinevatel ajahetkedel, keskmine abielu kestus lahutuseni on vaadeldaval perioodil 12 aastat. Seega iga sõlmitud ja lahutatud abielu lisab keskmiselt 12 aastat paariselu nii meeste kui ka naiste arvele. Kuigi joonisel 6 on näha lahutuste arvu langust, pole selge, kuivõrd see tuleneb abielude arvu kahanemisest aastail 2007–2010.

Meeste ja naiste abiellumise aktiivsust aastate kaupa iseloomustab veel üks näitaja — esmaabiellumuse kordaja (vt joonis 7).

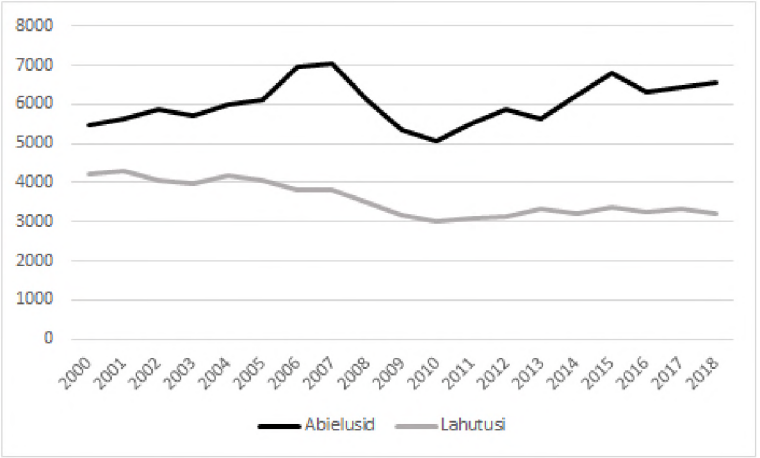

Joonis 6. Abielud ja lahutused.

See kordaja näitab, kui suur osa meestest ja vastavalt naistest abielluks enne 50. sünnipäeva eeldusel, et abiellumuskäitumine jääks kogu nende fertiilse ea jooksul (vanus 15–49 aastat) samaks kui vaatlusaastal. See kordaja muutub 0 ja 1 vahel, omandades väärtuse 1 siis, kui abiellumus vaatlusaastal on nii kõrge, et ennustab kõigi meeste (või naiste) abiellumist enne 50. eluaastat.

Kuigi abiellumise vanus on viimaste kümnendite jooksul tõusnud, on vähehaaval kasvanud ka esmaabiellumise kordaja. Siinjuures ei näita see kordaja seda, kas inimesed on 50-aastaselt abielus või on nende seaduslik või ka tegelik perekonnaseis vahepeal muutunud (näiteks lahutamise tagajärjel). Esmaabiellumuse kasv ei ole vastuolus ka tõsiasjaga, et järjest suurem osa noori elab vabaabielus — paljud algselt vabaabielus elanud paarid registreerivad mõne aja pärast oma kooselu ka seaduslikult. Erinevalt aastakümnetetagusest ajast aga ei püüta seda teha enne (esimese) lapse sündi; mõnikord on abielu registreerimise ajendiks hoopiski lapse kooliminek.

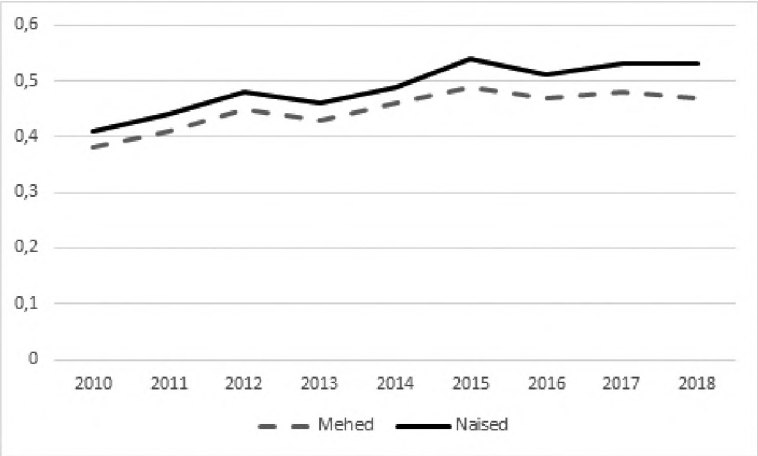

Joonis 7. Esmaabiellumuse kordaja muutus aastail 2010–2018.

LAPSED PERES

Üks põhilisi perekonda ja leibkonda iseloomustavaid tunnuseid on laste olemasolu ja arv peres. Laste sünniga seotud andmed võimaldavad selgeks teha ka selle, mis tüüpi perega on tegemist kooselu mõttes — need andmed on ainulaadsed, kuna muid andmeid pere kooselu tüübi kohta registrites ei leidu.

Jooniselt 8 on näha, et vahetult pärast Eesti iseseisvuse taastamist muutus peremuster järsult: sündide arv kahanes ja eriti abielus vanemate laste arvel, statistikas tekkis uus nähtus (mis küll tegelikus elus varemgi olemas oli) — vabaabielus vanemad. Võrdlemisi suur oli ka üksikemade arv. Ilmselt mõjutavad need muudatused alaealiste lastega perekondade ja leibkondade struktuuri praegugi. Viimase kümne aasta jooksul on aga olukord stabiliseerunud: abielust sündinud laste osakaal kõigi sündide hulgas püsib 40% ja 43% vahel, vabaabielust sündinud laste osakaal ületas 2011. aastal 50% piiri ja üksikema lapsi on alla 10%, nende osakaal on kõikunud 4 ja 8% vahel.

Sündide arvu statistika võimaldab pikas perspektiivis ennustada ka keskmist laste arvu peres, kuid ei anna teavet perede jao-

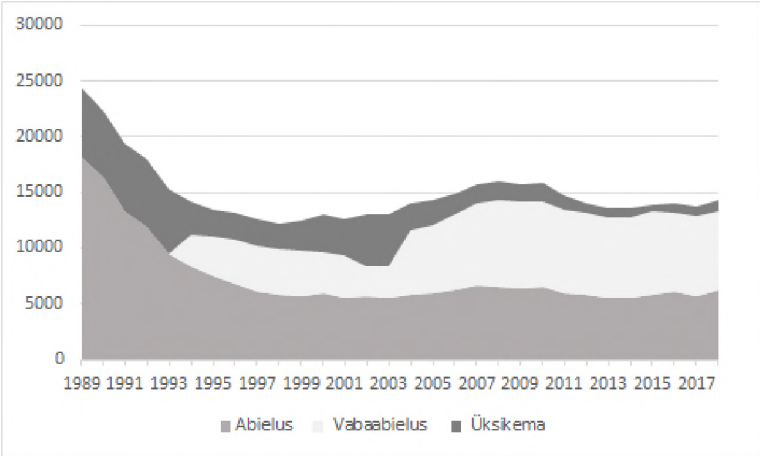

Joonis 8. Sünnid vanemate kooselu tüübi järgi.

tuse kohta laste arvu järgi. Eri tüüpi leibkondade laste arvu mõõdetakse rahvaloendustel, kuid loendustevahelisel ajal on võimalik saada infot laste sünnijärjekorra kohta (sedagi vaid laste sündimise hetke kohta). Siiski võimaldab ka see statistika kaudselt hinnata, kui suured (lasterikkad) on vaatlusaastatel lastega leibkonnad (vt joonis 9).

Pikas perspektiivis on selge, et alati sünnib esimesi lapsi rohkem kui teisi, teisi rohkem kui kolmandaid jne. Siiski on võimalik, et mõnel aastal see vahekord muutub. Enamasti tähendab see teatavat peremustri muutust, mida võib vahel seostada ka perepoliitiliste abinõudega, näiteks vastavalt teise või kolmanda lapse sünni stimuleerimisega kas või heldema riikliku toetuse abil. Jooniselt 9 on näha, et 1990. aastatel sündis palju nii esimesi, teisi, kolmandaid kui ka neljandaid lapsi ja järgneva kümne aasta jooksul langes kõigi järjekorranumbritega laste sündide arv järsult. Siiski langes esimeste laste arv 43%, teiste laste arv 52% ja kolmandate laste arv 60% võrra, mis tähendas üldist liikumist väiksema laste arvuga perede poole. Ometigi suurendasid 1990. aastatel sündinud lapsed leibkondade lasterikkust veel ka käesoleva

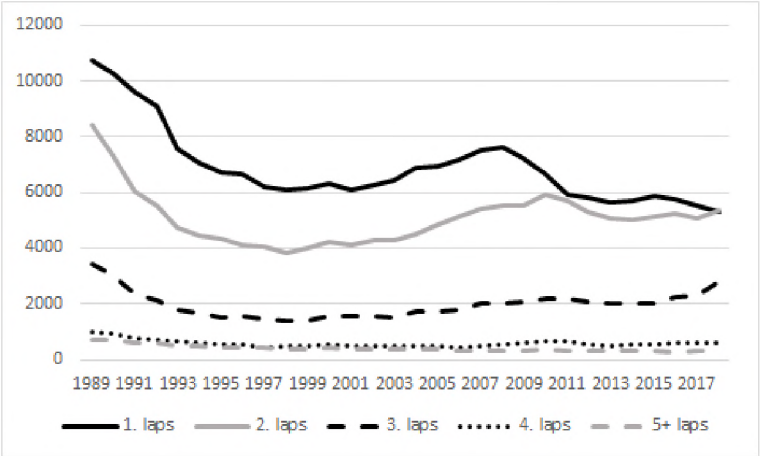

Joonis 9. Laste sünnijärjekorra muutused aastail 1989–2018.

sajandi alguskümnendil, hiljem aga arvestatakse neid kuni vanematekodust lahkumiseni vaid täiskasvanud lastena.

Uus sündimuse tõus algas 2005. aastal, kui viie aasta jooksul sündide arv kasvas 12%, kuid teiste ja kolmandate laste arv 22%. Teiste ja kolmandate laste suhteliselt kõrge sündimus iseloomustab ka viimaseid aastaid — 2018. aastal ületas teiste laste sündide arv isegi esiksündide arvu, mis on võrdlemisi harukordne. Ühelt poolt on see positiivne, sest näitab lasterikkamate perede populaarsuse kasvu, teiselt poolt tekitab aga tulevikku silmas pidades muret esmasündide arvu märgatav vähenemine viimasel kümnendil, mis tähendab ühtlasi lastega perede arvu kahanemist.

PERETÜÜPIDE JAOTUSE HINNANGUD AASTAIL 2011–2019

Statistikaametis on traditsiooniliste leibkonnatüüpide jaotust hinnatud loendustevahelisel ajal Euroopa Sotsiaaluuringu (Euroopa Sotsiaaluuring *s.a.*) andmete põhjal (vt joonis 10). Üheksa aasta jooksul 2011–2019 toimunud kõige suurem muutus on "muude", s.t enamasti lisaliikmetega ja mitmepereleibkondade osakaa-

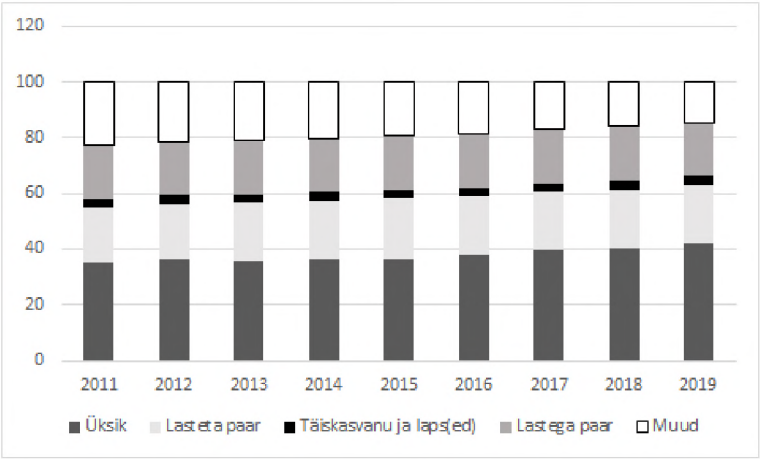

Joonis 10. Leibkonnatüüpide jaotuse muutumine pärast 2011. aasta rahvaloendust (Euroopa Sotsiaaluuringu andmetel).

lu vähenemine 23%-lt 15%-ni. Suur on ka üksikisikuperede arvu kasv — 35%-lt 42%-ni. Ülejäänud leibkonnatüüpide osakaal kas ei muutu üldse või muutub vähe. Nii on lastega paaride osakaal nii perioodi alul kui ka lõpul 19%, kuigi vahepeal suurenes see näitaja poole protsendi võrra. Samuti on endiselt 3% suurune leibkonnatüüp "täiskasvanu ja laps/lapsed", s.t põhiliselt üksikvanemapere lisaliikmeteta. Lasteta paari arvukus suureneb 20%-lt 21%-ni. Seega näib, et leibkonnatuumade jaotus püsib peaaegu ühesugusena, ümber paiknevad pigem isikud, kes tuuma ei kuulu. Muutuste peapõhjuseks on aga oodatava eluea kasv vaatlusperioodil kahe aasta võrra, mille tulemusena ainult üle 65-aastaste liikmetega leibkondade osakaal kasvas 21%-lt 24%-ni.

Abielude sõlmimise ja lagunemise protsesse kirjeldavad mudelid (vt joonised 4 ja 7) kinnitavad, et senised suundumused suure tõenäosusega jätkuvad: abiellutakse üha hiljem, enne abiellumist üldjuhul elatakse registreerimata kooselus, kusjuures paljud paarid ei registreerigi oma kooselu. Murdepunkt, millest peale registreeritud abielus olevate meeste ja naiste hulk ületab vabaabielus olevate oma, nihkub tasapisi hilisemasse ikka; seega läheneb

vabaabielus ja abielus olevate isikute arv teineteisele, mis avaldab mõju ka leibkondade üksikasjalikumale tüpoloogiale.

ÜHEPERELEIBKONNAD 2011. AASTAL

Joonisel 10 esitatud leibkondade jaotus on võrdlemisi üldine. Käesoleva uuringu eesmärgiks on hinnata mõnevõrra üksikasjalikumalt leibkonnatüüpide jaotust 2019. aastal, kasutades selleks joonisel 10 hinnatud arengusuundumusi ja võttes aluseks leibkondade jaotuse 2011. aastal (vt joonis 11). 2011. aastal oli ühest inimesest koosneva leibkonna kõrval kõige levinum ühepereleibkond. Üle poole ühepereleibkondadest (52,5%) on abielupaariga, ülejäänud leibkonnad jagunevad enam-vähem pooleks: pooled on vabaabielupaariga leibkonnad, pooled üksikvanemaleibkonnad. Viimaste hulgas on suures ülekaalus — ligi 91% — üksikemaleibkonnad, üksikisaleibkondi on alla kümnendiku.

Abielupaariga leibkondadest olid suur osa (45,6%) lastetud, s.t nendes leibkondades ei ela püsivalt selliseid liikmeid, kelle seisund leibkonnas oleks "laps"; kõige sagedamini on tegemist eakate abielupaaridega, kelle lapsed on juba kodust lahkunud ja omaette pere loonud. Sageduse poolest järgmised on alaealiste lastega abielupaaripered (31,3%). Ainult täiskasvanud lastega peresid on abielupaariga leibkondadest 16,5%. Omaette kategooria moodustavad lisaliikmetega pered, s.o leibkonnad, kus peale peretuuma kuuluvate liikmete on veel teisigi liikmeid, kes võivad olla nii sugulased (nt vanaema või vanaisa, ent mitte vanapaar, kes moodustaks teise peretuuma) kui ka mittesugulased, näiteks perekonnas elav lapsehoidja või üürnik. Lisaliikmetega peresid (nii lastega kui ilma) on abielupaariga leibkondade hulgas vaid 6,9%.

Vabaabielupaariga leibkondade puhul on leibkonnaliikmete muster mõneti erinev. Kõige rohkem — 48,2% — on alaealiste lastega leibkondi, järgnevad lastetud — 38,5%. Lisaliikmetega leibkondi on 6,9% ja ainult täiskasvanud lastega leibkondi 6,3%.

Üksikvanemate leibkondades määratluse järgi lastetust ei esine, kuid niisugustes leibkondades on kõige sagedasem leibkonna tüüp ainult täiskasvanud lastega pere — üksikisade puhul 54% ja

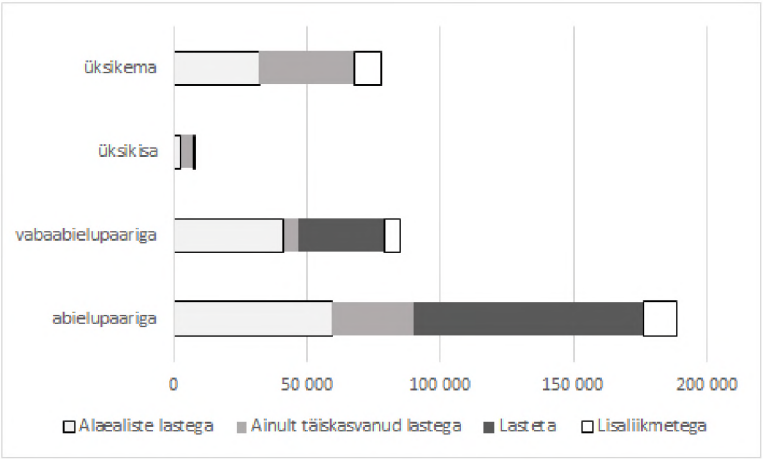

Joonis 11. Ühepereleibkondade jagunemine leibkonnaliikmete tüüpide järgi 2011. aastal.

üksikemade puhul 46% juhtudest. Nähtavasti jäävad lapsed täiskasvanuks saades sagedamini elama üksikvanema kodusse, mitte aga koos elavate vanemate juurde. Alaealiste lastega ja lisaliikmeteta leibkondi on üksikisade peredest 34% ja üksikemade peredest 41%. Seega on ka lisaliikmeid üksikvanemate peres ligi kaks korda sagedamini kui paariga peredes — keskmiselt 13%-l juhtudest. Selle põhjuseks võib olla suurem abivajadus võrreldes paariga perega, kuid mõnel juhul on võimalik ka ebatäpsus leibkonnaliikmete märkimisel: partner on märgitud lisaliikmeks.

Kui aga vaadelda peresid alaealiste laste olemasolu järgi, siis erinevus peretüüpide vahel väheneb: alaealiste lastega peredest olid 2011. aasta andmetel 43,9% abielupaariga leibkonnad, 30,4% vabaabielupaariga leibkonnad ja 25,7% üksikvanemaleibkonnad. Siiski erinevad kõik need peretüübid nii vanemate vanuse kui ka keskmise laste arvu poolest. Keskmiselt oli abielupaariga perekonnas partnerite vanus üle 50 aasta, aga vabaabielupaariga peres on mõlemad partnerid keskmiselt 13,5 aasta võrra nooremad kui abielus partnerid (vt joonis 12, üleval). Väiksem, kuid

siiski samasuunaline on abielus ja vabaabielus partnerite vanuse erinevus ka alaealiste lastega peres (vt joonis 12, all).

Abielupaari ja alaealiste lastega perekonnas on naine keskmiselt 38- ja mees 40-aastane, vabaabielupaariga perekond on aga ootuspäraselt mõne aasta võrra noorem — naise vanus on 34 ja mehel 37 aastat. Alaealiste lastega üksikema on keskmise vanuse poolest vahepealne — 37-aastane, üksikisa aga kõige vanem — 41-aastane.

Huvi pakub ka see, kuidas muutub alaealiste lastega paaride arv abiellumise ja lahutuse mõjul, võttes arvesse, et üksikvanema abiellumise tulemusena suureneb paariga leibkondade arv üksikvanema leibkondade arvel, lastega leibkonna lahutuse tagajärjel aga toimub vastupidine protsess. Seda on aga võimalik analüüsida vaid seadusliku abielu sõlmimise ja lahutamise korral (vt joonis 13), kuid võib oletada, et vabaabielu puhul on need protsessid üldjoontes samasugused.

Joonise 13 põhjal võib oletada, et kuna ühiste alaealiste lastega partnerite abiellumine ja lahutamine on viimastel aastatel olnud enam-vähem tasakaalus, siis need ei mõjuta kuigi palju alaealiste lastega perede jaotusi, sh ka üksikvanemaperede osakaalu.

LEIBKOND TÄNAPÄEVA EESTIS

Toodud andmete põhjal püüame hinnata leibkondade koosseisu ja jaotust 2019. aastal Eestis, lähtudes senistest rahvastikuprotsessidest (mille kohta on täpsed andmed) ja kasutades ka leibkondade jaotuse kohta antud valikuuringutele tuginevaid hinnanguid (vt joonis 10), mis põhiliselt on heas kooskõlas 2011. aasta rahvaloenduse andmetega.

Üksikuleibkondade arv kasvas viimase 18 aasta andmetel keskmiselt 4000 võrra aastas, kusjuures juurdekasv (0,26% aastas) on enam-vähem võrdne nii alla 65-aastaste kui ka vanemate üksikute puhul.

Ilmselt on õige hinnang, et 2019. aastal on 42% kõigist traditsioonilistest leibkondadest üksikuleibkonnad, enamiku neist moodustavad (24%) kuni 65-aastased ja ülejäänud (18%) üle 65-

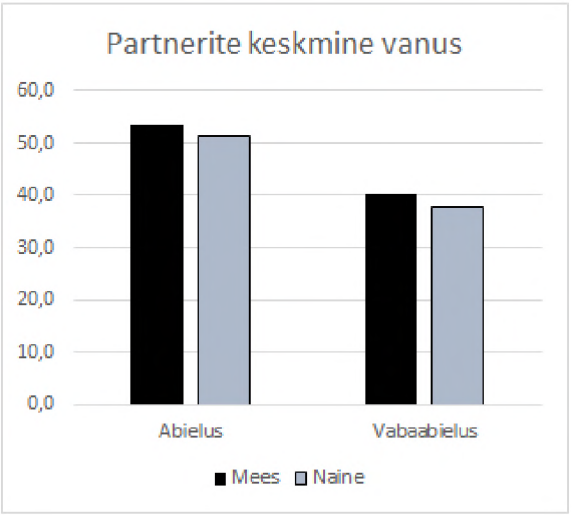

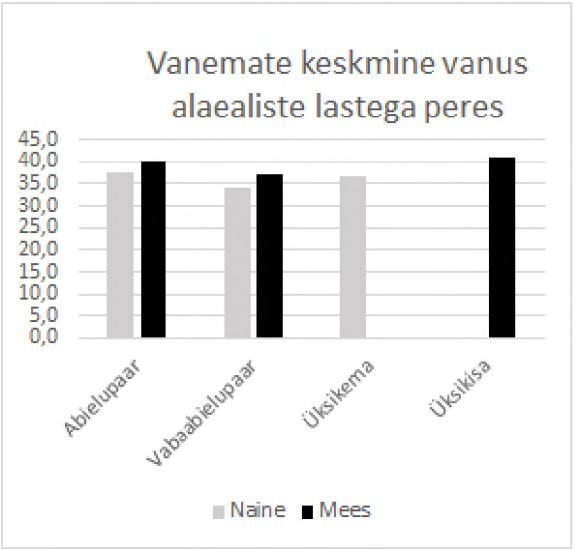

Joonis 12. Mehe ja naise keskmine vanus eri tüüpi perekonnatuumas.

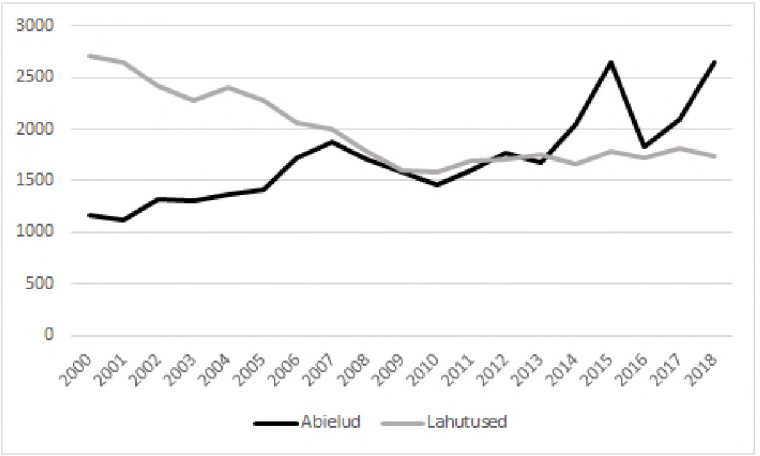

Joonis 13. Ühiste alaealiste lastega paaride sõlmitud ja lahutatud abielude arv.

aastased. Seda hinnangut toetab nii kahe viimase loenduse andmete võrdlus, Euroopa Sotsiaaluuringu (ESS) andmestik kui ka oodatava eluea kasv ja hilisem pereloome. Hinnangu arvväärtus tuleneb ESSi andmetel koostatud lineaarse suundumuse vastavast punktist (mudeli 90%-lise kirjeldustaseme korral).

Lasteta paaride hulka arvatakse leibkonnad, kus ei ela püsivalt ühtegi teist leibkonnaliiget peale partnerite, sh ka mitte paari alaealisi ega täiskasvanud lapsi. Lasteta paaride arv on samuti pidevalt kasvanud nii nooremate (alla 65-aastaste) kui ka eakate (üle 65-aastaste) arvel. Viimase kümne aasta jooksul on kasv olnud hinnangute järgi 1000 nooremat ja 730 eakamat lasteta paari aastas; üks selle võimalik põhjus on jätkuv sünnituste edasilükkamine, teine aga inimeste pikem eluiga. Hinnanguline lasteta paaride osakaal kõigi traditsiooniliste leibkondade seas 2019. aastal on 21%. Andmetest ei järeldu vahetult, kui suur osa paaridest on abielupaarid ja kui suur osa vabaabielupaarid, kuid arvestades nende paaride vahekorda lasteta leibkondade hulgas 2011. aastal võib hinnata, et lasteta vabaabielupaare on kõigist lasteta paaridest 28%, seega on 6% kõigist leibkondadest lasteta vabaabielu-

paarid ja 15% lasteta abielupaarid. Need on kõik vastassooliste paarid, sest samasoolisi paare oli 2011. aasta rahvaloenduse andmetel niivõrd vähe (0,03% kõigist leibkondadest), et nende andmete põhjal pole võimalik teha statistiliselt pädevaid järeldusi. Ka neid hinnanguid toetavad suundumuse lineaarsed mudelid, mille kirjeldustase on umbes 70%.

Alaealiste lastega paaride puhul näitab samasugune arvutus, et 2011. aasta andmeid hindamise aluseks võttes on laste ja paariga peredest 59% sellised, kus partnerid on omavahel abielus, ja 41% vabaabielus. Arvestades, et laste ja partnerite paariga leibkondi on viimase kümne aasta jooksul peaaegu püsikindlalt olnud 19% kõigist leibkondadest, võime hinnata, et abielupaari ja alaealiste lastega traditsioonilisi leibkondi on 2019. aastal hinnanguliselt 11%, vabaabielupaari ja alaealiste lastega leibkondi aga 8%. Nende leibkondade hulgas on ka selliseid, kus peale alaealiste laste on ka täiskasvanud lapsi, kuid mitte muid leibkonnaliikmeid. Kuigi sündimusnäitajate analüüs (vt joonis 9) ennustab pigem alaealiste laste arvu väikest kahanemist, on siiski viimase kümmekonna aasta jooksul lapsed sündinud põhiliselt kahe vanemaga peredesse, seega on alust hinnata vastavat näitajat konstantseks kooskõlas ESSi hinnanguga.

Üksikvanema ja alaealise lapse või lastega, kuid ilma muude leibkonnaliikmeteta leibkondi on ESSi hinnangu järgi vaid pisut üle 3%. See arv on üsna suures vastuolus joonisel 9 esitatuga, kus üksikvanematega leibkondade arv ja osakaal on võrdlemisi lähedane vabaabielupaariga leibkondade arvule ning osakaalule, mis eeltoodu põhjal on hinnanguliselt 8%. Siiski on see erinevus seletatav: üksikvanema perede hulka joonisel 9 on arvatud ka ainult täiskasvanud lastega üksikvanemad, nende arv aga moodustab ligemale poole kõigist üksikvanemaga peredest. Peale selle on üksikvanemaga peredes kõige rohkem lisaliikmeid, nii et ainult alaealiste lastega üksikvanemaperesid on kõigist üksikvanemaperedest vaid veidi üle 40%, mis teebki 3–4%. Siiski on see hinnang kõige küsitavam, sest ka 2012. aasta andmetel hindas ESS täiskasvanu ja (alaealiste) lastega perede arvuks 21 000, 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse andmetel oli aga ühe või rohkema alaealise lapsega üksikisa- ja üksikema-

leibkondi kokku 28 000, seega 4,7% leibkondadest. Võib oletada, et üksikvanemaga perekondade arv loendusest möödunud aastate jooksul ei ole märkimisväärselt muutunud. Ühelt poolt tekib üksikvanemaga peresid juurde üksikvanemana sünnitajate arvel, teiselt poolt muutub üksikvanemaga perekondade arv nii abiellumise kui ka lahutamise tulemusena, kuid mõlemad on viimastel aastatel märgatavalt stabiliseerunud (vt joonised 8 ja 13). Seega on tõepäraseim hinnang üksikvanema ja alaealiste lastega perekondade osakaalu kohta umbes 4% kõigist leibkondadest.

Muude leibkondade hulka kuuluvad mitmeliikmelised mittepereleibkonnad, mitmepereleibkonnad ja ka lisaliikmetega leibkonnad. Kõik need on leibkonnatüübid, mida traditsioonilise leibkonnakäsituse korral ei esine eriti arvukalt.

TRADITSIOONILINE JA ELURUUMIPÕHINE LEIBKOND

Ülaltoodud arutlusi kokku võttes saame hinnangulise traditsiooniliste leibkonnatüüpide jaotuse käesoleva aja jaoks, mis on kujutatud joonisel 14 tumedate tulpade abil.

Järgmine küsimus on aga seotud sellega, kuidas näeks leibkonnatüüpide jaotus välja siis, kui kasutada traditsioonilise leibkonnamääratluse asemel eluruumipõhist leibkonnamääratlust. Selle hindamiseks kasutame mõningaid lihtsaid eeldusi, mille mõistlikkus järeldub sama ülesande lahendusest 2011. aasta andmete põhjal.

- Elanikkonnast 98,5% moodustavad tavaleibkondade liikmed;
- eluruumipõhiste leibkondade ja traditsiooniliste leibkondade arvukuse suhe on sama mis 2011. aastal, seega:
- üheliikmeliste leibkondade arv väheneb 24% võrra, kaheliikmeliste osakaal aga 4% võrra, kolmeliikmeliste osakaal jääb peaaegu samaks ja suuremate leibkondade osakaal suureneb;
- leibkondade põhitüüpide jaotus jääb üldiselt samaks, kuid lisandub lisaliikmeid;

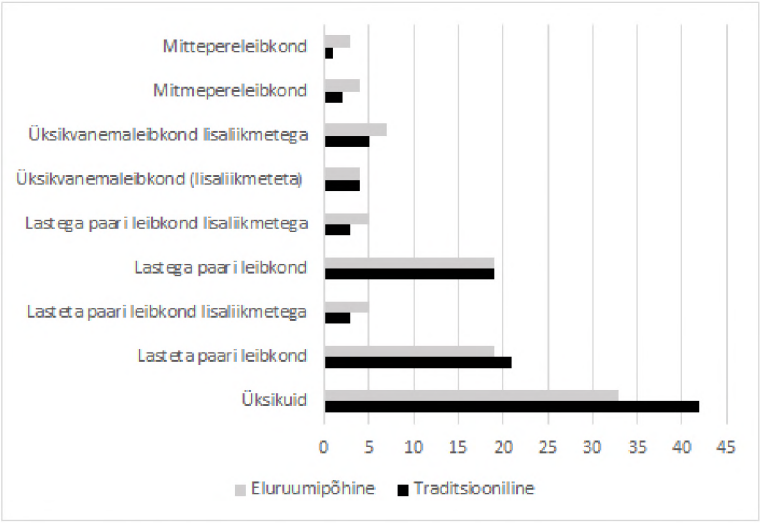

Joonis 14. Hinnanguline leibkonnatüüpide jaotus traditsioonilise ja eluruumipõhise leibkonnamääratluse korral.

- kahekordistub mitmepereleibkondade osakaal, põhiliselt lasteta paaride arvu vähenemise arvel;
- suureneb mittepereleibkondade osakaal ühes eluruumis elavate üksikute arvel.

Kõik artiklis kasutatud andmed pärinevad Statistikaameti andmebaasist.

Kirjandus

E e s t i a r v u d e s 1920–1935 = Estonie en chiffres: Résumé rétrospectif de 1920–1935. 1937. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo. Vt www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/77150

E e s t i r a h v a s t i k rahvaloenduse andmetel. 3 = Population of Estonia by Population Censuses. 1996. Tallinn: Statistikaamet

E s p e n b e r g, Kerly, Kadri L e e s, Liis A r r a k, Merli A k s e n, Sille V a h a s t e - P r u u l 2014. *Välismaal töötavate vanemate ja Eestis elavate lastega pered: Parimad praktikad ja võimalikud ohud. Lõpparuanne. November 2014.* 2014. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE. Vt skytte.ut.ee/sites/default/files/ec/loppraport_27.11.14.pdf

E u r o o p a S o t s i a a l u u r i n g. *S.a.* Vt www.yti.ut.ee/et/euroopa-sotsiaaluuring

H a n s s o n, Leeni 2000. Muutuv perekond Eestis ja Euroopas. — Marju Lauristin, Mati Heidmets, Raivo Vetik (toim.). *Eesti inimarengu aruanne 2000.* Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 42–48. Vt www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:56824

H o u s e h o l d Size and Composition around the World 2017: Data Booklet (ST/ESA/ SER.A/405). 2017. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division

K a s e a r u, Kairi 2003. Kooseluvormide eelistused ja kavandatav pereloomeline käitumine. — Dagmar Kutsar (toim.). *Millist perekonnapoliitikat me vajame?: IPROSEC.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 75–95

L i s t of countries by number of households. 2019. Wikipedia, The Free Encyclopedia. Vt en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_number_of_households

P r i n c i p l e s and Recommendations for Population and Housing Censuses. Revision 2. (Statistical Papers Series M No. 67/Rev. 2.) 2008. Department of Economic and Social Affairs Statistics Division. New York: United Nations. Vt unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/docs/P&R_Rev2.pdf

R a i d, Kadri 2013. Kuidas meist sai perekond...: Abielupaaride pereloomelised narratiivid. Magistritöö. Tartu Ülikool. Sotsiaal- ja haridusteaduskond. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. Vt dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/31657/raid_kadri.pdf

R a i d, Kadri 2018. Pereloome — traditsioonilisest mudelist valikuvõimaluste rohkuseni. — Eesti Statistika Kvartalikiri = Quarterly Bulletin of Statistics Estonia, 3/18. Vt www.stat.ee/valjaanne-2018_eesti-statistika-kvartalikiri-3-18

T r o s t, Jan 2010. The social institution of marriage. — *Journal of Comparative Family Studies*, Vol. 41, No. 4, pp. 507–514

ENE-MARGIT TIIT (1934) on lõpetanud Tartu Ülikooli matemaatikuna 1957, füüsika-matemaatikakandidaat 1963. Eesti Põllumajanduse Akadeemia assistent ja vanemõpetaja 1957–1959, Füüsika ja Astronoomia Instituudi teadur 1961–1962; TÜ matemaatikateaduskonna lektor 1962–1967, dotsent 1967–1989, matemaatilise statistika professor 1992–1999, emeriitprofessor a-st 1999, arstiteaduskonna sisekliiniku erakorraline vanemteadur 2003–2006; Statistikaameti vanemmetoodik a-st 1999. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid "Eesti rahvastik ja selle probleemid" (1993, nr 8, lk 1654–1679; nr 9, lk 1847–1866; nr 10, lk 2112–2132), "Teadus juhuslikus maailmas" (1997, nr 4, lk 754–761), "Matemaatika ja kunst" (1999, nr 10, lk 2122–2133), "Eesti kooliõpilaste väärtushinnanguist ja huvialadest" (koos Ingrid Rüütliga; 2005, nr 11, lk 2401–2441), "Eestile on tarvis statistikat, statistika vajab andmeid" (2006, nr 5, lk 993–1001), "Muutuv Eesti pere" (2008, nr 4, lk 801–818), "Eesti rahvastikust 21. sajandi algusaastail" (2008, nr 12, lk 2563–2593), "Rahva- ja eluruumide loendus" (2010, nr 2, lk 206–226), "Rahvaloendused Eestis" (2011, nr 12, lk 2276–2312), "2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse lugu" (2013, nr 6, lk 1050–1074; nr 7, lk 1235–1268), "Eesti rahvaarvu muutused minevikus ja tulevikus" (2015, nr 3, lk 387–419), "Loenduseta loendus loendusmeeskonna pilgu läbi" (koos Kristi Lehtoga; 2015, nr 12, lk 2197–2218), "Paiksete ja hargmaiste eestlaste arvukuse hindamine" (koos Mare Vähi ja Pille Kooliga; 2018, nr 2, lk 231–253) ning "Eestlased Eestis" (2018, nr 7, lk 1169–1181).

REGINA-MARETA SOONSEIN. Voog (2017)

LUULET

Triin Tasuja

TRÜKITUD LILLED

just seda mul ongi vaja
istuda üksi oma elus öösel
laua taga kui on vaikne
kui kõik kuradi inimesed
on oma tekkide all kinni
ega saa mind segada
oma kõnelustega
mille kuulmise suhtes
mul valikut pole
need inimesed!

nagu putukavastsed tapeedil
kes arvavad, et trükitud lilled
ongi nende algupärane kodupaik
sest nad sündisid toanurga hallitusest
ega kogenud midagi
mis asub väljaspool
nende eest konstrueeritud ruumi

ma ei ütle neile enam midagi
vaatan reede õhtul kodus
aknast hämaras
kuidas kaseoksad tuules
keha nutmas väsimusest
kurbus mida hing ei tunne

mitu korda ma seda ühte
ja sama raamatut läbi loen
kui sellele järge ei tule?

ma ei ütle neile iseendast
nüüd enam mitte midagi
juba on öeldud piisavalt

teineteise probleemidest väsinud inimesed
polegi teadnud ma ühtki
teist armastust peale selle

vaatame, et keegi surma ei saaks
tappes iseennast

SÜVAMISANTROOPIA

kui avastasin oma lemmiku punase veini
pidasin pidu iseendaga
neelates värvi mis katab
tundeid emotsioonidega
ei näinud mis mõte on vahel
mis neid teineteisest eraldab

vähemalt nüüd vist juba kindlasti
end ümber keerand nagu hauas laip
olen surma ihalemispainest
sest nüüd joovastust ma leian
hoopis laialt levinumast aineist
mis kaugelt eluohtlikum ei ole:

elus olemise nutus naerdes
allesjäänud rusudest kindluses
ei taha enam mõelda ühelegi armuloole
sest tunded, mis polnud ühepoolsed
ei leidnud lõppugi viivat dialoogi

tupikust on ainult tagasitee
kellelgi pole vaja
nende müüridest läbitunge

valetan teistele, et peidus tõega iseendast
salaja saaksin olla rahus
süvamisantroopia
inimesed nagu tükid saadan endast välja
tseremoniaalsuste siirusega
sulgen ennast üksindusse

sealt ei saa mind kätte
kuigi kahtlen, kas mõeldagi vaevunud
või osanud keegi
kui paljusid sinusid
ma liiga kaua olen
endaga vedanud kaasas

PILTE MAAILMA ALLAKÄIGUST

asi on tões mida sa näha ei taha
ja oleks minust karm
sulle seda välja öelda

me loome kriteeriume
millele isegi vastata ei suuda
ja mõõdame nendega kolmandaid

mis vahet on inimesel ja loomal
kui keegi peab karjatama

kas keegi veel julgeb puudutada
naiivsust sitaste kätega

masinamoodi tööd teha
aga ikkagi ei saa kontrolli alla
ega üle ühe ülesande

mõni avatud silmadega inimene
kui tahab vaadata, näeb ikkagi läbi
aga mida ta teada saab
on küsidagi häbi

pikk ja tume teadmine
tundide kohustatud tonnidest

kui jäsemed liiguvad võib mõtte lahti lasta
oma elu kangelane

INIMESE METAFÜÜSIKA

ennist ma arvasin, et asi on mu nooruses
et tunded nii sügavale settivad
lihtsalt seetõttu, et need on uued
varem tundmatud
aga tegelikult polnud asi ainult selles

see oli vaid üks põhjus
mis ajas mind täiesti hulluks

aga nüüd ma tean
millest olen kasvanud välja
ja mida mul on asemele vaja

suhteid laastavad nädalavahetused
lugudena lohisenud kaasa liiga kaua
suhtedraamade statisti rollis
olen antropoloog, kes vaatab üle õla
tagasi eilsesse, kus tüdrukud tülitsevad poistega

jumal kui ükskõik mul sest on
summutavad kõrvalised vajadused
mis roninud teistest inimestest välja
mu enda omade asemele

mu voodis võõrad soovid!
inimesed ei lase mul rahulikult magada
unustage mind või narkootikumid
ma ei viitsi enam sel end edasi kanda

elu iseenesestmõistetavaks muutumine
juhtimiskeskuse kogemuste kohalejõud
vaadates mälestusi armidena kehal
millest välja lugeda ja lõigata võin ennast

teadmiste maastike vahedesse
nii kukkunud kui hüpanud
kust välja veetud ning isegi roomatud
aga nii siis kui nüüd ja edasi
ikkagi ainult olemasolemine

EELÕHTUL

maailm ei lõpetaks mu ärakasutamist kunagi
kui ma ise ei otsustaks
selle peatada päevadel, mis ei lahku tubadest

see tuleb unustades
kõike, mis mulle on öeldud
ja peetud tarkuseks

oskused, millega ellu jääda
alatise maailmalõpu eelõhtul
on need, mida õpin siis
kui ma kõiki teadaolevaid süsteeme üle lasen
enda õnnelikku üksindusse jätan
ja teen mida iganes tunnen vajaliku

REGINA-MARETA SOONSEIN. Võnge II (2017)

"AUTISTLIKUD PSÜHHOPAADID" LAPSEEAS

Hans Asperger

Tõlkinud Katrin Laiapea

AUTISTLIKE PSÜHHOPAATIDE KIRJELDUS

Selle asemel et jätkata üksikjuhtumite põhjalikku kirjeldamist, püüame järgnevalt esile tuua vaadeldavate laste ühised, tüüpilised jooned. Need on kokku kogutud kõigilt meie autistlikelt lastelt. Mitte igal neist ei esine kõiki tunnusjooni — seda ei saagi üheltki tüpoloogiliselt lähenemisviisilt nõuda. Kuid inimest, kes niisuguseid lapsi tunneb, paneb ikka ja jälle imestama, kui paljudes pealtnäha hämmastavates üksikasjades need kattuvad, kui ühetaoline see isiksusetüüp on. Seejuures on aga ometi tüübisisesed individuaalsed erinevused suured. Me ise peaksime oma lähenemisviisi valeks, kui me neid erinevusi ei märkaks, kui kordumatu isiksus meie silma eest tüübi varju jääks. Inimesed ei erine üksteisest mitte ainult kontaktihäire ulatuse, intellektuaalse ja isiksusliku andekuse poolest, vaid ka arvukate individuaalsete loomuomaduste, eriliste reageerimisviiside, eriliste huvide poolest (mis just selles isikuteringis on eriti iseseisvad ja eripärased).

Selle isiksusetüübi ühetaolisuse poolt räägib veel üks oluline omadus: selle *püsivus*. Juba teisest eluaastast peale on need jooned eksimatult äratuntavad ja jäävad püsima kogu eluks. Loo-

---

Algus eelmises numbris.

mulikult kujunevad välja intellektuaalsed ja isiksuslikud võimed, mõned jooned saavad arengu käigus valdavaks või taanduvad, ja probleemid on erinevad, kuid põhiline ei muutu. Väikelapse raskused praktilise elu lihtsate oskuste omandamisel ja sotsiaalsel kohanemisel on tingitud samast häirest, mis põhjustab ka kooliõpilase õpiraskusi ja käitumisprobleeme, millest tulenevad nooruki tööalased raskused ning erilised saavutused ning mis väljendub täiskasvanu abielulistes ja sotsiaalsetes konfliktides. Niisiis on pildi ühetaolisuse kõrval just pildi püsivus see, mis selle seisundi nii tüüpiliseks teeb. Kes on seda laadi inimesi kord tundma õppinud, see tunneb need lapsed kiiresti ära pisiasjadest, näiteks sellest, kuidas nad esmakohtumisel meie vastuvõturuumi sisenevad ja siin esimestel hetkedel käituvad, esimesest sõnast, mis nad lausuvad.

Nii nagu üksikjuhtumite puhul kirjeldame esmalt nende välimust ja väljendusnähtusi.

VÄLIMUS JA VÄLJENDUSNÄHTUSED

Niisugused lapsed kaotavad eriti kiiresti süütu, ümara, pehme, vähe diferentseerunud lapsenäo; nende näojooned on välja kujunenud ja kindlad, tihti vürstlikult peened, sageli muidugi pisut mandunud-aristokraatlikud. Varajane mõtlemine on nägu vorminud. Kipras kulmud räägivad sageli juurdlevast iseloomust.

Mitte kunagi ei puudu *pilgu* iseloomulikud eripärad. Seda, et inimese hing peegeldub tema pilgus, ei tea mitte üksnes luuletajad. Hetkest, mil laps oskab vaadata, seega alates kolmandast elukuust, ammu enne seda, kui ta end keeleliselt suudab väljendada, leiab suur osa tema suhtlusest ümbritsevaga aset pilgu kaudu. Väikelaps ammutab maailma endasse silmadega, mõistab asju ja väljendab oma tundeid nende abil palju vahetumalt kui täiskasvanu, kes on õppinud distantseeruma ja varjama. Meie siin kirjeldatavate laste puhul on see põhimõtteliselt teisiti. Peaaegu mitte kunagi ei kinnitu nende pilk mõnele kindlale esemele, mõnele kindlale inimesele, et anda ärksalt märku terasest tähelepanust, elavast kontaktist. Iial ei ole päris selge, kas pilk on suunatud kau-

gusse või sisemusse, samuti pole kunagi õieti teada, millest need lapsed parasjagu mõtlevad, mis õigupoolest nende sisemuses toimub. Eriti selgelt avaldub see häire vestluses teiste inimestega. Pilk ei süvene selle käigus pilku, et sedasi terviklikku dialoogi luua. Kellegagi rääkides ei vastata ju üksnes sõnaliselt — selle eesmärk oleks vaid abstraktse sisu esitamine —, vaid ehk rohkemgi pilguga, hääletooniga (mida kohe käsitleme), näoilmega ja liigutustega. Suur osa suhtlusest toimub seega pilgu teel. Sellest pole aga autistlik, kontaktihäirega laps üldse huvitatud. Seepärast ei vaata ta enamasti ka rääkijale otsa, tema pilk läheb rääkijast mööda, riivates teda vaid aeg-ajalt otsekui juhuslikult. Üleüldse on tüüpiline, et need lapsed ei vaata pilguga, mis midagi kindlalt haaraks, vaid pigem nii, nagu tajuksid nad kõike hoopis vaatevälja perifeeriast, ja et nad siiski, nagu mõnel juhul ilmneb, nii paljut maailmast tajuvad ja kogemuseks töötlevad. Kuid ühel juhul muutub niisuguste laste pilk väga väljendusrikkaks: kui neil on kavas mingi pahandus, hakkab nende silm välkuma ja juba ongi nad midagi korda saatnud.

Pärast eelöeldut ei pane enam imestama, et ka autistlike laste miimika ja žestika on väga vaesed. Nad ei suuda ju käituda partnerina oma vestluskaaslasele, kellega nad parajasti suhtlevad, ja seepärast ei vaja nad miimikat kui kontakti loovat väljendusnähtust. Mõnikord on nende ilme pinges ja juurdlev. Vestlustes seevastu on nägu enamasti lõtv ja tühi, sobides eksinud pilguga. Ka žestide ehk väljendusliigutuste poolest, mis ei avaldu näos, on need lapsed vaesed, kuigi nad teevad tihti palju liigutusi — need on aga stereotüüpsed liigutused, millel puudub väljenduslik väärtus.

Pilgu kõrval on tähtsaim väljenduse kandja *keel*. Me selgitasime juba esimese juhtumi juures, et inimestevahelistes suhetes on sellel keele funktsioonil, nimelt väljendusnähtuste kandjana, vähemalt sama suur tähtsus kui asjakohase teabe edastamise funktsioonil; kõik tunded väljenduvad eelkõige keele kaudu; see, milline on üksteisega kõnelevate inimeste omavaheline suhe, milline on nende hierarhiline vahekord, nende vastastikune sümpaatia või antipaatia, väljendub selgelt sõnade toonis isegi siis, kui sõnade sisu on petlik; lapse vaimulaad avaldub eksimatult selles keele ta-

hus; inimesele, kes oskab kuulata, paljastab teine end oma kõnega: seda, mis on tõde ja mis vale, mis "kumisev vasknõu ja kõlisev kuljus"[23] ning mis inimese tõeline olemus, saame teada eelkõige nendest väljendusnähtustest.

Selle keeletahu võimalused on sama mitmekesised kui inimisiksused üldse. Seepärast pole meil võimalik vähegi ammendavalt üles lugeda kõike seda, mida võib rääkija isiksuse kohta väljendada kõne meloodia, valjus, toon, voolavus või katkendlikkus. See ei ole võimalik juba ainuüksi seetõttu, et paljud neist aspektidest pole intellektuaalselt mõistetavad, vaid üksnes tunnetuslikult muljena tajutavad.

Taas kord ei pane meid imestama, et kontaktihäirega inimeste puhul on häiritud ka need kontakti loovad väljendusnähtused. Autistlike psühhopaatide kõne, kui seda hoolikalt jälgida, tundub alati veider; selle äratundmine on meile seepärast diagnostiliselt eriti tähtis. Üksikjuhtumite vahel on väga palju erinevusi: kord on hääl tähelepandavalt vaikne ja kauge, peenelt inisev, teinekord jälle kile, kraaksuv, nii vali, et teeb lausa kõrvale haiget; vahel on see monotoonne, tõusude ja langusteta jorisev leelutus (isegi lause või mõtte lõpus); vahel jälle ülemoduleeritud, kõlades nagu halb deklamatsioon, mis kantakse ette liialdatud paatosega. Võimalusi on palju, kuid kõikidel juhtudel on ühine see, et kõne mõjub ka lihtsale kuulajale ebaloomulikuna, nagu karikatuur, mis kutsub esile pilkeid. Ja veel: see pole suunatud kõnetatavale inimesele, vaid on räägitud otsekui tühjusse, nii nagu pilkki ei puuduta enamasti partnerit ega hoia teda kinni, vaid läheb temast mööda.

Laiemas mõttes kuulub väljendusnähtuste hulka ka sõnavalik. Peamist selle kohta selgitame järgmises osas.

---

[23] Vrd 1Kr 13:1: "Kui ma räägiksin inimeste ja inglite keeli, aga mul ei oleks armastust, siis ma oleksin kumisev vasknõu või kõlisev kuljus." *Toim.*

"AUTISTLIK INTELLIGENTSUS"

Lapse saavutused kasvavad välja pingest kahe pooluse vahel: spontaanne, iseseisev eneseväljendus ning ettenäidatu järeleaimamine, täiskasvanutel juba olemas olevate teadmiste ja oskuste omandamine. Et saavutus oleks väärtuslik, peavad need poolused olema õiges vahekorras. Kui eneseväljendus või vähemalt iseseisev ülevõetu töötlemine kogemuseks puudub, saab saavutusest tühi vorm, mis on üksnes pealiskaudselt mehaaniline, "poseeritud". Autistliku intelligentsuse puhul näeme vastupidist häiret. Need lapsed on eelkõige võimelised end spontaanselt väljendama, oskavad olla üksnes originaalsed, kuid suudavad vaid vähesel määral õppida, neid on raske mehhaniseerida, nad ei ole üldse valmis võtma üle teadmisi täiskasvanutelt, näiteks õpetajalt. Sellega on ka seletatavad niisuguste inimeste erilised võimed ja erilised raskused — nii nagu üldse kuuluvad lahutamatult kokku iga inimese head ja halvad küljed.

Eriti selgeks saab öeldu, kui vaadata autistlike laste *keelelist eneseväljendust*: neil — eelkõige intellektuaalselt andekatel nende hulgas — on eriti loominguline suhe keelde, nad on võimelised oma originaalset kogemust, oma originaalseid tähelepanekuid ka keeleliselt originaalses vormis väljendama, olgu siis ebaharilike sõnadega, mis eeldatavasti ei kuulu nende laste elusfääri, või ise loodud või vähemalt ümberkujundatud väljenditega, mis on tihti väga tabavad ja terased, kuid sageli muidugi ka üsna arusaamatud. Olgu siinkohal märgitud, et väikelastel on tihti väga vaba suhe keelde ja nad loovad kergesti uusi sõnu, mis on enamasti väga kujundlikud — selles peitubki "lapsesuu" võlu —, kuid pärast väikelapseiga kohtab niisuguseid vabalt loodud väljendeid meie kogemuse põhjal üksnes autistide juures.

Paar näidet: üks kuue-seitsmeaastane poiss ütleb trepi ja redeli erinevuseks: "Redel läheb niimoodi püstjalt ja trepp usjalt keerdudes."

Eriti rikkaliku originaalse keelelise eneseväljendusega oli üks 11-aastane autistlik poiss: "Suuliselt ma seda ei oska, ainult pealiselt." (Ta tahtis öelda, et on midagi mõistnud, kuid ei oska seda väljendada.) "Mu uni oli täna pikk, aga õhuke." (See on ühtlasi

näide autistlikust enesevaatlusest.) "Kunstisilmale on sellised pildid võib-olla ilusad, aga mulle need ei meeldi." "Ma ei armasta eredat päikest, aga pimedust ka mitte, kõige parem on selline vahelduv vari." Vastuseks küsimusele, kas ta on usklik: "Ma ei ütleks, et ma pole usklik, aga ma pole saanud kinnitust jumala olemasolust."

Keelelise formuleerimise iseseisvuse taga on kogemise originaalsus. Autistlikud lapsed oskavad ümbritseva maailma nähtusi ja sündmusi näha uutest vaatepunktidest, mis on tihti hämmastavalt küpsed; küsimused, mida nad endale esitavad, ulatuvad kaugelt üle teiste samaealiste laste mõttesisu. Hea näide eelöeldu kohta on meie teise juhtumi kirjeldus (Harro L.). Tavaliselt on see mingi kitsalt piiritletud, isoleeritud valdkond, mis on otsekui hüpertroofselt arenenud.

Nii on näiteks üks laps peaaegu teaduslikke küsimusi püstitav "loodusteadlane"; tal on erakordne silm märgata olulist, ta paigutab need tähelepanekud oma maailmapilti, loob oma teooriaid, mis on küll mõnikord pisut mõistatuslikud; väga vähe sellest on ta kuulnud või lugenud, alati tugineb ta oma isiklikule kogemusele. Üks teine laps on "keemik", kes kogu oma raha — kui ta isegi varastama peab — kulutab eksperimentidele, mis lähikondlasi tihti hirmutavad; mõned "spetsialiseeruvad" veel kitsamalt katsetele, millega kaasnevad paugud ja hais; üks autistlik poiss oli huvitatud mürkidest, tema teadmised nendest olid erakordsed ja tal oli suur kollektsioon mürke, millest mõned oli ta ise täiesti naiivselt valmistanud; ta toodi meie juurde, sest oli kooli kemikaalikapist varastanud suure koguse kaaliumtsüaniidi! Teisel lapsel jällegi on keskpunktis arvude maailm: keerulised arvutuskäigud on talle enesestmõistetavaks saanud ilma igasuguse juhenduse ja koolitundideta; meenutagem meie esimesena kirjeldatud juhtumit Fritz V-d, kelle puhul aga ka autistlik ebaõnnestumine hästi ilmsiks tuleb; võib juhtuda, et lapsel, kes jahmatab oma lähikonda raskete matemaatikaülesannete lahendamisega, on suuri raskusi koolis õpetatavate ehk väljastpoolt pakutud meetodite omandamisega. Veel ühel lapsel on eelkõige tehnilist laadi huvid ja ta teab uskumatult palju keeruliste masinate ülesehitusest — need teadmised on ta hankinud üksikasjalike küsimustega, mida ei saanud

eirata, ja eelkõige iseenda tähelepanekute abil —, tegeldes fantastiliste leiutistega, nagu kosmoselaevad ja muu selline; siin on selgelt näha, kui kaugel on autistide huvid sageli reaalsusest.

Veel ühe omaette joonena avaldub mõningatel autistlikel lastel harukordne küpsus kunsti mõistmisel. "Normaalne" laps ei oska kõrge kunstiga midagi peale hakata, tema maitsele vastab tasapinnaline värvikirev pilt, kus on palju roosiroosat ja taevasinist, tihti koguni kitši (seepärast ei ole rangelt stiliseeritud laste pildiraamatud, mis olid moes umbes 15–20 aastat tagasi, üldse lapsepärased; praeguseks on olukord paranenud). Autistlikud lapsed üllatavad aga sageli oma hoopis teistsuguse stiilitundega, suudavad kindlalt eristada kunsti kitšist, mõistavad isegi väga keerulisi kunstiteoseid, millest paljud täiskasvanudki aru ei saa, näiteks Rooma skulptuure või Rembrandti maale, oskavad täpselt kirjeldada nii pildil kujutatud sündmusi kui ka seda, milline on teose taust, kujutatud inimeste iseloom ja meeleolu, mis pildilt vastu vaatab. Võtkem arvesse, et paljud täiskasvanud ei saavuta kunagi sellist isiksuslikku küpsust ega teadlikkust, mis niisuguse tarkusega kaasas käib!

Oskusega mõista kunsti on seotud võime, mida samuti autistlike laste juures tihti kohtab: eriline eneseanalüüsi oskus ja hea inimeste hindamise võime. Kui "normaalne" laps elab oma elu iseennast vaevu teadvustades, olles samal ajal osa maailmast, seejuures selline osa, mis oskab asjadele õigesti reageerida, siis autistlikud lapsed juurdlevad enda üle, vaatlevad ennast kõrvalt, pakuvad iseendale huvi, pööravad tähelepanu oma keha funktsioonidele. Näiteks jutustab üks üheksa-aastane väga autistlik poiss, kes nagu enamasti teisedki sellised lapsed tunneb osakonnas viibimise esimestel päevadel suurt koduigatsust, kuidas ta end õhtuti voodis lamades (sel ajal on ju koduigatsus kõige suurem) rahustab: "Kui panna pea padjale, hakkab kõrvus kohisema ja siis peab kaua rahulikult lamama ja see on hea." Sama poiss kirjeldab ka mikropsiat,[24] mida tal aeg-ajalt esineb: "Koolis näen ma mõnikord, et õpetajal on nii pisike pea, ja ma ei tea, mida see tähendab; mulle ei meeldi sugugi, et ma niimoodi näen, ma surun

[24]Mikropsia — esemete nägemine tõelisest väiksemana. *Toim.*

siis kohe silmad kinni [näitab ette, kuidas ta seda teeb], siis läheb paremaks."

Need iseärasused sunnivad meid tegema kõrvalepõike, mis õigupoolest ei kuulu siia. Nagu ikka, kui juhitakse tähelepanu vegetatiivse elu imelistele automaatsetele funktsioonidele, mis toimivad kõige paremini ebateadlikult, leiab ka siin aset nende funktsioonide häirumine. Hamburger[25] on korduvalt ja põhjendatult osutanud sellele, et kasvataja ei tohiks lapse tähelepanu juhtida söömisele, magamisele, kakamisele ega pissimisele, sest selle tagajärjeks on kindlasti nende funktsioonide häired. Autistlikel lastel seevastu tungivad need kehafunktsioonid teadvusse iseenesest, ilma et kasvataja selleks midagi teeks, need registreeritakse ja neid tähtsustatakse — ning nad on ka paljudel juhtudel häiritud. Eriti sagedased on söömis- ja magamisprobleemid, mis viivad kodus tihti suurte tülideni.

Nii nagu need lapsed iseennast vaatlevad, oskavad nad tihti ka ümbritsevaid inimesi hämmastavalt õigesti ja küpselt hinnata, tunnetavad väga hästi, kes neile head soovib ja kes mitte, isegi kui see inimene teeskleb, tajuvad eriti erksalt teiste laste hälbeid ja on nende suhtes — ükskõik kui hälbelised nad ise on — lausa ülitundlikud.

Siinkohal tuleks lahendada üks näiline vastuolu, mis viib aga just ühes olulises aspektis meid edasi. Me tahame näidata, et autistlike psühhopaatide olemuslikuks hälbeks on neid ümbritseva maailmaga siduvate elavate suhete häiritus. See on häire, mis selgitab kõiki hälbeid. Ent kuidas sobib kontaktihäire kokku selle erilise läbinägelikkusega, millest räägivad äsja kirjeldatud iseloomujooned; kuidas saab häiritud suhetega inimene nii palju nii teadlikult kogeda? See vastuolu on üksnes näiline. Normaalne, eriti väiksem laps, kes on keskkonnaga õigetes suhetes, sellele adekvaatselt reageerib ja sellega kaasa läheb, teeb seda oma tervetest instinktidest lähtudes, kuid ei jõua enamasti tead-

[25]Franz Hamburger (1874–1954) oli Austria (laste)arst, elu lõpu poole Viini ülikooli lastekliiniku juhataja. Seal oli üks tema alluvaid Hans Asperger, kes hiljem tunnistas tema suurt mõju oma karjäärile. *Toim.*

liku hinnanguni; selleks on vaja distantsi konkreetsetest asjadest. Distants üksiknähtuse suhtes on eelduseks abstraktsioonivõimele, teadvustamisele, arusaamisele. Just suurem isiklik distants, vaistul või tunnetel põhineva reageerimise häire, mis autiste iseloomustab, on teatud mõttes nende hea maailmamõistmise eeldus. Seepärast räägimegi nende laste puhul "psühhopaadi läbinägelikkusest", sest seda esineb üksnes nendel. Soodsate asjaolude korral pakub see võime, mis loomulikult jääb püsima ka tulevikus, eelist tööle asumisel, tingib niisuguste inimeste erilised saavutused, milleks teised pole võimelised. Hea abstraktsioonivõime on ju teaduslike saavutuste eeldus. Tõepoolest leidub oluliste teadlaste hulgas arvukalt autistlikke isiksusi. Kontaktihäirest tulenev abitus praktilises elus, mis "professorit" iseloomustab ja temast igavese följetonitegelase teeb, tõendab seda.

Paraku ei ole kõikidel, isegi mitte enamikul juhtudel ülekaalus autistlike loomuomaduste positiivne, edumeelne külg. Me mainisime juba, et autistlike inimeste isiksuslik tase on väga erinev, alates geniaalsusega piirnevast originaalsusest elukaugete, kapseldunud, väheste võimetega veidrikeni ja sealt edasi raskeima kontaktihäirega, automaadilaadsete idiootideni välja. Sellest keskmisest rühmast annab ettekujutuse meie kolmandana kirjeldatud juhtum, Ernst K. Teiseks näiteks toome siinkohal ühe kaheksa-üheksaaastase poisi vastuse küsimusele puidu ja klaasi erinevusest: "Puit kasvab ja saab räpase naha; ta tõmbab mullast mustust ligi ja muutub nii kõvaks, et see kleepub puu külge ega lähe enam ära, muld jääb niimoodi puu külge kinni; kui klaas maha kukub, läheb ta katki, kuigi ta on kokku sepistatud, sest kleepuvus, mis selle sisse on sepistatud, annab järele ja klaas läheb katki" — seega äärmiselt segane teooria, mis on juba pigem vildakas kui omapärane!

Siit edasi jätkub rida sujuvate üleminekutega kuni nende nõrgamõistuslikeni, kelle harjumused on stereotüüpsed, automaatsed, kelle saavutuseks on kasutud, veidrad huvid; "kalendriinimesteni", kes teavad aasta iga päeva kohta, kelle nimepäev parasjagu on; lasteni, kes ammu enne (abi)kooliminekut teavad peast kõiki Viini trammiliine koos nende alg- ja lõpp-peatustega, ning muude automatiseeritud mälusaavutustega lasteni.

Kui me seni vaatlesime autistlike laste vaimseid saavutusi spontaanse eneseväljenduse, iseseisvate huvide seisukohast, siis nüüd keskendume *õppimisele*, koolitarkusele. Inimene, kes allub ainult oma spontaansetele impulssidele ja on ümbritseva maailma nõudmistele ligipääsmatu, võib olla küll originaalne, kuid on õpivõimetu. Seda tõestavad peaaegu kõik meie juhtumid. Lapsed, kes jahmatavad mõnikord õpetajat vastustega, mis on tublisti küpsemad, kui nendevanustelt oodata võiks, jäävad lootusetult hätta õppeainetes, eriti nendes, mis nõuavad mehaanilist õppimist — lugemises, õigekirjas ja arvutamises (ükskordüks!), mis isegi rumalaimatele ning paljudele abikooli õpilastele nii kergelt kätte tulevad. Mõnikord läheb neil hästi nendes õppeainetes, mis langevad kokku lapse erilise huvialaga: mõned niisugused lapsed õpivad näiteks eriti kergesti lugema, sest neelavad kõike, mida lugeda saab, juba ebatavaliselt vara, kuue- või seitsmeaastaselt (tavaliselt saab lugemiskirg alguse alles 10. eluaasta paiku); matemaatikameistrid oskavad enamasti ka koolis hästi arvutada, kuigi siingi on märkimisväärseid vastuolusid: tung minna igas olukorras oma teed, kasutada enda leiutatud meetodeid ei lase lapsel omandada koolis pakutavaid arvutusmeetodeid; nad teevad asja ise endale raskeks ja keeruliseks, eksivad lõpuks ja jõuavad vale tulemuseni. Esimese (Fritz V.) ja teise (Harro L.) põhjalikult kirjeldatud juhtumi juures tõime selle kohta juba näiteid. Veel üks näide: üks autistlik koolimineja, kes püstitab endale ise ülesande, kui palju sekundeid on kahes tunnis, ja selle ka lahendab, hakkab korralduse peale kokku liitma 5 ja 6: "Selliste väikeste arvudega arvutamine mulle ei meeldi, mulle meeldiks pigem 1000 korda 1000." Kui tal kästi pärast seda, kui ta oli oma "spontaanset" arvutamisvõimet pikemat aega demonstreerinud, siiski lõpuks antud ülesanne lahendada, esitas ta järgmise originaalse, kuid üsna tülika meetodi: "Vaadake, ma arvutan nii: 6 pluss 6 on 12 ja 5 pluss 6 on 1 võrra vähem, seega vastus on 11." Need keerulised meetodid ei vii aga sugugi alati õige tulemuseni; mitte ainult sellepärast, et laps ülesande ise endale nii raskeks tegi, vaid temas ilmnes veel midagi, mis paljude autistlike laste saavutusi suuresti raskendab; ta oli erakordselt hajameelne, *seesmiselt* kõrvale kaldunud.

Sellist *aktiivse tähelepanu häiret* võib seda tüüpi laste juures kohata peaaegu korrapäraselt. Seega ei ole siin tegemist (üksnes) tavalise keskendumishäirega, mis on omane paljudele närvihaigetele lastele, keda kõik välised ärritajad, igasugune neid ümbritsev liikumine ja rahutus töö eesmärgist kõrvale kallutavad. Pigem ei püüa need lapsed algusest peale suunata oma tähelepanu, oma keskendumust sellele, mida väline maailm, antud juhul kool, neilt nõuab. Nad juurdlevad iseenda küsimuste üle, mis on enamasti tegelikkusest väga kaugel, ei lase end oma mõtetes häirida ega teistel enda sisse näha. Nagu muudeski käitumisprobleemides on neid ka selles asjas erakordselt raske väljastpoolt mõjutada.

Seepärast pole imeks panna, et enamikul autistlikel lastel on suuri õpiraskusi. Targemate puhul vaatavad õpetajad mõnikord nende muude saavutuste, nende iseenesest tarkade vastuste tõttu halbadele tulemustele mehhaniseeritavates õppeülesannetes läbi sõrmede. Kuid enamasti on õpetaja meeleheitel tohutu vaeva pärast, mida kumbki pool selle häire tõttu nägema peab. Paljudel juhtudel tuleb ette ka iseloomulikke konflikte õpetaja ja kodu vahel: vanemad, kes üleüldse kipuvad oma lapsi liiga kõrgelt hindama, otsustavad lapse üle tema spontaansete intelligentsusväljenduste, näiteks originaalsete ideede põhjal, ja peavad teda erakordselt targaks. Õpetaja näeb aga toimetulematust õppetükkidega ja jagab halbu hindeid; sellest piisab konfliktiks, kus mõlemal poolel on omamoodi õigus.

Siinkohal veel üks märkus meie intelligentsustesti meetodi kohta. Enamik meetodeid, eelkõige Binet' oma ja selle modifikatsioonid, mida kõige rohkem kasutatakse, loobuvad teadlikult kooliteadmiste ülekontrollimisest, sest see sõltuvat suuresti välistest teguritest. Selle asemel esitavad nad taotluslikult ainult niisuguseid nõudmisi, mille puhul õpitu, keskkonnast sõltuv mingit rolli ei mängi (mis rangelt võttes on loomulikult võimatu). Kuid nagu mõningate muudegi lapsetüüpide puhul saadakse pärast Binet' testi sageli vale pilt ka autistlike laste võimetest: Binet' testid, mis eriti kõrgemas vanuseastmes esitavad nõudmisi eelkõige loogilis-abstraktsele mõtlemisele, sobivad tihti eriti hästi just meie lastele, nii et tulemuseks on kõrgem "intelligentsuskvoot". Nende laste küündimatus tuleb aga esile ja saab selgeks alles siis,

kui neile *õppe*nõudmisi esitatakse, kui testi ajal ise kogetakse äsja kirjeldatud mõtlemishäiret. Seepärast liitsime oma meetodisse ka õppetestid, mis ei näita üksnes laste kooliteadmisi, vaid ka töömeetodit, tähelepanu- ja keskendumisvõimet, seda, mis neid kõrvale kallutab, nende järjekindlust. On selge, et tulemuste hindamisel tuleb arvesse võtta välistegurite mõju — näiteks võimalust, et lapse õpetamine on hooletusse jäetud —, mis nõuab kindlasti suurt kogemust, kuid seda tuleb teha ju ka Binet' testi puhul, kui tahame, et selle tulemused oleksid väärtuslikud. (Vaid üks näide: kui tihti aitab kõrgemast seltskonnast pärit lapsi keelelise vilumuse harjutamine, nii et testitulemus on petlikult hea!)

KÄITUMINE KOGUKONNAS

Me tahame näidata, et autistliku psühhopaadi põhihälbeks on neid keskkonnaga siduvate suhete ahenemine, et nende laste isiksus on selle järgi "korraldatud" ja selle kaudu mõistetav. Seni vaatlesime neid lapsi eraldi, näitasime, kuidas see häire mõjutab nende väljendusnähtusi ja vaimseid võimeid. Kõige vahetumalt avaldub aga niisuguse psüühikahäirega laste olemus siis, kui vaadelda neid suhetes teiste inimestega.

Tõepoolest avaldub see kõige selgemini nende sotsiaalses käitumises, tõsistes konfliktides lapseeast peale. Eriti suured on konfliktid kõige väiksemas kogukonnas, kuhu inimene sünnib: perekonnas. (Paralleelseks näiteks on tõsiasi, et ka skisofreenikutel on konfliktid nende enda perekonnas alati kõige suuremad, nagu näitab kogemus. Põhjus on lihtne: perekond rajaneb eelkõige perekonnaliikmete omavahelistel tundesidemetel. Perekonnas kasvatatava lapse mõjutamine toimub peamiselt tunnete abil, vanemate ja laste tunnete koosmõjul. Ei tundevaene skisofreenik ega piiratud tundeeluga autist oska selle tundmusega midagi peale hakata, nad suhtuvad sellesse mõistmatult, koguni tõrjuvalt. Just vanemad tajuvad oma laste tundetust kõige teravamalt ja on selle üle eriti õnnetud.)

Ka nende laste "autistlikud pahatahtlikkusväljendused" leiavad peamiselt aset perekonnas. Neid iseloomustab eriline rafineeritus: eksimatult teavad need lapsed, mis mõjub ühes või tei-

ses olukorras kõige ebameeldivamalt ja solvavamalt, ning asuvad täpselt kaalutledes tegutsema; niisugused tundekülmad lapsed ei taju, kui väga teevad nad haiget teistele, näiteks väiksematele õdedele-vendadele füüsiliselt ja täiskasvanutele hingeliselt. Vahel tuleb ette lausa sadistlikke tegusid (sellest allpool lähemalt). Nauding õelusest — peaaegu ainus asi, mis sääraste laste enamasti eksinud pilgu särama paneb — puudub harva.

Nende pahatahtlikkusaktidega sarnanevad negativistlikud reaktsioonid, mida kirjeldasime üksikjuhtumite, eriti esimese juures. Kuid peale selle, et niisugune negativistlik käitumine on spontaanne ja impulsiivne, põhjustab neid reaktsioone kahtlemata ka selliste laste suutmatus toime tulla praktilise elu argitoimingutega; me kirjeldasime juba, kui kohmakad on autistlikud lapsed, kuidas nad peavad seda, mida teine omandab otsekui iseenesest, täiskasvanute tegevust ebateadlikult järele aimates, õppima vaevaliselt mõistuse, reeglite ja seaduste abil. Seda lapsevanemad enamasti ei mõista. Nad nõuavad igapäevatoimingutes, riietumisel, pesemisel, söömisel enesestmõistetavat kuulekust ja seepärast tuleb just niisugustes olukordades väga sageli ette tõsiseid tülisid ja stseene, laste negativistlikke reaktsioone ja õelust.

Kui me just äsja vaatlesime reaktsioone, milles väljendub vastanduv suhtumine perekonda, siis iga juhtum toob esile ka autistlike laste isoleerituse perekonnas, eriti selgelt siis, kui ta elab koos õdede-vendadega, kuid ka juhul, kui ta — nagu enamasti — on pere ainus laps. "Tundub, nagu oleks ta maailmas üksi," võib tihtilugu kuulda öeldavat; ta kõnnib ringi nagu võõras, ei näi enda ümber toimuvat üldse märkavat; loomulikult ollakse mõnikord imestunud, kui palju ta siiski oma näilisest eemalolekust hoolimata enda ümber aset leidvat vastu võtab ja kogemuseks töötleb. Need lapsed istuvad oma mängu, oma tegevusse süvenenult kaugel nurgas, vahel ka rõõmsalt kärarikaste õdede-vendade või kaaslaste seas, olles aga justkui võõrkehad; neid ei sega ei lärm ega liikumine, nad on oma tegevuses täiesti ligipääsmatud; nad ei võta vastu väliseid impulsse ja on väga ärritunud, kui neid segatakse.

Autistlike väikelaste tegevus on tihti täiest stereotüüpne askeldamine, vahel kõige lihtsam liigutuste stereotüüpia, näiteks rüt-

miline kiikumine, tunde kestev monotoonne mängimine kinganööriga või kindla mänguasjaga, näiteks piitsa või vana nukuga, mida koheldakse peaaegu nagu fetišit; need lapsed kopsivad ja taovad, nautides ilmselgelt tekkivat rütmi, korrastavad oma mänguasju, näiteks seavad klotse, selle asemel et neist midagi ehitada, ritta värvi, kuju, suuruse või muude mõistatuslike reeglite järgi. Enamasti on neid võimatu nende mängust, nende mõtetest lahti rebida. Ühel seitsmeaastasel poisil oli suuri tülisid söömisega, sest ta vaatles aina oma supil ujuvaid rasvalaike, mis talle suurt huvi pakkusid, lükkas või puhus neid taldrikus siia-sinna; ilmselt olid nende vahelduvad vormid tema jaoks elavad ja tähendusrikkad.

Need lapsed järgivad kõiges iseenda impulsse, lähtuvad oma huvidest, hoolimata keskkonna nõudmistest. Perekonnas saab nende omapäradega suurel määral arvestada: et konflikte vältida, saab lasta lastel lihtsalt oma rada käia. Alles igapäevaelu nõuete täitmisel — ülestõusmisel, riietumisel, pesemisel, söömisel — tekib suuri kokkupõrkeid. Teisiti on lugu siis, kui laps läheb *kooli*. Seal on ta spontaanse impulsi, spontaanse huvi vabadusest suuresti ilma jäetud. Ta peab paigal istuma, tähele panema, pidevalt reageerima nii, nagu on ette nähtud — kõik need on asjad, mida autistlikud lapsed ei suuda teha või suudavad vaid raskustega. Põhjusi konfliktideks lisandub tohutult. Kui autistlike väikelaste iseärasustega tulevad vanemad tihti veel ise toime, siis kooliminejad satuvad peaaegu kõik ravipedagoogilisele nõustamisele, sest nendega lihtsalt ei käi miski tavalist rada.

Kahe esimese juhtumi puhul kirjeldasime põhjalikult kooliraskusi, millele saame nüüd toetuda. Käsitlesime nii autistlikest hoiakutest tulenevaid õpi- kui ka käitumisprobleeme, samuti hälbelist käitumist klassikaaslaste seltskonnas. Põhjusi konfliktideks on küllaga. Juba ainuüksi tõsiasi, et nad on teistsugused kui ülejäänud lapsed, eristuvad massist kogu oma olemusega, on kaasõpilastele piisav põhjus neid tõrjuda või rünnata. Kogu nende olek, rääkimisviis ja muidugi tihti veider kohmakus lausa kutsub neid tõgama: lastel on ju eriti hea silm ja tabav pilge varuks teiste inimeste silmatorkavate isiksuslike eripärade peale.

Nii võib ikka ja jälle näha tüüpilist olukorda, kus selline laps on vahetunnis ja eriti kooliteel mõnitava poistekamba märklauaks, ise pimedas vihas kätega vehkides ja seetõttu eriti koomiliselt mõjudes, või abitult ulgudes, igal juhul kaitsetult oma vilunud kiusajate meelevallas. Tihti läheb asi nii tõsiseks, et last saab julmade klassikaaslaste eest kaitsta ainult teda kooli saatev ema, et laps vajab kuni põhikooli lõpuni ja mõnikord hiljemgi kooliteel saatjat, nii nagu ta vajas abi või vähemalt juhatust riietumisel. Soodsatel juhtudel õnnestub niisugustel lastel tänu erilistele, näiteks vaimsetele võimetele või eriti hoolimatule agressiivsusele saavutada austus, mis, tõsi küll, on alati segatud pilgetega.

AUTISTIDE TUNGI- JA TUNDEELU

Juba seni öeldu põhjal peaks selge olema, kui ebaharmooniline on meie kirjeldatavate laste isiksus. Kuigi intellekt on tihti arenenud üle keskmise, avalduvad isiksuse süvakihtides, tungide ja instinktide vallas tõsised häired, mis väljenduvad ka võimetuses kohaneda vaistlikult olukordadega ja suutmatuses järgida tavaelu nõudeid. See tuli ilmsiks ka nende laste väljendusnähtuste ja muu käitumise kirjeldusest. Nüüd vaatleme neid tungi- ja tundeelu häireid eraldi.

Alustame *seksuaalsusest*. Siin ei ole pilt ühtne. Mõnel juhul ollakse kogu lapsepõlve vältel ja isegi pärast teismeiga seksuaalselt külm ja huvitu, nõrga sugutungiga, ega jõuta edasiseski elus terve, tugeva seksuaalsuseni. Suuremal hulgal juhtudel avalduvad aga siiski varakult silmatorkavad seksuaalsed eripärad. Väga paljudel juhtudel seisnevad need varajases intensiivses, kangekaelses, kõiki ravikatseid trotsivas masturbeerimises. Tihti puudub häbi- ja süütunne, mis selle tegevusega tavaliselt kaasneb; need lapsed võivad oma kirele anduda ekshibitsionistlikul viisil, kogu autistlikule psühhopaadile omase isemeelsuse ja mõjutamatusega. Ka üsna noorte laste juures tuleb ette homoseksuaalseid akte (vt juhtumit 2!).

Tihti teatatakse sadistlikest kalduvustest. Olgu näitena toodud ühe seitsmeaastase, tõsiselt autistliku poisi laused: "Emme, üks-

kord ma võtan noa ja torkan sulle südamesse; siis pritsib verd ja see saab vägev vaatepilt olema"; "Küll oleks tore, kui ma oleksin hunt, siis saaksin lambaid ja inimesi pureda ja veri voolaks"; kord, kui ema sõrme lõikas: "Miks rohkem verd ei tule, veri peaks ju voolama." Samuti olevat see poiss ükskord, kui ta iseennast vigastas, suures vaimustuses olnud, et arst, kes haava sidus, tema seisundit väga erakordseks pidas. Seejuures on poiss muidu äärmiselt arg, kardab tooliga ümber kukkuda, tal on suur hirm tänaval kiiresti sõitvate autode ees. Ka koprolaalia[26] — käitumine, mis on kummalises vastuolus nende muidu nii valitud keelekasutusega — ei ole selliste laste puhul haruldane.

Nii nagu tungielu esimese külje puhul, mida siin vaatlesime, nimelt seksuaalsuse puhul, ilmneb enamikul juhtudel silmatorkav ebakõla — nõrk sugutung või siis varajane küpsus ja seksuaalsed kõrvalekalded, mitte aga inimeses harmooniliselt kujunev küpsus —, nii võime sedasama kohata ka teistes, tundeelu kõige erinevamates valdkondades. Ülitundlikkus ja äärmuslik tundetus seisavad siin jäigalt teineteise vastas.

Toome mõned näited.

Peaaegu korrapäraselt tuleb ette jäigalt lahknevaid meeldimisi ja mittemeeldimisi maitsemeele valdkonnas — see nii sageli esinev sama laadi nähtus on veel üks tõend meie tüübi ühetaolisusest —: tihti eelistatakse väga hapusid ja vürtsikaid toite, nagu marineeritud kurgid või praetud liha; sageli esineb ületamatut vastumeelsust köögivilja ja piimatoodete suhtes. Midagi seesugust toimub ka puutemeelega: paljudel niisugustel lastel on äärmuseni minev vastumeelsus teatud materjalide, näiteks sameti, siidi, vati või kriidi katsumise suhtes, nad ei talu uute särkide karedust, nõelutud sukki, küünte lõikamist või seda kindlasti ebameeldivat tunnet, mis pärast küünte lõikamist jääb. See on põhjus, miks sellistel puhkudel tuleb ette suuri stseene. Ka vesi, kui sellega end pesema peab, on sageli ebameeldivate aistingute allikas ja seepärast tülide põhjus. Haiglas täheldasime veel kurgu ülitundlikkust, mis teeb igapäevase vaatluse spaatli abil keeruliseks protseduuriks. Häälte ja lärmi suhtes on need lapsed samuti

[26]Haiguslik rõvetsemine. *Toim.*

tihti ülitundlikud, vahel needki, kes teistsugustes olukordades on enda ümber toimuva, ka kära suhtes täiesti tundetud ja end sellest välja lülitanud.

Mulje ebakõlalisusest ja vastuolulisusest, mis meil juba seni öeldu põhjal tekkis, muutub veel tugevamaks, kui võtame meeleliste aistingute asemel vaatluse alla kõrgemad tunded, nii nagu need väljenduvad suhtumises asjadesse, loomadesse ja inimestesse. Niipea kui selliste lastega tegelema hakata, võib märgata suurt tundeelulist häiret, mida võib pidada nende sotsiaalsete suhete pärsingu peamiseks põhjuseks.

See häire väljendub juba nende laste isoleerituses, kui nad on teiste inimeste hulgas, koguni nende vastanduvas suhtumises keskkonda, eriti oma lähedastesse. Nad ei ilmuta kiindumust, mis tavaliselt kooselus väikelapsega nii palju rõõmu valmistab. Mõne seda tüüpi lapse kohta võib kuulda, et ta ei suuda üldse meelitada ega "sõbralik olla" ning muutuvat koguni kurjaks, kui temaga püütakse kena olla. Ka nende laste pahateod ja julmused räägivad selget keelt tundevaesusest.

Nad on äärmiselt enesekesksed, järgivad vaid iseenda soove, huvisid ja spontaanseid impulsse, hoolimata välistest keeldudest või käskudest. Neil puudub austus teiste inimeste vastu. Kui nendega rääkida, käituvad nad nagu võrdne võrdsega, kõneldes enesestmõistetava kindlustundega; ka nende mittekuuletumises väljendub ületamatu austusepuudus; peagi saab aga selgeks, et tegemist ei ole mitte teadliku või tahtliku häbematusega, vaid lihtsalt teise inimese puuduliku mõistmisega.

Samuti puudub neil isikliku ruumi tunnetus: nii nagu nad nõjatuvad muretult igaühe, ka täiesti võõraste vastu, krabavad neist kinni, nagu poleks tegemist mitte inimese, vaid esemega, mööblitükiga, samamoodi võtavad nad igaühe ilma igasuguse võõristuseta omaks, nõuavad talt teeneid, alustavad vestlust, mille teema nad ise määravad — seda kõike kõhklematult ja vähimalgi määral hoolimata vanusevahest, hierarhiast, sündsus- või viisakusnõuetest.

Autistlike laste suhe *asjadesse* on samuti hälbeline. Kui normaalse lapse (eriti väikelapse) jaoks muutuvad asjad elavaks, sest

tänu oma headele suhetele nendega täidab ta nad iseenda eluga, areneb nende najal, saab neist oma kogemused, kingib neile oma armastuse, siis meie psüühikahäirega laste juures midagi niisugust ei toimu. Nad kas ei märka üldse ümbritsevaid esemeid, ei huvitu näiteks põrmugi mänguasjadest, või on neil teatud üksikute esemetega vildakas kinnissuhe ja nad ei lase oma piitsa, puuklotsi või vana nukku hetkekski silmist, ei suuda süüa ega magada, kui seda fetišit käeulatuses pole, ning teevad tohutuid stseene, kui neilt üritatakse ära võtta asja, mille küljes nad nii kirglikult ripuvad.

Tihti piirdub nende laste suhe asjadesse *kogumisega*. Me näeme siin samasugust käitumist nagu paljude teistegi huvide juures: harmooniliselt korraldatud mitmekesisuse asemel, kus miski eriliselt esile ei kerki, leiame siin puudeid ja tühimikke, kus mingi üksik valdkond hüpertrofeerub. Kogumine, eriti sel moel, nagu autistlikud lapsed seda teevad, tähendab omandi hingetustamist. Nad kuhjavad kokku teatud asju, kuid mitte selleks, et nendega midagi peale hakata, nendega mängida, neid muuta või kujundada, vaid üksnes selleks, et neid omada. Näiteks on ühel kuueaastasel poisil auahne plaan koguda tuhat tikutoosi, eesmärk, mille poole ta fanaatiliselt püüdleb — kuid mitte kunagi ei näe ema teda nendega rongi mängimas, nagu teised lapsed seda teevad; teine laps kogub lõngajuppe, kolmas "kõike", mis ta tänavalt leiab või kuskilt kaasa võtab — seda aga mitte asjaliku tänavapoisi moodi, kelle põhjatutes taskutes leidub tõepoolest kõike, mida ta oma vempude jaoks vajab, ei, see autistlik poiss kuhjab kodus karbid täis tarbetut kraami, korrastab asju pidevalt ümber, kaitseb neid nagu ihnuskoi, ja kui ema julgeb midagi neist asjadest ära visata, on tüli majas. Hilisemas eas muutub nende laste kogumiskirg tänu esemete valikule, korrastatusele ja vaimsele läbitöötatusele enamasti huvitavamaks ja "mõistlikumaks", kuid tõelised kogujad on vanemaski eas enamasti selgelt autistlike joontega veidrikud.

Autistlikel lastel pole ka oma keha suhtes õiget tunnetust. Seda, et peab olema puhas ja täitma arvukaid hügieeninõudeid, on neile väga raske, tihti täiesti võimatu selgeks teha — isegi täiskasvanud, kes on enamasti valinud intellektuaalse ameti, võivad

ringi käia pesemata ja kasimata. Kuni lapseea lõpuni käituvad nad söömisel väga räpakalt, on pealaest jalatallani toiduga koos, mängivad sellega, andudes seejuures oma mõtetele.

Veel üks nende laste iseloomulikke jooni on *huumorimeele puudumine*. Nad ei mõista üldse nalja, eriti kui see nende enda pihta käib (see on veel üks põhjus, miks neid nii palju pilgatakse: kui inimene suudab ise kaasa naerda, pehmendab see pilget). Nad ei oska olla lõdvestunud ega rõõmsad, ei jõua selle hingest tuleva maailmamõistmiseni, mis tõelises huumoris peitub. Kui nad ongi vahel lõbusas tujus, mõjub see enamasti ebameeldivalt: liialdatuna, moonutatuna, ülemäärasena; nad hüppavad ja möllavad toas ringi, muutuvad täiesti pidurdamatuks, tüütuks, agressiivseks. Ainult ühes on nad sageli tublid, isegi loomingulised: sõnamängus, alates sõnade väänamisest ja kõlasarnasusel põhinevatest efektidest kuni teraselt formuleeritud, tõeliselt tarkade ja naljakate ütlusteni.

Pilt niisugustest lastest oleks aga väär, kui nähtaks ja hinnataks üksnes neid äsja kirjeldatud jooni. Nimelt võib nende laste juures teha ka tähelepanekuid, mis ei luba nende tundeelulist poolt mingil juhul nii üheselt negatiivselt hinnata.

Ikka ja jälle üllatasid meid tõsised koduigatsushood, mis lastel meie osakonda vastuvõtmisel tekkisid. See ei sobinud esialgu sugugi muude tundevaesuse märkidega, mis ei saanud meile märkamatuks jääda. Kui tavalised lapsed, ka niisugused, kel on vanematekoduga tõeline, tugev tundeside, pärast lühikest kurvastamist kiiresti harjuvad, sest tajuvad peagi armastust ja hoolt, mida neile siin pakutakse, ning hakkavad uue ümbruse ja kogu päeva täitvate tegevuste vastu huvi tundma, siis autistide puhul on reegliks ränk koduigatsus. Päevade viisi nutavad nad pidurdamatus meeleheites; eriti õhtuti tungib valu ikka ja jälle uuesti esile, nad räägivad oma kodust ja vanematest, keda nad kodus nii väga piinasid, kõige õrnemate sõnadega, küpse keelekasutusega, mida me nende laste juures juba kirjeldasime, kuid ka üllatavalt diferentseeritud emotsiooniga, mida selles vanuses lapsed tavaliselt üldse väljendada ei oska; nad esitavad järjest põhjendusi, miks nad ei saa siia jääda, vaid peavad tingimata veel täna koju minema, selgitusi, milles taas tähelepanuväärsel kombel segunevad naiivsus ja rafineeritus,

nad kirjutavad koju anuvaid, liigutavaid kirju. See kõik kestab mitu korda kauem kui normaalse lapse koduigatsusreaktsioon, kuni nad lõpuks harjuvad ja hakkavad end hästi tundma range korra ning neist kõrgemal seisva, kuid siiski nende probleeme arvestava juhendamise tingimustes. Võimalik, et see, mis paneb neid lapsi lahusolekut perekonnast liiga raskelt läbi elama, on sundneurootilisusega piirnev side kodusest keskkonnast tuttavate asjade ja harjumustega, et selle reaktsiooni põhjuseks on tavapärase tegevusvabaduse piiramine, kuid sellegipoolest näitab niisugune suur koduigatsus, millisteks tunneteks need lapsed võimelised on.

Kuid on veel teisigi seesuguseid näiteid. Nii oli poisil, kelle eriti loomingulise ja originaalse keelekasutuse kohta tõime leheküljel 115[27] mitu näidet, kaks valget hiirt, kelle eest ta liigutavalt hoolitses ja keda ta — nagu ta tihti toonitas — kõikidele inimestele eelistas. Seesama poiss viis vanemad oma pahatahtlikkusega meeleheitele ja kiusas rafineeritult oma väikest venda! Selliseid näiteid niisugustest kahtlemata sügavatest tundesidemetest loomadega ja ka teatud inimestega võib autistlike laste puhul ikka ja jälle kohata.

Neid tõsiasju arvestades on sääraste laste tundeelu meie jaoks väga keeruliseks probleemiks kujunenud. Igatahes ei saa seda iseloomustada lihtsalt mõistega "tundevaesus", s.t kvantitatiivsest vaatepunktist, pigem on see, mis neid lapsi iseloomustab ja nende kohanemishäiret põhjustab, kvalitatiivne erinevus, tundeelu-line ebakõlalisus, mis on sageli täis üllatavaid vastuolusid.

PÄRILIKKUS

Kuivõrd niisuguse psüühikahäirega laste tüüpi iseloomustavad suletus ja püsivus, kerkib loomulikult üles küsimus pärilikkusest. See, et ka psühhopaatilised seisundid juurduvad kehas ja on seetõttu pärilikud, on ammu kinnitust leidnud; samuti muidugi tõsiasi, et on asjatu lootus püüda välja tuua selget, lihtsat pärandu-

[27] Vt selles ajakirjanumbris lk 278–279. *Toim.*

miskäiku: kahtlemata on need seisundid polümeersed,[28] s.t seotud paljude pärilikkusüksustega, ja seepärast ei anna mingeid tulemusi soov vastata küsimusele, kas see seisund pärandub dominantselt või retsessiivselt — kui me just ei taha oletuste valda tungida.

Täpsete tõendite esitamine pärilikkuse kohta peab jääma tulevase uurimistöö ülesandeks. Siin tahame kokkuvõtvalt öelda vaid järgmist: kümne aasta jooksul oleme jälginud rohkem kui 200 last, kel oli selgemal või ebaselgemal kujul välja arenenud autistlik psühhopaatia. *Iga* juhtumi puhul, mil meil oli võimalik lähemalt tundma õppida vanemaid ja sugulasi, võisime ülenevas sugulusliinis täheldada samasuguseid psühhopaatilisi jooni. Tihti esines vaid üksikuid autistlikke eripärasid, kuid sageli võis kohata ka täiesti väljakujunenud autistlikku psühhopaatiat alates iseloomulikest väljendusnähtustest ja kohmakusest kuni — siin loomulikult hoopis teisel tasandil avalduvate — kohanemisraskusteni. Enamikul juhtudel peab isa — kui laps on autistlikud iseloomujooned temalt pärinud — mõnd intellektuaalset ametit; kui nende hulgas leidubki vahel mõni käsitööline, siis jääb enamasti mulje, et ta on ametiga eksinud (vt juhtumit 2!). Paljudel juhtudel on nende laste eelkäijad juba mitmendat põlve intellektuaalid, olles oma loomulaadi tõttu paratamatult niisugustesse ametitesse sattunud. Tihti leidus nende laste hulgas tuntud teadlase- ja kunstnikuperekondade järeltulijaid. Muidugi tundus teinekord, et lapsele on tema eelkäijate suurusest üle jäänud üksnes veidrused ja eripärad, mis iseloomustavad tihti ka suuri õpetlasi. Paljude meie autistlike laste isad olid oma tõsistest iseärasustest hoolimata kõrges ametis; see aitab vastata ka küsimusele niisuguse isiksusetüübi sotsiaalsest väärtusest.

Need siin visandatud leiud räägivad ühelt poolt kindlasti selle seisundi pärilikkusest ja soodumuste edasikanduvusest, teiselt poolt aga — kuivõrd pärandumine toimub enamikul juhtudel nii ühtemoodi — selle psühhopaatilise seisundi eripärast.

---

[28] Tänapäeva mõistes polügeensed, tingitud paljudest geenidest. *Toim.*

Seoses pärilikkusega tuleb siinkohal selgitada veel mõningaid küsimusi.

Kui vaadelda meie autistlikke lapsi *soo* järgi, märkame esmapilgul hämmastavat tõsiasja, et tegemist on peaaegu eranditult poistega. Me leidsime küll tüdrukute juurest kontaktihäireid, mis teatud aspektides meenutasid autistlikku psühhopaatiat, samuti nägime tüdrukuid, kelle puhul võis selle seisundi põhjuseks pidada varasemat entsefaliiti (nagu meie neljanda juhtumi, Hellmuth L-i puhul), kuid me ei kohanud tüdrukute juures kordagi niisugust täiesti väljakujunenud pilti, nagu oli omane meie esimesele kolmele juhtumile. Kuidas seda seletada? Kas tegemist on sooga seotud või vähemalt sooga piiratud pärilikkusega? Umbes nii see ongi.

Autistlik psühhopaat on meheliku intelligentsuse, meheliku isiksuse äärmusvariant. Juba normaalse variatsioonirea piires leidub tüüpilisi erinevusi poiste ja tüdrukute intelligentsuses: tüdrukud on üldiselt paremad õppijad, neile sobib konkreetne, näitlikustav, praktiline, hoolas töö, poiste võimaluseks on see-eest palju enam loogika, abstraktsioonivõime, täpne mõtlemine ja sõnastamine, iseseisev uurimine. See on ka põhjus, miks poisid üldiselt kõrgemas vanuseastmes Binet' testi paremini sooritavad kui tüdrukud; need üsna ühekülgselt loogilis-abstraktsed nõuded, mida Binet' testid umbes alates 10. eluaastast esitavad, sobivad nimelt poistele palju paremini. Autistlikel psühhopaatidel on see mehelik käitumismuster äärmuslik. Abstraktsioonivõime, mis on ju üldse pigem mehelikule mõtlemisele omane, samal ajal kui naine pigem oma tundeid ja vaistu usaldab, on autistil nii kaugele arenenud, et suhted konkreetsete asjade ja inimestega on suuresti kaotsi läinud ning kohanemine ümbritseva maailma nõudmistega kui ülekaalukalt ikkagi vaistlik protsess toimub vaid väga piiratud ulatuses.

Nagu öeldud, ei kohanud me ühtegi tüdrukut, kelle juures oleks võinud täheldada täielikult väljakujunenud autistlikku psühhopaatiat, küll aga nägime mitme autistliku lapse ema, kes oma käitumises olid täiesti autistlikud. Seda tõsiasja ei oska me seletada. Kas see on juhus, et just meie juhtumite hulgas polnud ühtegi autistlikku tüdrukut — neid leidub niikuinii harvem kui

poisse —, või on asi selles, et autistlikud omadused avalduvad naistel alles pärast teismeiga — seda me ei tea.

Oma juhtumeid üle vaadates tuvastasime veel, et autistlikud psühhopaadid — isegi kui arvestada suurlinnaolusid — on ülekaalukalt vanemate *ainukesed lapsed* (ka selles punktis jääb täpsemate andmete esitamine tulevase uurimistöö ülesandeks). Individuaalpsühholoogiliselt meelestatud vaatleja seletaks loomulikult kogu seda seisundit üksiku lapse olukorraga, näeks selles tõendit välistest põhjustest, seletaks sotsiaalsete suhete häireid, samuti varaküpset kõnet ja mõtlemist lihtsalt sellega, et need lapsed kasvasid üles ainult täiskasvanute seas ega õppinud arvestama õdede-vendadega. Autistlike laste vanemad ja tihti ka õpetajad seletavad nende laste raskusi sageli just selle tõsiasjaga, et tegemist on üksiku lapsega. Kuid nagu väga paljudes muudeski asjades ajab individuaalpsühholoogiline lähenemisviis siin segi põhjuse ja tagajärje. Kui näha neid lapsi väiksest peale üles kasvamas, jälgida, kuidas nende olemus juba varases lapseeas meie kirjeldusele vastab, kui teada, et autistlikud lapsed, kes kasvavad õdede-vendade seltsis, arenevad täpselt samamoodi nagu üksikud lapsed, siis näib seletus välistest põhjustest paratamatult absurdne. Ei, nende laste autistlikkus ei ole tingitud ebasoodsatest kasvatuslikest mõjudest, millega õdede-vendadeta laps kokku puutub, vaid on alguse saanud autistlikelt vanematelt päritud soodumustest. Vanemate autistlik iseloom väljendub aga selles, et nad olid valmis elu andma ainult ühele lapsele. Soov abielust lapsi saada on kahtlemata üks mõttelaadi väljendusi ja muutub seepärast normaalse variatsioonirea piiresse jäävate inimeste puhul koos selle mõttelaadiga ning allub kasvatuslikele mõjudele. Suurepärast ja ajaloos ainulaadset näidet selle kohta pakub hiljuti Saksamaal toimunu.[29] Meie vaadeldud inimloomuse äärmused tõestavad aga, et soov või soovimatus last saada on sügavalt juurdunud ka inimese instinktide süvakihtides ehk tema soodumuslikult määratud põhilaadis. Selle soovi puudumine või nõrkus on loomuomadus, mis iseloomustab enamikku autistlikke isiksu-

[29]Ilmselt peab autor silmas natside perepoliitikat, mille eesmärk oli võimalikult suur laste arv. *Tlk.*

si ja on veel üks sümptomeid nende hüposeksuaalsest, häiritud või nõrkade instinktidega olemusest. Nii näeme, et paljud sellised isiksused on üksikud ja veedavad oma elu ilma naise ja lapseta, et paljud neist, kes naituvad, elavad probleemses ja pingelises abielusuhtes, kus ei leita õiget tasakaalu tungi ja vaimu vahel ning kus eelkõige ei jää ruumi suurema lastehulga üleskasvamiseks. Siinkohal meenub Klagese ütlus "vaimust kui elu vastasest".[30] Seega tuleb rõhutada, et üksiku lapse tõsiasi on pigem autistliku seisundi sümptom kui põhjus.

Nende juhtumite (eriti esimese) kirjeldusest võis mõista, et autistlike psühhopaatide ja skisofreenikute vahel on teatud sarnasusi. Kindlasti kerkis ka küsimus, kas nii hälbeliste laste puhul nagu Fritz V. ei ole hoopis tegemist lapseea skisofreeniaga. Vaagisime seda juhtumit diferentsiaaldiagnostiliselt ja heitsime skisofreenilise psühhoosi diagnoosi kõrvale. Sama käib ka teiste juhtumite kohta, millest ükski pole nii tõsiselt hälbeline nagu esimesena kirjeldatu.

Siiski tuleb vastata veel ühele küsimusele: kas kirjeldatud juhtumite või vähemalt mõne puhul neist võib olla tegemist skisofreenia eelstaadiumiga, kas sellest arenevad välja tõelised psühhoosid? Ka sellele küsimusele peame olemasoleva materjali põhjal vastama eitavalt. Meie kirjeldatud seisundites ei ole midagi protsessilaadset, need jäävad suuremalt jaolt püsima kogu eluks, kuigi tavaliselt leiab aset järjest parem kohanemine ümbritseva maailma nõudmistega ja seega sotsiaalne lõimumine. Me teame ainult ühte juhtumit, kus me algul pidasime inimest tõsiste instinktihäiretega autistlikuks psühhopaadiks, kuid kellel kaks aastat pärast meie tutvumist temaga ilmnes progresseeruv isiksuse lagunemine ja kadu, mistõttu nüüd tuli tal diagnoosida hebefreenia.[31] Ühelgi teisel juhul — mõned sellised inimesed on meie vaatluse

[30] Viide ühele Ludwig Klagese peateosele, mis kannab, tõsi küll, pealkirja *Vaim kui hinge vastane* (Der Geist als Widersacher der Seele, 1929–1932). *Toim.*

[31] Üks skisofreenia vorme, mida peamiselt iseloomustavad emotsionaalsed häired; luulumõtted ja hallutsinatsioonid on episoodilised ja fragmentaarsed ning käitumine ja kõne inadekvaatne. *Toim.*

all olnud 20 aastat ja rohkemgi — pole me selle psühhopaatiavormi üleminekut tõeliseks psühhoosiks tuvastanud.

Sellega on seotud veel üks küsimus: kas kirjeldatud psühhopaatiline seisund tuleneb osalistest skisofreeniasoodumustest (teisisõnu, kas need psühhopaadid — eeldusel, et skisofreenia pärandub polümeerselt — kannavad üksikuid geene, mille kombinatsioon suurema hulga haigussoodumustega põhjustab skisofreeniat) või põhineb see seisund skisofreeniasoodumustel, mis ei ole neil puhkudel avaldunud? Neile küsimustele saaks vastata täpsete suguvõsauuringute abil; sel juhul peaks nimelt meie laste veresugulaste hulgas leiduma keskmisest rohkem skisofreenikuid.

Seni veel ei oska me sellele küsimusele päris kindlalt vastata, vaid peame ka siin lootma jääma edasisele uurimistööle. Olgu aga esialgu märgitud, et me ei ole täheldanud oma autistlike laste perekonnaliikmete hulgas silmatorkaval hulgal skisofreenikuid ja seega ei näi autistlikel isiksustel pärilik-bioloogiliselt ega niisiis ka geneetiliselt skisofreeniaga mingit seost olevat. See langeb kokku Schröderi arvamusega, et psühhopaadid "ei ole pool- ega veerandidioodid"[32] — ka mitte pärilik-bioloogilisest seisukohast.

AUTISTLIKE PSÜHHOPAATIDE SOTSIAALNE VÄÄRTUS

Seadsime endale oma töös eesmärgiks kirjeldada lapseea psüühikahäiret, mida meie teada pole varem käsitletud. Käesolevas peatükis läheme oma eesmärgist kaugemale ja küsime: mis saab edaspidi autistlikest lastest? Sellega on ühtlasi tõstatatud küsimus nende sotsiaalsest väärtusest, küsimus, mis on nii tähtis, et meie arvates peame seda käsitlema hoolimata sellest, et oleme siin teadlikult piirdunud lapseea autistliku isiksusehäirega.

Pärast seni öeldut oodatakse ilmselt, et niisuguste inimeste sotsiaalne lõimumine on ääretult raske, kui mitte päris võimatu: selgitasime ju, et selle seisundi peamiseks tunnuseks on suutma-

[32]Tsitaat Paul Schröderi raamatust *Kindliche Charaktere und ihre Abartigkeiten* (1931). *Toim.*

tus kohaneda keskkonna nõudmistega. See ootus leiab aga kinnitust vaid vähestel juhtudel ja sedagi peaaegu eranditult niisuguste inimeste juures, kelle puhul autistlikele joontele lisandub ka raske vaimne alaareng.

Nendega mõistagi on asjalood enamasti kurvad. Parimal juhul satuvad nad mõnda tähtsusetusse eraklikku ametisse, olles sageli püsimatud ja vahetades pidevalt töökohti, halvematel juhtudel uitavad koomiliste, grotesksel kasimata veidrikena mööda tänavaid, rääkides valjusti iseendaga, kõnetades autistidele omaselt häbenemata teisi inimesi ja olles märklauaks kõikide tänavapoiste mõnitustele, millele nad reageerivad oma kiusajate suhtes edutu rünnakuga.

Hoopis teisiti on lugu intellektuaalselt tervete, eriti muidugi üle keskmise intelligentsete autistlike psühhopaatidega. Kahtlemata tuleb neil suhetes kaasinimestega ka täiskasvanueas ette samasuguseid häireid, mis lapseeas viivad tüüpiliste konfliktideni. Kui ühe vana määratluse järgi on psühhopaadid inimesed, kes kannatavad iseenda käes ja kelle käes kannatab keskkond, siis autistide puhul vastab kindlasti tõele selle lause teine pool; kuid seda, kas nad iseenda käes kannatavad, on meil peaaegu võimatu hinnata inimeste juures, kes nii raskesti avanevad, kelle tundeelu on sedavõrd teistsugune, kelle olemusse on nii raske tungida. Kui niisiis selliste inimestega — nagu juba autistlike laste käitumise põhjal arvata võis — ei ole sugugi lihtne läbi saada, eeskätt lähedastel pereliikmetel, eriti abikaasadel, siis nende ametialaseid saavutusi vaadates kujuneb hinnang hoopis teistsuguseks.

Ülekaalukal arvul juhtudel on nimelt tulemuseks head ametialased saavutused ja ühes sellega sotsiaalne kohanemine, tihti kõrgel ametipostil, tihti nii silmapaistval viisil, et tundub lausa, nagu polekski keegi teine peale nende autistlike inimeste niisugusteks saavutusteks võimeline. Näib, nagu oleksid erilised võimed antud neile mingi kompenseeriva liialdusena tasakaalustamaks nende tõsiseid puudujääke. Autistide "spontaanses" tegutsemises peituv sihikindlus ja läbilöögivõime, nende keskendumine üksikutele eluvaldkondadele, isoleeritud erihuvile, osutub siin positiivseks väärtuseks, mis võimaldab neil inimestel oma erialal harukordset edu saavutada. Just autistide juures näeme — palju

selgemalt kui "normaalsete" inimeste juures —, et nad on varajasimast noorusest peale otsekui määratud mingi ameti jaoks, et see amet kasvab vältimatult välja nende erilistest eeldustest.

Üks näide selle kohta. Peaaegu kolm aastakümmet jälgisime ühe poisi ja noore mehe elukäiku, kelle kogu käitumises avaldusid väljakujunenud autistliku psühhopaatia tunnused. Lapseeast kuni täiskasvanuks saamiseni oli tema käitumine selgelt autistlik. Paistis, nagu ei märkaks ta üldse teisi inimesi; ta oli nii hajameelne, et ei tundnud tihti ära lähimaid tuttavaid. Olles motoorselt väga kohmakas (tal esinesid suurel määral kõik varem kirjeldatud raskused igapäevatoimingute selgekssaamisel), jäi ta ääretult kohmakaks ja kohanematuks ka oma käitumiselt (näiteks võis teda veel noore mehena näha trammis süvenenult ja järjekindlalt oma nina nokkimas!). Koolis oli temaga pidevalt suuri probleeme, ta kas õppis või ei õppinud — täpselt nii, nagu ise tahtis. Keeleliselt oli ta äärmiselt andetu, kreeka keeles olevat ta gümnaasiumis vaevu põhialused selgeks saanud; ainult tänu oma teistele võimetele olevat ta alati siiski edasi jõudnud.

Juba väikelapseeas avaldus sel inimesel täiesti erakordne matemaatiline andekus, mis temast spontaanselt välja tungis. Küsimuste abil, mille eest polnud pääsu, omandas ta täiskasvanutelt vajalikud teadmised, mida ta siis täiesti iseseisvalt töötles. Näiteks kirjeldatakse järgmist juhtumit tema kolmandast (!) eluaastast. Jutt oli ühel päeval läinud hulknurkadele. Ema joonistanud talle liiva peale kolmnurga, nelinurga ja viisnurga. Siis võtnud laps ise pulga kätte, tõmmanud joone ja öelnud: "See on kaksnurk, eks ole?", ning teinud punkti ja öelnud: "Ja see on üksnurk." Poisi kõik mängud, kogu huvi oli suunatud matemaatikale. Juba enne kooliminekut oskas ta kuupjuuri arvutada; ikka ja jälle rõhutatakse, et vanemad isegi ei mõelnud lapsele mehaaniliselt mõistetamatut arvutamisoskust selgeks teha, vaid et poiss omal algatusel, kasvatajate vastuseisust hoolimata, lausa nõudis matemaatikaga tegelemist. Gümnaasiumis üllatas ta õpetajaid oma kõige abstraktsematesse valdkondadesse ulatuvate matemaatiliste eriteadmistega, tänu millele ta läbis katkestusteta gümnaasiumi lõppastme hoolimata oma sageli võimatust käitumisest ja läbikukkumisest teistes õppeainetes. Üsna pea pärast kõrgkooliõpin-

gute alustamist — ta valis erialaks teoreetilise astronoomia — leidis ta ühe Newtoni arvutusvea. Tema juhendaja soovitas tal selle avastuse väitekirja aluseks võtta. Algusest peale oli selge, et ta pühendub akadeemilisele karjäärile. Ebatavaliselt lühikese ajaga sai temast assistent ülikooli astronoomiainstituudis ja ta sooritas habilitatsiooni.

See elukäik ei ole mingil juhul erandlik. Oleme iseendagi imestuseks näinud, et autistlikel psühhopaatidel, kui nad vaid intellektuaalselt terved on, õnnestub peaaegu kõikidel juhtudel tööle saada, enamikul väga intellektuaalsetesse, äärmiselt kitsapiirilistesse ametitesse, paljudel kõrgetele töökohtadele. Eelistatud on abstraktsed teadmised. Suure hulga niisuguste inimeste ameti määrab nende matemaatiline võimekus — peale puhaste matemaatikute, tehnikaspetsialistide ja keemikute leidub ka ametnikke —; tihti võib kohata ebatavalisi, kummalisi erialasid, näiteks üks heraldik on teadaolevalt selles valdkonnas autoriteet; samuti on meie jälgitud autistlike laste hulgast võrsunud mitu mainekat muusikut. Esialgu hämmastav tõsisasi, et nii probleemsed ja hälbelised lapsed suudavad lõpuks siiski vastuvõetava, koguni suurepärase sotsiaalse kohanemiseni jõuda, näib hoolikamal järelemõtlemisel siiski seletatav.

Iga elukutsevalik sunnib peale ühekülgsuse, tähendab teistest võimalustest loobumist — mida paljud tajuvad väga valuliselt; mõnel noorel ebaõnnestub elukutsevalik just sel põhjusel, et mitmes valdkonnas ühtmoodi andekana ei suuda ta otsusele jõuda ega end ühele erialale keskendumiseks kokku võtta. Seevastu autistlike psühhopaatide puhul tundub, et nad lähevad kogu energiaga ja enesestmõistetava kindlusega — koguni silmaklappidega elu rikkalike võimaluste suhtes — oma rada, mis näib neile enamasti juba lapsest saati nende annete tõttu ette määratuna. Nendegi inimeste puhul osutub tõeks ütlus, et iga isiksuse eelised ja puudused on sama iseloomu kaks poolust, et positiivne ja negatiivne on kaks tahku, mida ei saa üksteisest lihtsalt niisama eraldada, jättes alles üksnes head küljed ja loobudes halbadest.

Me leiame, et ka niisugustel inimestel on sotsiaalse kogukonna organismis oma roll, mida nad hästi täidavad, mõned ehk koguni viisil, milleks keegi teine suuteline poleks, ja need on tihti

inimesed, kes lapsena valmistasid oma kasvatajatele kõige suuremaid raskusi ja muresid.

Just niisuguste isiksuste juures on näha, kui arenemis- ja kohanemisvõimelised võivad olla ka hälbelised inimesed, kui tihti kerkivad arengu käigus esile sotsiaalse kohanemise võimalused, mida sellistes inimestes varem ei oleks usutud leiduvat. See tõsiasi määrab ka meie suhtumise probleemsetesse inimestesse ja väärtushinnangu neile ning annab meile õiguse ja kohustuse end kogu oma isikuga nende heaks tööle rakendada, sest me usume, et üksnes hooliva kasvataja täielik pühendumine võib nii probleemsete inimeste juures tulemusi anda.

LÕPETUSEKS

Nüüd, uurimuse lõpus, peaksime käsitlema kirjandust. Tuleks uurida, millised on meie kirjeldatud lapsetüübi seosed teiste, varem kirjeldatud isiksusetüüpidega, millistes tunnustes see nendega kattub ja mille poolest neist erineb. Meil ei ole kavas rikkalikku olemasolevat kirjandust vaidlustades pikemalt peatuda oma põhimõttelistel vastuväidetel tüpoloogilisele lähenemisviisile. Tahame üksnes korrata juba alguses sedastatut, et me nimelt sugugi ei usu tõeliselt täiusliku süstemaatilise tüpoloogia võimalikkusesse. Kuid seda, et teatud juhtudel võib tüübi mõiste arusaamisele kasuks tulla, usume olevat ka oma tööga tõestanud.

Seega peame võrdluse aluseks võtma kirjanduse psühholoogilistest tüüpidest. Nii võime leida teatud sarnasusi ühelt poolt autistlike psühhopaatide ning teiselt poolt Kretschmeri skisotüümide, Jaenschi desintegreeritud isiksusetüüpide mõningate vormide ja eelkõige Jungi "introvertsete mõtlejatüüpide" vahel. Eriti just introvertsete isiksuste kirjeldustes oleme leidnud palju sarnasusi meie kirjeldatud laste isiksustega. Ei ole ju "introversioon" midagi muud kui kapseldumine oma minasse (autism), suhete kitsenemine ümbritseva maailmaga.

Sellegipoolest ei pea me mõttevahetust nende autoritega praegu kuigi viljakaks: ükski neist ei ütle midagi selle kohta — välja arvatud väga napid ja harvad märkused —, kuidas käituvad

nende kirjeldatud inimesed lapseeas. Seepärast puudub enamasti võrdlusmaterjal, nende kirjeldused on hoopis teisel tasandil kui meie omad. Arutelu kujuneb kahtlemata märksa viljakamaks, kui me näitame, mis meie autistlikest lastest täiskasvanuna saab. Seepärast peame ka selles punktis viitama juba korduvalt mainitud oodatavale ulatuslikumale uurimusele. Selles ei ole plaanis käsitleda täpsemalt mitte ainult pärilik-bioloogilist alust, vaid jätkata eelkõige käesoleva töö teemat, mis piirdub teadlikult lapseeaga. Siis avaneb ka võimalus vaadelda lähemalt teiste autorite kirjeldatud isiksusepilte ning välja selgitada kattuvused ja erinevused.

Meie töö eesmärgiks oli vahetule kooselule ja sügavale pedagoogilisele pühendumusele toetudes kirjeldada üht hälbeliste laste tüüpi, mis tundus meile huvipakkuv nii oma eripärade ja raskuste kui ka kesksete psühholoogiliste, pedagoogiliste ja sotsioloogiliste probleemide tõttu, millele see võimaldas pilku heita.

Kirjandus

B l e u l e r, Eugen 1922. *Das autistisch-undisziplinierte Denken in Der Medizin und Seine Uberwindung*. 3. Auflage. Berlin: Springer

B l e u l e r, Eugen 1930. *Lehrbuch der Psychiatrie*. 5. Auflage. Berlin: Springer

H a m b u r g e r, Franz 1939. *Die Neurosen des Kindesalters*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag

H e i n z e, Hans 1932. Zur Phänomenologie des Gemüts. — *Zeitschrift für Kinderforschung*, Bd. 40, S. 371–456

J a e n s c h, Erich Rudolf 1929. *Grundformen menschlichen Seins*. Berlin: Elsner

J a e n s c h, Erich Rudolf 1938. *Der Gegentypus: psychologisch-anthropologische Grundlagen deutscher Kulturphilosophie, ausgehend von dem was wir überwinden wollen*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth

J u n g, Carl Gustav 1921. *Psychologische Typen*. Zürich—Leipzig: Rascher Verlag

K l a g e s, Ludwig 1936a. *Die Grundlagen der Charakterkunde*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth

K l a g e s, Ludwig 1936b. *Grundlegung der Wissenschaft vom Ausdruck*. Leipzig: Johann Ambrosius Barth

K r e t s c h m e r, Ernst 1928. *Körperbau und Charakter*. Berlin: Springer

S c h n e i d e r, Kurt 1934. *Die psychopathischen Persönlichkeiten*. Leipzig—Wien: Franz Deuticke

S c h r ö d e r, Paul 1931. *Kindliche Charaktere und ihre Abartigkeiten, mit erläuternden Beispielen von Heinze*. Breslau: Ferdinand Hirth

S c h r ö d e r, Paul 1938. Kinderpsychiatrie. — *Die Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*, Bd. 99, S. 269–293

HANS ASPERGER JA TEMA AUTISMIKIRJELDUS

Austria lastearsti Hans Aspergeri (1906–1980) kirjutis "autistlikest psühhopaatidest" lapseeas, mis ilmus saksa keeles 1944. aastal, sai maailmas laiemalt tuntuks alles 1991. aastal, kui avaldati selle veidi lühendatud ingliskeelne tõlge (Frith 1991). Alates 1932. aastast töötas Asperger Viini lastekliiniku eripedagoogika osakonnas, kus tegeldi "ravipedagoogikaga" (*Heilpädagogik*). Kliiniku oli 1911. aastal rajanud pediaater Erwin Lazar (1877–1932), pärast tema surma sai juhatajaks Aspergeri mentor Franz Hamburger (1874–1954). Aspergeri uurimus ilmus habilitatsioonitööna, mida tunti ainult kitsas erialaspetsialistide ringis. Uta Frithi tõlge tõi artikli unustusehõlmast välja ja praeguseks on seda tõlget Google Scholari andmetel tsiteeritud 1427 ja saksakeelset originaali 3189 korda.

Aspergeri uurimuse ingliskeelse tõlke ilmumine andis tugeva tõuke autismi uurimisele (Fitzgerald 2019). Inglise psühhiaater Lorna Wing (1928–2014) oli kümmekond aastat enne tõlke ilmumist teinud Aspergeri habilitatsioonitööst kokkuvõtte, kus ta nimetas kirjeldatud seisundit "Aspergeri sündroomiks" (Wing 1981). Pool sajandit pärast Aspergeri originaalartikli ilmumist leidis "Aspergeri sündroom" 1994. aastal koha Ameerika Psühhiaatrilise Assotsiatsiooni käsiraamatu 4. väljaandes eraldi diagnostilise sissekandena. Sama käsiraamatu 5. väljaandest alates käsitatakse seda sündroomi autismispektri osana (American... 2013). Paljud Aspergeri väljendatud seisukohad on osutunud oma ajast ees olevaks. Näiteks rõhutas Asperger õigesti, et autismi puhul on tegemist päriliku ja polügeense seisundiga. Selle vaate paikapidavus on selgunud alles viimastel aastakümnetel.

Autismi oli varem kirjeldanud Ameerika Ühendriikides töötanud arst Leo Kanner (1894–1981), kelle artiklit (Kanner 1943) tsiteeriti enne Aspergeri kirjutise tõlke ilmumist laialdasemalt. Nüüdseks on selgunud, et Kanner ammutas teadmisi autismi kohta samuti Viini lastekliinikust, kui seal töötanud juudi päritolu diagnostik Georg Frankl (1897–1976) oli 1937. aasta lõpul Austriast USAsse emigreerunud ja Kanneri juurde tööle asunud (Robison 2016). Ajapikku tekkis kliinilistel psühholoogidel, kes kasutasid Kanneri autismikirjeldust, hulk küsimusi, millele Aspergeri tekst pakkus seletusi. Kanner kirjeldas autismi väga haruldase seisundina lastel, keda eraldab maailmast justkui nähtamatu klaasist sein. Hilisemad kliinilised uuringud näitasid, et paljud sellised lapsed muutusid vanemaks saades sotsiaalselt aktiivseks; varem vaikinud ja enesesse tõmbunud lapsed võisid väga jutukaks muutuda, nii et nende talitsematut kõnevajadust tuli mõnikord isegi ohjeldada (Attwood

2007). Nende sotsiaalne käitumine jäi siiski eripäraseks, sest see ei seisnenud tavapärases vastastikuses suhtlemises, vaid täitis pigem informatsiooni vahetamise eesmärki; autistlikud noored ei paistnud mõistvat suhtlemist kui seltskondlikku tegevust. Aspergeri kirjelduse põhjal sai selgeks, et autismispektri väljendused võivad isikuti ja vanuseti olla äärmiselt varieeruvad, et tegemist on väga heterogeense seisundiga. Hiljem on selgunud, et autistlikke poisse oli oma 1926. aastal ilmunud saksakeelses artiklis kirjeldanud juba Vene psühhiaater Grunja Suhhareva (1891–1981), nimetades neid oma diagnoosis "skisoidseteks psühhopaatideks" (Wolff 1996). Suhhareva kirjeldas ka selliseid tüdrukuid 1927. aastal ilmunud artiklis (vt Simmons, Sukhareva 2019). Grunja Suhhareva venekeelsed kirjutised olid väga mõjukad Nõukogude Liidus, kus autistlikke sümptomeid peeti skisofreenilise kompleksi osaks. Alles 1997. aastal otsustas Venemaa Rahvatervise Ministeerium hakata lähtuma Maailma Terviseorganisatsiooni käsiraamatu ICD-10 määratlustest (Sorokin 2015). Kuigi skisofreenia ja autismi täpne vahekord pole tänini päris selgeks saanud, ei ole siiski tegemist sama nähtusega.

Hans Asperger ei leidnud talle teadaolevast kirjandusest ühtegi varasemat kirjeldust ega seletust nende omavahel sarnaste ja ebatavaliste laste kohta. Autismispektri tuntumaid kliinilisi spetsialiste maailmas Tony Attwood (snd 1952) on märkinud, et Aspergeri autismikäsitlus on väga täpne (Attwood 2007). Aspergeri uurimus rajaneb nelja poisi — Fritzi, Harro, Ernsti ja Hellmuthi üksikasjalisel kirjeldusel, kuid põhineb tegelikult töökogemusel Viini kliinikus sadade seesuguste lastega. Säärased inimesed on kogu ajaloo vältel inimkonnale vajalikul viisil olemas olnud, kuid alles 20. sajandil leiti kliiniline termin nende tähistamiseks. Et autismispekter on väga lai ja heterogeenne, pole seniajani üksmeelt, milliste märksõnadega oleks seda kõige õigem kirjeldada. Asperger kirjutab:

> Järgnevalt kirjeldame niisugust lapsetüüpi, mis mitmes mõttes võiks huvi pakkuda: ühetaoline põhihälve, mis väljendub täiesti tüüpiliselt kehalises, väljendusnähtustes, kogu käitumises ning üsna märkimisväärsetes ja väga iseloomulikes kohanemisraskustes; kui paljudel juhtudel on esiplaanil ka sotsiaalne suutmatus, siis kompenseerib seda muudel juhtudel jällegi mõtlemise ja tunnetuse erakordne originaalsus, mis viib hilisemas elus sageli eriliste saavutusteni.[33]

[33] Vt artikli I osa *Akadeemia* eelmises numbris, lk 13. *Toim.*

Igatahes peab paika, et autismispektri inimeste kognitiivsed võimed on jaotunud ebatavalisel viisil. 1980. aastatest alates on uuritud hüpoteesi, et autistlikel lastel on häiritud nn vaimulugemise kognitiivne funktsioon, mis tavaliselt laseb mõista teisi inimesi, nende mõtteid, kavatsusi ja tundeid (Baron-Cohen jt 1985). "Sotsiaalse aju" aeglasemas arengus võib peituda hulk autistliku käitumise eripärasid, kuigi paljud täiskasvanud autistid suudavad vaimulugemise testi keskmisel tasemel läbida.

Asperger ise nimetab oma habilitatsioonitöös neid lapsi autistlikeks psühhopaatideks. "Psühhopaatia" tänapäevane vaste selles sõnapaaris on "isiksusehäire" (Attwood 2007: 12). Kuigi Asperger kirjeldab mõne autistliku lapse trotslikku käitumist, agressiivsust ja pahatahtlikkust, ei tuleks neid kliinilises mõttes liigitada psühhopaatideks. Viimasel ajal on autistliku psühhopaatia mõiste uuesti kasutusele võtnud Iiri psühhiaater Michael Fitzgerald. Tema kliinilises töös on ette tulnud kriminaalsete kalduvustega noori, kes on tundekülmad, autistlikud ja empaatiata. Peale selle kalduvad need noorukid autismile ebatüüpiliselt valetama. Selliseid isikuid on leitud koolitulistajate ja sarimõrvarite seast (Fitzgerald 2010). Hans Aspergeri kirjeldatud lapsed polnud siiski "psühhopaadid": nagu Asperger isegi ütleb, tegi näiteks üks tema käsitletud laps, Fritz V., koguni akadeemilist karjääri.

HANS ASPERGER JA VIINI LASTEKLIINIK TEISE MAAILMASÕJA AJAL

Hans Asperger oli vaikne ja tagasihoidlik mees, viie lapse isa, kelle eraelu oli sündmustevaene. Ta töötas kogu elu kuni pensionile jäämiseni Viini lastekliinikus, ainult lühemat aega (1957–1962) ka Innsbrucki lastekliinikus. Ta oli lõpetanud kõrgetasemelise humanitaargümnaasiumi ja seejärel Viini ülikooli, kus tema juhendajaks oli Franz Hamburger. Tal olid suured teadmised klassikalises filoloogias, ajaloos, kunstis ja kirjanduses (Frith 1991). Ta oli veendunud katoliiklane ja usuliselt aktiivne. Oma usuveendumuste tõttu ei tundnud ta erilist huvi poliitika vastu ega astunud ka ühegi partei ridadesse. Hans Aspergeri hea autismimõistmine võis olla tingitud sellest, et ka temal oli väidetavalt Aspergeri sündroom. Talle on tagantjärele diagnoosi pannud Michael Fitzgerald ja Viktoria Lyons (2007), kes kirjutavad, et Asperger õppis arstina oma eelduste tõttu autismispektri iseärasusi suurepäraselt tundma, mis omakorda aitas tal autismiga seotud ohtusid ja karisid omaenese elus vältida.

Viimastel aastatel on avaldatud uurimusi, milles Aspergeri tegevust pediaatrina on vaadeldud tolle ajastu poliitilise olukorra kontekstis. Eraldi rõhutatakse, et Asperger viitab oma artiklis selliste Saksa uuri-

jate teadustöödele, keda hinnati kõrgesti natsionaalsotsialistliku maailmavaate esindajate hulgas. Mõningatele dokumentidele toetudes on väidetud, et Asperger osales kahel juhul natside eutanaasiaprogrammis (Czech 2018; Sheffer 2018). Et sellele on nii palju tähelepanu pööratud, tuleks poliitilisel aspektil veidi lähemalt peatuda.

Natside salajase programmi soovimatute inimeste hävitamiseks oli Hitler heaks kiitnud 1939. aastal, kuid avalikkust selle tegevuskava olemasolust muidugi ei informeeritud. Programm kandis lühinimetust T4, mis viitas Berliinis aadressil Tiergartenstrasse 4 asunud eutanaasiakeskusele. Kuigi programmi hoiti avalikkuse eest salajas, levisid rahva seas selle kohta ikkagi jutud ja 1941. aasta juulis puhkes tugev protestilaine, mis päädis piiskop Clemens August von Galeni (1878–1946) natside eutanaasiat hukka mõistva jutlusega sama aasta 3. augustil. Vastuseks avalikkuse protestidele kuulutas Hitler T4-programmi 24. augustil 1941 lõpetatuks, kuid salaja seda siiski jätkati ja isegi intensiivistati. Pärast Austria annekteerimist rajati Viinis 24. juulil 1940 programmi elluviimiseks laste eutanaasiakliinik Am Spiegelgrund. Kuni 1945. aasta 3. juunini tapeti selles asutuses 789 last. Säilinud dokumentide järgi saatis Hans Asperger 1. juulil 1941 sellesse asutusse raske puudega kolmeaastase Herta Schreiberi, kes seal kaks kuud hiljem suri. Dokumentides on registreeritud teisigi juhtumeid, kus Aspergeri läbivaadatud laps sattus hiljem eutanaasiaosakonda, kuid nendes polnud otsene saatja tema (Czech 2018). Aspergeri kohustuste hulka arstina kuulus ka puudega laste suunamine raviasutustesse, mida ta oli oma töö osana teinud 1935. aastast alates. Dean Falk väidab, et Asperger ei teadnud veel 1941. aastalgi, et Am Spiegelgrund on eutanaasiakliinik (Falk 2019b). On autoreid, kelle meelest selline arvamus on naiivne (Czech 2019).

Hans Aspergeri suhetest natsiideoloogiaga on võimalik kokku panna mitu üksteisele vastukäivat versiooni. Faktidest alustades on teada, et Asperger ei astunud natsionaalsotsialistlikku parteisse. Dokumentaalselt on tõestatud, et ta keeldus kaasa töötamast natsliku steriliseerimisprogrammiga (Czech 2018: 19). Viini lastekliinik, kus Asperger töötas pärast Austria annekteerimist, oli oma meelsuselt siiski üldiselt natsionaalsotsialistlik. Paljud tema kolleegid kliinikus, samuti selle juhataja Franz Hamburger, olid ideoloogiliselt natsid, kes osalesid aktiivselt ka eutanaasiaprogrammis. Hiljem väitis Asperger, et tema isik oli Gestapo silmis algusest peale kahtlane ja teda sooviti kahel korral arreteerida. Nendel kordadel olevat teda päästnud Franz Hamburger, kes temast lugu pidas, kuigi Asperger ei jaganud tema natsionaalsotsialistlikku maailmavaadet. On andmeid selle kohta, et natsivõimu ametnikud hakkasid Aspergeri isikut uurima vahetult pärast Austria ühendamist 12. märtsil 1938 (Czech 2018: 8). Millise hinnangu Gestapo Aspergeri tegevuse-

le andis, ei ole paraku ühestki dokumentaalsest allikast teada. Seega on võimalikud kaks varianti: kas Asperger oli natsiajastu Viinis ise natsionaalsotsialistlikest ideedest mõjutatud ning hiljem kameeleonitaolise inimesena mõtles välja loo enese tagakiusamisest; või olid tema vähesed konformismiilmingud tol ajal enesesäilituslikku laadi, millest ei saa teha järeldusi tema maailmavaate kohta. Viimast seisukohta kinnitavad tema tütre Maria Asperger Felderi (snd 1946) mälestused, mille järgi mäletavad kõik viis Aspergeri last õhtulauas räägitud jutte isa tagakiusamisest Gestapo poolt (Falk 2019a).

Eestikeelne Aspergeri habilitatsioonitöö tõlge ilmub ajal, mil on puhkenud vaidlus selle ingliskeelsest tõlkest väljajäetud osade üle (Fitzgerald 2019). Uta Frith, kes artikli inglise keelde tõlkis, jättis välja sissejuhatava osa ning kasutatud kirjanduse loetelu artikli lõpust (Frith 1991). Asperger viitab 13 raamatule ja artiklile, millest kuus on kirjutanud natsliku taustaga lastepsühhiaatrid ja -psühholoogid. Nende autorite hulgas oli ka tema Viini-ülemus Franz Hamburger, kes ühines natsionaalsotsialistliku parteiga 1934. aastal ja osales aktiivselt laste eutanaasiaprogrammis. Viidatud on kahele teosele Paul Schröderi sulest (1873–1941), kes pooldas antisemiitlikke ja eugeenilisi seisukohti. Seda silmas pidades on veidi kummaline lugeda, kui Asperger nimetab Schröderit "suureks pedagoogiks ja suureks armastajaks".[34] Samuti on osundatute hulgas Hans Heinze (1895–1983), kes oli üks juhtivaid natside eutanaasiaprogrammi teostajaid ja kelle teenete vastu pärast Teise maailmasõja lõppu tundis huvi ka Nõukogude Liit, pakkudes talle edutult tööd ühes Krimmi asutuses. Veel on viidatute seas Erich Jaensch (1883–1940), kelle vaated olid natsionaalsotsialismist mõjutatud (Fitzgerald 2019). Ilmselt pidas Asperger sellistele autoritele viitamist natsiajal hädavajalikuks. Olukorda toonases Viinis võib küllap võrrelda Nõukogude Liidus kehtinud kirjutamata reegliga, mille järgi igas teadusteoses tuli muu hulgas viidata Marxi, Engelsi või Lenini teostele.

Kuni Teise maailmasõja lõpuni pidi Hans Asperger oma igapäevatööd tegema totalitaarse riigi tingimustes, kuid tema maailmavaadet ega teadustöö tulemusi natsionaalsotsialistlik mõtteviis siiski ei mõjutanud. Aspergeri metodoloogiat mõjutasid tema enda sõnutsi hoopis Ludwig Klagese (1872–1956) kirjutised, kes üritas luua teaduslikku alust karakterite mõistmisele käitumusliku stiili põhjal. Klages soovitas hoolikalt vaadelda uuritavate isikute iseloomulikke omadusi, sealhulgas häält, liigutusi, näoilmeid ja käekirja (Frith 1991). Hans Asperger oli väga hoolas vaatleja, kes oskas oma kogutud andmetest autistlike laste kohta te-

[34] Vt artikli I osa *Akadeemia* eelmises numbris, lk 9. *Toim.*

ha hinnalisi tähelepanekuid ja üldistusi. Paljud tema mõtted ja avastused olid oma ajast ees ning tema habilitatsioonitöö autistlikest lastest on üks 20. sajandi psühhiaatria suurimaid saavutusi.

Kirjandus

A m e r i c a n Psychiatric Association 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition (DSM-5). Arlington: American Psychiatric Association

A t t w o o d, Tony 2007. *The Complete Guide to Asperger's Syndrome*. London—Philadelphia: Jessica Kingsley Publications

B a r o n - C o h e n, Simon, Alan M. L e s l i e, Uta F r i t h 1985. Does the autistic child have a "theory of mind"? — *Cognition*, Vol. 21, No. 1, pp. 37–46

C z e c h, Herwig 2018. Hans Asperger, national socialism, and "race hygiene" in Nazi-era Vienna. — *Molecular Autism*, Vol. 9, No. 1, p. 29

C z e c h, Herwig 2019. Response to "Non-complicit: Revisiting Hans Asperger's career in Nazi-era Vienna". — *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 49, No. 9, pp. 3883–3887

F a l k, Dean 2019a. More on Asperger's career: A reply to Czech. — *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 49, No. 9, pp. 3877–3882

F a l k, Dean 2019b. Non-complicit: Revisiting Hans Asperger's career in Nazi-era Vienna. — *Journal of Autism and Developmental Disorders*, https://doi.org/10.1007/s10803-019-03981-7

F i t z g e r a l d, Michael 2010. *Young, Violent and Dangerous to Know*. New York: Nova Science

F i t z g e r a l d, Michael 2019. Translating Autische Psychopathien [*sic!*] (autistic psychopaths) by Hans Asperger — "A second act of creation". Adonis. Www.researchgate.net/publication/336129016_Translating_Autische_Psychopathien_Autistic_Psychopaths_by_Hans_Asperger_-A_Second_Act_of_Creation_Adonis

F r i t h, Uta 1991. *Autism and Asperger's Syndrome*. Cambridge: Cambridge University Press

K a n n e r, Leo 1943. Autistic disturbances of affective contact. — *The Nervous Child*, Vol. 2, pp. 217–250

L y o n s, Viktoria, Michael F i t z g e r a l d 2007. Did Hans Asperger (1906–1980) have Asperger's syndrome? — *Journal of Autism and Developmental Disorders*, Vol. 37, No. 10, pp. 2020–2021

R o b i s o n, John E. 2017. Kanner, Asperger, and Frankl: A third man at the genesis of the autism diagnosis. — *Autism*, Vol. 21, No. 7, pp. 862–871

S h e f f e r, Edith 2018. *Asperger's Children: The Origins of Autism in Nazi Vienna*. New York: Norton

S i m m o n d s, Charlotte, Grunja E. S u k h a r e v a 2019. The first account of the syndrome Asperger described? Part 2: The girls. — *European Child & Adolescent Psychiatry*, https://doi.org/10.1007/s00787-019-01371-z, pp. 1–16

S o r o k i n, Alexander 2015. Russia and autism. — Fred R. Volkmar (ed.). *Encyclopedia of Autism Spectrum Disorders*. New York, NY: Springer

W i n g, Lorna 1981. Asperger's syndrome: A clinical account. — *Psychological Medicine*, Vol. 11, No. 1, pp. 115–29

W o l f f, Sula 1996. The first account of the syndrome Asperger described? Translation of a paper entitled "Die schizoiden Psychopathien im Kindesalter" by Dr. G. E. Ssucharewa; scientific assistant, which appeared in 1926 in the Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie 60: 235–261. — *European Child & Adolescent Psychiatry*, Vol. 5, No. 3, pp. 119–132

Amar Annus

ÜKS KINDRAL

Toomas Kiho

Franz Ferdinandile mõeldes

Ta suri niutsudes nutust, ta kisas, kriiskas ja kiljus.

Ta oli pätt ja kaabakas, kes veetis oma viimsed eluviivud kabuhirmus, paanikas ja kartuses, peljates meie täpsust ja jõudu.

Ta suri tigedal ja vägivaldsel viisil, argpüksina, püüdes asjatult pageda ning üha nutta nuuksudes.

Ta suri kui koer.

Ta suri kui närukael ja argpüks.

Meie aga lendasime ta peale väga väga madalalt ja väga väga äkki, olime vaprad kui välk.

Ta suri kui peni, ta suri kui arg pelgur, ta nuuksus, kisendas ja nuttis.

Ta ei surnud sangarina. Ta suri argpüksina: nuttes, kiunudes, karjudes — ta suri puuris, viies veel mitu noort elu endaga kaasa.

See on kõik, mis on mul öelda. Minge nüüd klubisse, võtke kaasa golfivarustus ja ärge unustage — õhtul ootab teid tennis.

Ja veel — alates uuest aastast on meil igal nädalal kultuuriprogramm, külastame üht kultuuriasutust: teatrit, muuseumi või arhitektuuripärli.

Me külastame neid väga väga madalalt ja väga väga äkki.

Sest meie poolt on riik ja vägi ja rahvusvaheline õigus.

“. . . SEE EUROOPA, MIS JÄRGNEB SUURELE MAAILMATULIKAHJULE, ON SOOTU UUS”

Eesti Vabariigi 22. aastapäevaks 1940

A. A.[1]

ISESEISVUSE SÜNNIPÄEVAL

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1939 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1 – 2019, nr 2, 4–10.

[1] Ado Anderkopp (1894 – 30. VI 1941 Tallinn) oli *Pealinna Teataja* toimetuse liige ja seejärel ärijuht Peterburis 1916–1917, Venemaa Siseministeeriumi omavalitsusasjade peavalitsuse Balti osakonna ametnik ning Kaubandus-tööstusministeeriumi ametnik 1917, Viru maakonnavalitsuse sekretär Rakveres 1917–1919, redus olles Kaitseliidu organiseerija Virumaal Saksa okupatsiooni ajal 1918, advokaat Tallinnas, *Vaba Maa* peatoimetaja 1921–1923 ja 1924–1929, *Rahvalehe* peatoimetaja 1939–1940; Asutava Kogu liige Tööerakonna nimekirjas 1919–1920, sh põhiseaduse komisjoni esimees pärast Jaan Poska surma, I–V Riigikogu liige Tööerakonna, a-st 1932 Rahvusliku Keskerakonna rühmas, Tööerakonna keskkomitee ja Tööerakonna Riigikogu rühma esimees 1923–1929; uue põhiseaduse eelnõu kava koostamise komisjoni liige 1936–1937; Rahvuskogu II koja liige advokatuuri ja kohtu esindajana 1937, Riigivolikogu liige Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde esindajana ning 1. abiesimees 1938–1940; Konstantin Pätsi valitsuse sõjaminister 1923–1924, Otto Strandmani valitsuse sise- ja kohtuminister 1930–1931, Jaan Teemandi valitsuse ning Kaarel Eenpalu valitsuse sise- ja kohtuminister 1932, Konstantin Pätsi valitsuse sise- ja kohtuminister 1932–1933; Eesti Spordi Keskliidu esimees 1933–1934 ja abiesimees a-ni 1940; vangistati 22. VII 1940 Tallinnas ning mõisteti tribunali otsusega 28. VI 1941 surma, hukati Tallinnas.

Eesti pühitseb täna oma sünnipäeva. 22 aastat tagasi avanes selle maa põlisele rahvale võimalus ajaloo suurte murdeaegade keskel ennast uuesti iseseisvana sirgu ajada. Neid raskeid päevi 1918. aastal võib võrrelda aga just praeguste aegadega. Vahepealsed aastad on mitmed olnud meile kerged, tihti isegi sedavõrd kerged, et raskusi unustama kippusime, heas usus ja lootuses edasi sammusime, nagu ei olekski meil midagi eespool karta ja tuleviku pärast muresid tunda.

Niisamasuguseid suuri sündmusi ja võimalikke ajaloolisi murranguid elame läbi praegu, kui oma riigi loomiselgi. Võib-olla on praegused päevad raskemadki kui siis, kuna sel ajal näha oli teatav lahendus rahvaste vahekorras, praegu aga keegi ütelda ei julge, kuidas sündmused lõplikult arenevad ja kuhu nad viivad. Suured heitlused ja vahekordade korraldamised seisavad alles ees.

Vahepealsetel aastatel leidus meil nii mõnigi poliitiline pea, kes tõendada julges, et rasked ajad kaugeltki veel kadunud ei ole ja uuesti võivad tulla päevad, kus eesti rahval päästekomiteed vaja on. Nendel peadel on palju rohkem õigust olnud, kui seda neile sel ajal anda taheti.

Asjata oleks meil ka praegu silmi kinni panna eeolevate päevade ees. Nüüd, kus meie ümber suured võitlused sünnivad, on need meie rahvale ja riigile toonud küllaldasi raskusi. Aga parem on ette teada, et neid raskusi tuleb veel, ja palju suuremal määral. Parem on neile ka lahtiste silmadega vastu vaadata ja nende jaoks valmis olla.

Mõneltki poolt on juba seni tähendatud, et raske on. Õige, kuid meil on ometi palju kergem kui mitmel teisel. Seal on sajad tuhanded püssi all, külmetades kaevikutes lahinguväljal vaenlase tule all, lahus perekonnast ja kodust. Paljud naised on kaotanud mehed ja lapsed isad, elatakse evakueerituna eemal oma kodudest, raskelt ja murelikult. Pooled linnad on purustatud, tohutud varandused hävitatud. Leivapuudus teeb tõsist muret, ees vaatab vastu tume tulevik.

Väikene Shveits on hambuni sõjariistus, valvel olles oma iseseisvuse eest. Sõjaväe ülalpeo kulud päevas üksi ulatuvad 5 miljoni frangi peale. Hiljuti küsis aga Shveitsi vabameelne ajakirjandus sel puhul: "Aeg nõuab meilt suurt. Mis tähendavad sel puhul majanduslikud ohvrid, mida nõuavad elukallidus ja relvastatud valmisolek, võrreldes sõja koledustega, kuhu meie rahvas moraalsete pidemete nõrgenemisel kergesti sattuda võib?"

Prantsuse peaminister Daladier,[2] käsitledes ühes omas viimases kõnes Euroopa saatust, märkis seda, et lühikese ajaga kolm riiki kadunud on. Ta laskis sel puhul kukkuda järgmised tõsised sõnad: "Prantsusmaa on oma armee valli taga alal hoidnud kõik oma varandused, mida teised rahvad kas juba kaotanud on või mille pärast nad värisevad. Prantsusmaa rahulikkus rajaneb nende miljonite meeste ohvril, kes kõik maha on jätnud — oma perekonna, elukutse, oma isiklikud huvid ja oma heaolu. Nad magavad õlgedel ja koguni külmanud maapinnal. Nad on võtnud endile kõik mured ja panevad vastu kõikidele hädaohtudele." Ja Daladier kinnitab nende sõnadega koos, et need, kes koju on jäänud, seda rohkem ohvreid peavad tooma.

Saatuse tahtel oleme meie välja jäänud rahvastevahelisest verisest heitlusest. See on olnud meie õnn ja sellest peame meie oskama aru saada ja seda hinnata. Hollandi välisminister Spaak,[3] maailmavaatelt sotsialist, tähendas hiljuti ühel suurel sotsialistide koosolekul: "Praegu ei ole aeg, kus kõneldakse õigustest, praegu tuleb kanda kohustusi." See eluküpse tööliste juht tunneb täie arusaamisega neid kohustusi, mida ajalugu rahvastelt praegu nõuab.

See teadmine tohiks ka tänasel pidupäeval meie edaspidises elus üheks tähiseks olla. Kahtlemata ei saa meie ka tulevikus kõik kodumaal kõigis küsimustes olla üks süda ja üks hing. Seda ei ole ka tarvis, vaid koguni vastupidi, sest siis oleks meie elu vaid surmav igavus, ütleb prof. G. Gugenbühl,[4] vana Shveitsi demokraat. Aga niisama ebaloomulik oleks, kui lahkuminevad arvamised ei näeks rahva ühist eesmärki, mis ei vaja ei revolutsiooni ega reaktsiooni, vaid arenemist ja rahu.

Ja just sel vabariigi aastapäeval tunneme vist rohkem kui enne, mis tähendab iseseisvus. Mis oleks meie rahvas, mis sünniks küll temaga, kui meie ei oleks iseoma peremehed, vaid teiste tallermaa, teiste lükata, teiste tallata?

Rahvaleht, nr 47, 24. II 1940, lk 2.

---

[2]Édouard Daladier (1884–1970) oli Prantsusmaa peaminister 1933, 1934 ja 10. aprillist 1938 kuni 21. märtsini 1940 (ühtlasi sel ajal kaitse- ja sõjaminister ning ajuti välisminister).

[3]Paul-Henri Spaak (1899–1972) oli Belgia peaminister 1938–1939, 1946 ja 1947–1949, välisminister 1936–1940 ning seejärel Londonis Belgia eksiilvalitsuses, samas ametis mitu korda ka pärast sõda.

[4]Gottfried Guggenbühl (1888–1959), Šveitsi ajaloolane, Eidgenössische Technische Hochschule (ETH) professor Zürichis 1928–1958.

Villem Alttoa[5]

RIIGI AASTAPÄEVAL

Tänavu pühitseme oma riigi sünnipäeva teissuguses õhkkonnas kui seda oleme taotsenud läinud paaril aastakümnel. Tervet Euroopat varjutab sõjatont. Kus on heitlused puhkenud, kus võivad prahvatada iga silmapilk tuhanded kahurid, kus varitseb rahulikku merimeest ta igapäevase töö juures salakaval veealune relv. Selle nähtava sõja kõrval käib mitte vähema pingeline majanduslik võitlus, mille sihiks on kurnata rahvaste elujõudu, ära võtta kodanikelt töö ja leib, et neid sundida alistuma tugevama tahtele.

Teame, et meiegi rahvas, vaatamata riigi püüetele säilitada valjemat neutraliteeti, ei ole jäänud kaudselt puutumata sõja mõjudest. Veel enam, sõja jätkudes soigub paratamatult majanduselu, tuleb puudusega võidelda ja mitmesuguseid muidki raskusi ületada. Väljavaated on tõsised, õnneks mitte rõhuvalt rasked.

Mis siis imestuda, kui tänavu õpetaja kõneldes lastele riigipühast tarvitab tõsisemaid noote kui vahest aasta-paari eest. Nooril kuulajail tuleb aru saada, et heade aegade kõrval on ka tõsiseid ja raskeidki. Et praegu elame ajal, mil peame mõnestki asjast keelduma ja loobuma, kuigi meil veel häda ei ole. Neil tuleb mõista, et on aegu, kus häda ei ole. Neil tuleb mõista, et on aegu, kus suurimad ja võimsamadki riigid ei ole suutelised tagama oma kodanikele alati küllust ja muretut elu. Kõik

[5]Villem Alttoa (Alto; Vilhelm A.; 1893 – 3. VI 1975 Tartu), Virumaa Rannu vallakooli õpetaja 1914–1915, Pajusti vallakooli juhataja kt 1915–1916 ja 1920–1926; Esimeses maailmasõjas vabatahtlik 1917, I Eesti polgus 1917, Saksa sõjavang 1917–1918, interneerituna Prantsusmaal 1918–1920; Viru-Nigula algkooli õpetaja 1920–1921, Koonu-Ärina algkooli õpetaja 1921–1922, Kiltsi algkooli õpetaja 1923, juhataja 1924–1926, Vao algkooli õpetaja 1923–1924, Tartu Õpetajate Seminari õpetaja 1928–1932, Tartu Tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1929–1933, Tallinna Pedagoogiumi õpetaja 1932–1935; koolinõunik (koolide inspektor) Läänemaal 1935–1936 ja Narvas 1936–1937, Haridusministeeriumi koolivalitsuse direktor 1937–1940; ENSV Hariduse Rahvakomissariaadi kooliosakonna juhataja 1940–1941; Saksa vang 1941–1942, Haapsalu lastekodu juhataja 1942–1944, Uuemõisa põllumajanduse mehhaniseerimise kooli õpetaja 1944; Läänemaa koolide inspektor 1944–1945, Haapsalu Õpetajate Seminari direktor 1945; TRÜ õppejõud a-st 1945, dotsent 1946–1963, professor 1963–1975, Lääne-Euroopa kirjanduse ja klassikalise filoloogia kateedri juhataja 1961–1972, eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri õppejõud a-st 1972.

rahvad on kogenud mureaega ja praegu on maailmas mitmel pool häda palju, palju enam kui meil. Hoopis selle vastu, meie väike riik on suutnud ära hoida palju viletsusi oma kodanikelt. Neil on t ö ö d, l e i b a ja maal valitseb rahu. Lapsed osaku hinnata rahulikku kodu ja seda, et neil pole tarvis hirmu tunda, kas isa veel elus või oled ootamatult orvuks jäänud. Kõigi nende hüvede eest, mis paistavad ju nii tavalised olema, on nooril kuulajail põhjust t ä n u l i k o l l a meie r i i g i l e. Sest et kõik on, nagu ikka on olnud, on iseenesest mõistetav harilikul ajal, meie elame aga praegu ebatavalisel ajal. Ja kui nüüd miski pole halvemaks muutunud, siis pole see iseenesest juhtunud, vaid see on kellegi, millegi — meie riigi ja rahva ühissaavutis. Kas oleksime meie seda kõike nautinud, kui meil poleks olnud omariiklust? Õppigu hindama noored seda suurt väärtust, mis pakub olukord, kui rahvas on ise peremees oma majas, ja tundku nad tõsist rõõmu, et meil selline riik on.

Kuid oma riigi väärtus ei seisne vaid selles, et ta oma kodanikke aitab ületada raskeid aegu. Õpetatagu lapsi vaatama tagasi meie lähemale minevikule. Kõrvutatagu seda, "mis enne oli", nüüdsega. Vähe on neid kohti, kus juba lähemast ümbrusest ei leidu küllaldaselt edu tunnuseid. Kui neid aga veel vaadelda terve riigi ja rahva ulatuses, siis on ilmekaid ning veenvaid näiteid ülikülluses. Tarbetu oleks neid siin loendada. Kas see kõik poleks toimunud võib-olla samas ulatuses ka mõne võõra võimu all? Muidugi, ka siis oleks võinud olla edu, kuid ärgu unustatagu, et ükski riik ei valitse võõrast maad selleks, et sellele juurde anda, vaid et sellest kasu saada. Ükski võõras riik ei korralda maa elu ainult sealse rahva huvides. Midagi oleksime ikka pidanud ära andma, kas materjaalselt või vaimselt, mis nüüd on aga siia jäänud ja kasvanud. Iga kasvav kodanik omandagu see arusaamine.

Ja veel, eks ole sobiv meelde tuletada noortele kuulajatele, et meie maa on meie ema, keda ei armastata ainult mitte häil päevil. R i i g i suhtes ei saa olla ainult mingit üht emade päeva, vaid i g a p ä e v o l g u e m a d e p ä e v. Kui riik on raskusis, siis võlgnevad ta lapsed temale veel enam armastust. Kes saab ükskõikne olla vanema murele! Siis unustatakse enda asjad ja mõeldakse ainult kannatavale vanemale. Nii tuntakse ka tõsistel aegadel, mis tabavad vahel rahvaid ja riike.

Kuid raskused, missugused need ka võiksid olla, ei tohi murda või norgu painutada võrsuvat põlve. Neile olgu eeskujuks esivanemate sitkus ja usk enda tulevikku. Need omadused on eestlasi raskemaistki katsumistest minevikus läbi aidanud, need on ka meie tuleviku pandiks. Raskused kasvatavad mehisust, vastupanuvõimet ja usku enesesse. Need on voorused, mida vajavad meie noored. Nad kasvagu s i t k e k s

p õ l v e k s, kes raskuste puhul verest ei lange, vaid kogu olemusega tunneb: "Veel vastu saab!"

Õpetajate Leht, nr 8, 22. II 1940, lk 1.

F. K.[6]

VABADUSPÄEVAKS

Vabariigi 22-st aastapäeva pühitseme erakorralistes oludes, kus suur osa Euroopast on haaratud sõjatormidest ja kus aja karm palg eestlasegi näol muljub üha uusi kortse. Sellises olukorras hakatakse rohkem hindama viimase paarikümne aasta võimalusi, mil saime maitsta sügavat rahupõlve ja takistamatult korraldada ning arendada oma kodu. Neil paaril aastakümnel ei olnud väliseid mõjundeid meie tööd segamas, ja kui meil on kaebamisi, siis tuleksid need adresseerida meile enestele.

Eestlastel pole kunagi olnud põhjust ihaldada sõja vapustavaid sündmusi, sest meil ei ole nõudmisi teiste vastu ja sellel merekaldakesel, kus asunud esivanemad, jätkub ruumi ning töövõimalusi praegusele ja tulevastele põlvedele. Ent rahvaste ühiskond on suur ja selle püüdeid ning tunglemisi on alatasa kujundamas keerukad mõjundid. Iga rahvas peab alati arvestama, et teda võivad kas otseselt või kaudselt tabada ajaloo katsumised.

Erakorralistel aegadel otsitakse loomusunniliselt sõprust ja üksteise toetust ning haaratakse ühistest tugipunktidest. Meie suurimaks tugipunktiks on meie iseseisvus. Sündmuste areng võimaldab tõmmata võrdlevaid jooni ja selle järgi hakkame üha enam hindama iseseisvuse väärtust. Nüüd vast küsime tihti eneselt, kas oleme kosutavat rahuaega küllaldaselt kasutanud selleks, et kindlustada oma ülimat vara, paljude inimpõlvede pingutava võitluse ning püüete vilja — riiklikku iseolemist. Selliste mõtisklemiste ajal vast leiame, et mõndagi oleks võinud rohkem teha meie ühise hoone vundamendi, seinte ja katuse kindlus-

[6]Ferdinand Kool (ps Kalju Rahu; 1895 – 6. IV 1973 Manchester, Connecticut), Viljandi maavalitsuse osakonnajuhataja 1922–1924, ajalehe *Oma Maa* tegev- ja peatoimetaja 1924–1940, ajalehtede *Oma Maa* ja *Sakala* trükikodade hooldaja ning ajalehe *Sakala* peatoimetaja 1941–1944; põgenes 1944. a Austria kaudu Saksamaale, viibis Augsburgis Hochfeldi põgenikelaagris, asutas seal ajalehe *Eesti Rada* ja oli selle esimene peatoimetaja 1945–1946, toimetas laagri bülletääni *Päevauudised*; asus 1950. a USAsse, kus oli mh Eesti Arhiivi Ühendriikides asutaja ja juhataja.

tamiseks. Mõnigi kaljurahn või palk oleks võidud veelgi kanda lisaks senistele.

Aga ega sellepärast pole põhjust kedagi süüdistada. See on juba kord nõnda, et ilusa päikeseküllase ilmaga ei märgata haigeid kohti hoones. Alles vihmas ja tormis leitakse, kust tuult hakkab läbi puhuma või vihma kaela tilkuma. Ja siis on ülim aeg rutata parandamistega.

*

Meie vaated iseseisvusele vajavad tugevat revisjoni. Neis on väga palju eksitud, sest iseseisvusele on tihti suhtutud nagu mingile soodsale ärikonjunktuurile, mida ohtralt kasutatud ilma vastutasuta. Iseseisvus ei ole aga mõni tühjaks ammutamatu küllussarv, mis peaks ikka ja ikka uuesti olema võimeline rahuldama kodaniku soove ja temale iseenesest kindlustama heaolu. Iseseisvus on hea põld. Ta annab head ja väärtuslikku saaki, kui teda korralikult haritakse ning tema jõutagavarade eest hoolitsetakse. Aga kui ta jäetakse hooletusse, kui püütakse ainult lõigata ja põllule mitte midagi tagasi ei anta, siis kurnatakse põld lühema või pikema aja jooksul ning ta kannab peamiselt vaid umbrohtu. Sellepärast ärgem oodakem iseseisvuselt ainult andeid, vaid andkem ka iseseisvusele seda, mida ta õigustatud meilt nõudma. Siis suudab ta meile anda kuldset saaki — rahu ning töövõimalusi Ilma ohvrimeelsuseta ei saa püsida ühegi rahva iseseisvus. See äratundmine peaks meil süvenema eriti praegusel ajal. Meil peab olema jõud loobuda mõnestki isiklikust paremusest iseseisvuse kasuks.

*

Iseseisvus on rahva ühisvara, mis võrdselt tähtis kõigile, ühelgi ei ole õigust end tagasi tõmmata iseseisvuse kindlustamisel, sest siin ei või üksikutel olla suuremaid õigusi ega kohustusi. Ja see, mida peame tegema oma iseseisvuse kindlustamiseks ning edasiarendamiseks, seda ei tule keegi tegema meie eest. Taevalaotuses ei liigu meie jaoks mannapilvi, vaid tulevik on esmajoones meie eneste kätes. Meie töö peab olema selline, et meil ei tarvitseks tunda häbi ega südametunnistuse piina selle pärast.

*

Siseriiklikus elus oleme 6 aasta kestel elanud läbi suure murrangu. Oleme teravalt kritiseerinud mineviku harjumusi ja kinnitanud, et need ei tohiks enam kunagi häirida meie arengut. Aga siiski peaksime ka siin püüdma hoiduda ühekülgsest vaatekohast, nagu oleks meil minevikust õppida ainult halba. See oleks oma praeguste võimete ja püüete ülehin-

damine. Hoidume mineviku tuha eest, aga säilitame tema leegi, sest see peab kanduma edasi põlvest põlve.

Viimasel ajal on meil palju räägitud sellest, et rahvas tuleks uuesti kõigekülgselt tõmmata kaasa riiklikule tööle. Käesolevate ridade ülesanne ei ole arutada, kas meil on olnud eksimusi vahekordades ja üksteisemõistmises, kuid selge peaks olema, et mida suuremaks lähevad välised raskused, seda tihedamalt peab olema liitunud rahvas tervikuks, seda usalduslikum peab olema vahekord rahva üksikute kihtide ja rahva ning tema juhtide vahel. Väikerahvas ei saa pääseda mõjule massinimesena, sest sellisena on tema kaal tühine. Väikerahval on tähtis jõu säästmine ja otstarbekas kasutamine. Iga väikerahva liige peab olema omal kohal, omaette juht, tehnik ja töömees. Igale väikerahva liikmele peavad olema tema ülesanded ikka ja alati selged, sedavõrd selged, et ei oleks tarvis oodata teotsemiseks väliseid käske või juhiseid.

Kui niiviisi tuntakse oma ülesandeid ja kui valitseb usalduslik õhkkond, suudame ka raskemates olukordades kindlustada ja hoida oma iseseisvuse hoonet, mille all meie kõik asume ja mille hüvesid maitseme. Meie iseseisvuse aastapäeva juhtmõtteks olgu: Tee tööd ja armasta oma isamaad ning rahvast.

Oma Maa, nr 23, 23. II 1940, lk 1.

J. K.[7]

EESTI 22 AASTAT

"Väikeriikide ajad on möödas. On saabunud impeeriumide aeg!" Nii ütles ühe suurriigi juhtivaid riigimehi 1904. aastal.[8]

Maailma sündmuste edasine käik lükkas peatselt ümber selle väite. Ajalugu andis jälle kord õppetunni, et riikide tegevuse mõõdupuuks ei

[7]Jaan Kitsberg (Kitzberg; 1904 – 12. IX 1988 Worcester, Mass.), *Postimehe* toimetuse liige 1923–1935, tegevtoimetaja 1935, peatoimetaja 1935–1940 ja 1941, *Tartu Kommunisti* tehniline abijõud 1940–1941, ringhäälingu Landessender Reval päevauudiste toimetaja 1941–1942, juhataja 1942–1944, vangistati kui rahvuslane 1944. a aprillis, vabanes kahe kuu pärast; põgenes 1944. a septembris Saksamaale, kust asus 1949. a ümber USAsse, Ameerika Hääle eesti toimetuse liige 1951–1974, sh juhataja 1957–1974.

[8]Tsitaat pärineb Briti parlamendi liikmelt 1876–1914, endiselt koloniaate ministrilt 1895–1903 Joseph Chamberlainilt (1836–1914), kes lausus nii 13. mail 1904 Birminghamis peetud kõnes.

ole nende rahvaarvu ega maa-ala suurus, vaid nende vaimujõud, rahvaste tahe ja oskus olla ise oma saatuse peremees. Varises kokku Habsburgide impeerium, mis läks 1914. aastal peale suruma oma tahet Balkani slaavlaste väikeriigile. Suurriikide heitluse lõpul ei tulnud võitjaiks impeeriumid, vaid rahvad, kes olid igatsenud impeeriumide võimu alt vabanemist. Need saavutasid oma riikliku iseseisvuse 1904. aasta teisitiennustaja kiuste.

Olgu see meelde tuletatud neile arameelsetele, kes suurriikide vahelise uue heitluse päevil peavad väikerahvaid abituiks mängukannideks. Meie pühitseme täna Eesti omariikluse 22. aastapäeva julges teadmises, et ka väikerahvas on tugev, kui ta on meelekindel, kui tal on vääramatu tahe püsida elujõulisena, kui tal jätkub tarkust seista oma õigustatud eluliste huvide teenistuses, laskumata seiklustesse.

Pühitseme täna Eesti Vabariigi 22. aastapäeva teadmises, et meie rahvas on suutnud ja suudab täita neid nõudeid ja et tema ja tema riik on teeninud sellepärast õigustatud tunnustuse rahvaste ja riikide pere väärtusliku liikmena. Veel enam: oleme 22 aasta kestel tõendanud, et meie rahvas suudab iseseisvalt oma tööd juhtides oma kodumaast, selle looduslikkudest varadest ja mererüpest toota rohkem väärtusi, kui seda suutnud ükski teine võim, kes ajaloo kestes olnud siin tulejaks ja minejaks. Neid väärtusi oleme tootnud endile, kuid ka kogu inimkonnale ja sellega tõendanud, et oleme selle maa parimad peremehed, kelle püsimine ja segamatu töötamine siin on kogu rahvaste pere huvides.

Keegi ei ole meile keelanud seda tunnustust. Meie ise oleme oma tööd alati karmilt arvustanud. See arvustus ei ole kurjast. Sest kui meie ilutseksime oma töö man ennastülistavas täitsarahulduses, siis tekiks seisak meie püüetes sammuda pidevalt edu teed ja jõuda järjest täiuslikumate saavutusteni. Karmi järjekindlusega nähes suure töö juures tehtavaid pisikesi vigu ja taotledes neist vabanemist, ei unusta meie aga seda, et töö on juba kandnud suurt ja ilusat vilja, tõotades veel paremat meie ja tulevaste põlvede tulevikule. Tarvitades arvustuse karedat viili konarluste kõrvaldamisel oma tööviljalt, olgem seepärast valvel, et me selle kareda viiliga ei lükkaks liiga hoolimatult ja lõhuks oma saavutusi. Sest need on meie ühine vara.

On olnud võõraid tulejaid ja minejaid meie kodumaal. Eestlased on siin töötanud põlvest põlve. Austades tänumeeles eelmiste põlvede vaevarikast tööd, on meil aga täna rõõm näha, kui võrratult suurte sammudega on eestlase töö siin edenenud pärast seda, kui ta sai jälle oma kodumaa peremeheks, võides segamatult töötada oma riigis. Meile on öeldud väljastpoolt palju tunnustavaid sõnu selle kohta, kuidas meie maa pale on muutunud paremuse suunas tundmatuseni Eesti omariik-

luse aastate kestel. Meie ise näeme seda veelgi selgemalt, kui vaatame tagasi minevikku.

Eesti omariiklus andis põllumaa selle kätte, kes teda tõeliselt harib, luues endistele mõisamaadele asundustalusid. Meie maareformi omaaegsete arvustajate kiuste oli selle tulemuseks, et Eesti põllumajanduse toodang tõusis suuremaks kui kunagi varem.

Eesti omariiklus muutis viljakandvaks soid, kust mõisnik ei osanud saada heina ega metsa.

Eesti omariiklus rajas sõjast laastatud vabrikute ahervartele hoopis uutele alustele seatud tööstuse, mille toodang kahekordistus, võrreldes iseseisvuse eelsega. Eesti omariiklus tõi meie maapõuest inimest toitma ja teenima loodusvarasid, mis olid seisnud kasutamatult ja avastamatult.

Meie kaubalaevastik muutus omariikluse aastatel ligi neljakordseks ja väliskaubandus ligi viiekordseks.

Kõigist neist teguritest meie rahva jõukuse ja ühes sellega elatustaseme tõusu teel Eesti omariikluse kestel on meie tänases lehes antud üksikasjalikum ülevaade teisal.[9]

Meie rahvale vaimult võõra ja ulatuselt kitsa võõra kooli asemel andis Eesti omariiklus meie lastele emakeelse eesti kooli, tegi alghariduse kohustuslikuks ja tasutuks, ehitas kahe aastakümnega pooltuhat koolimaja, andis koolidele eesti õppejõud ja eesti raamatud, võimaldas luua kutsekoolide võrgu, mis meie maal varem üldse puudus, ja tegi laiematele hulkadele kättesaadavaks keskhariduse, mis varematel aegadel oli väheste jõukate eesõiguseks.

Eesti omariiklus andis eesti rahvale eesti ülikooli, kus saanud kõrgema hariduse kaugelt üle nelja tuhande noore.

Eesti omariikluse ajal võis teaduslik uurimistöö teha võrratuid edusamme, seistes meie rahva mineviku õiglase valgustamise ja tema oleviku vajaduste selgitamise teenistuses, andes väärtuslikku abi põllumehele ja tööstusele, avastades uusi loodusvarasid, paremaid tööviise, paremaid töövahendeid.

Tänu tervishoiu organiseerimisele ja arstiteaduse saavutistele, nõuandlate, haiglate, sanatooriumide ehitamisele, tervishoiu järelevalve tihendamisele ja arstiabi kättesaadavaks muutmisele on Eesti omariikluse kestel nakkushaiguste levikule pandud piir, saavutatud haigestumiste ja suremuse suurt kahanemist.

---

[9] Vt -sepp [= August Tõllassepp]. Iseseisvusaastate viljaks töö. — *Postimees*, nr 53, 24. II 1940, lk 2; Iseseisvuseaastate sotsiaalpoliitilised saavutused. — Samas, lk 3.

Eesti kirjandus, eesti muusika, eesti kujutav kunst, eesti teater on võinud tõusta enneaimamata järjele, leides arenguvabaduse ja materiaalse soodustuse Eesti omariikluse läbi.

Käsikäes kehakultuuri ajanõuetekohase arendamisega kõige laiemates hulkades on Eesti omariiklus viinud eesti sportlasi rahvusvaheliste tippsaavutisteni.

Otseselt vabaharidustöö teenistuses seisvate eesti organisatsioonide arv on kahe aastakümne kestel iseseisvas Eestis tõusnud vähemalt kümnekordseks ja sadades rahvamajades on võinud selle tõttu enneolemata viljakalt areneda laulu-, muusika-, teatriharrastus, rahvatantsud, kuid samuti rohkearvuliste õpiringide töö.

On tulnud juurde 1300 kooliraamatukogu ja üle 700 rahvaraamatukogu, tehes eesti kirjanduse kättesaadavaks igaühele.

Kõik see kõneleb meie rahva enneolemata hoogsast kultuurilisest tõusust. Parima iseloomustuse sellele pakuvad aga arvud eestikeelse trükisõna arengust enne ja pärast Eesti omariikluse saavutamist. Ligi neljasaja aasta kestel, 1535.–1917. a. ilmus eesti raamatuid 14 503. Kahe aastakümne kestel on iseseisvas Eestis ilmunud kaug. üle 20 000 raamatu sadades ja tuhandetes eksemplarides, kusjuures lehekülgede arvus on kaks viimast aastakümmet veel kaugelt suuremas ülekaalus neljast eelnenud sajandist raamatute mahukuse tõttu. Veel suurem on olnud tõus eesti ajakirjanduse alal. Alates esimesest eesti ajalehest (1766. a.) kuni 1917. a., s.o. 151 aasta kestel ilmus eesti ajakirjandust 1736 aastakäiku, iseseisvuse kahe aastakümne kestel aga üle nelja tuhande, levides enneolematus eksemplaride arvus. Oleme karmilt arvustanud ka oma trükisõna, see ei tee aga olematuks tõsiasja, et meie raamatu ja ajalehe sisu on muutunud Eesti iseseisvuse aastail võrdlematult tuumakamaks ja väärtuslikumaks, võites kõrge hinnangu ka tõlgituna teiste rahvaste keeltesse.

Kõik see hoogus edu majanduslikul ja kultuurilisel alal on kogu meie rahvalt — põllumehelt, tööliselt, haritlaselt — nõudnud suurt lihaste ja vaimu pingutamist, väsimatut töötahet ja töötamist. Kuid töötatud on siin maal varemgi visalt ja hoopis rängemaltki, ilma et meie rahvas oleks saanud seda vilja või teisedki võtta siit nii palju, kui viimase kahe aastakümne kestel oleme suutnud luua enestele. Oma tööviljakuse enneolemata tõusu eest võlgneme tänu Eesti omariiklusele. See tänuvõlg olgu meil meeles täna, Eesti Vabariigi 22. aastapäeval, kuid ka igal argipäeval.

Püsigu see meil meeles ka siis, kui arvustame ja näeme, et me pole veel oma püüete eesmärgil, et parandada ja ehitada on palju, et veel ei ole meie töö kandnud niisugust rohket vilja, mis igale ustavale töötaja-

le ja tema perele võimaldaks maitsta teenitud määral lahedat elujärge. Meie püüded on suunatud sinna nii tööviljakuse tõusu kui ka tööv i l j a õ i g l a s e jaotamise kaudu. Ning iseseisvas Eestis on need püüded sammumas võrratult kiiremat eduteed kui meie kodumaal enne iseseisvuse aega, samuti võrratult kiiremat kui enamikus teistes maades, kuigi seal mineviku pärandus pakkus hoopis lahedamaid võimalusi.

On's need liiga päikesepaistesed mõtted praeguse sünge aja puhul?

Tõsi küll, rahvaste suure pere ühe liikmena ei jää meiegi puutumata raskustest, mida on toonud nüüdsed sünged sündmused Euroopa mandrile ja meredele. Meiegi, kes pole tahtnud kelleltki midagi võtta ülekohtuselt ega võita vägivallaga, kes oleme püüdnud piinlikult hoiduda igast seiklusest ja teiste arvel või abil rikastumisest, saame tunda Euroopa uue sõja vintsutusi. Meist olenematud tegurid on veeretanud tõkkeid ette meie tööle ja ähvardavad tuua suuremaid raskusi kui need, mida oleme tunda saanud seni. Mõnegi kibestustunde puhangu peame suruma maha ja püüdma ajaraskustest üle saada kaine mõistusega, arvestades paratamatust.

Aga meie rahvas on karastatud ajaloo kestel nii paljudes raskustes, et meie tohiksime küll olla viimased, kes hakkavad halisema. Mis puutub raskustesse majanduslikul alal, siis võis majandusminister äsja anda kinnituse, et tööd, toitu ja kehakatet jätkub Eestis kõigile.[10] Kui aga siiski tuleb leppida enesekitsendustega, kannatada mõndagi raskust oma maiste tarvete rahuldamisel ja tunda puudustki, siis on meie riigijuhtide kohus hoolitseda selle eest, et nende raskustegi kandmisel oleks jaotus õiglane, et lepiksid suurema koorma kandmisega ja suurema enesekitsendusega need, kes on seni võinud tunda lahedamat elujärge, ja vähem tunneksid puudust need, kes senigi leppisid piskuga. Ei ole siis kahtlust, et suudame raskete aegade survele vastu seista üksmeelselt ja kindlalt. Vaadakem kaugemale minevikku ja ammutagem sealt jõudu, et olla hea eestlane ka kitsamatel aegadel. Näidaku nüüd need nooredki, kes on kasvanud inimesteks Eesti omariikluse kaitsvas rüpes, et nad on eelmiste põlvede väärikad järeltulijad ning oskavad ka rasketel aegadel olla meelekindlad ning hoida alal rõõmsat usku tulevikku. Selle tuleviku kindlustamiseks on meie rahval nüüd kogutud hoopis suuremaid ainelise ja vaimse jõu tagavarasid kui need, mis seisid tema käsutuses Eesti ärkamisajal ja Eesti omariikluse sünni aastatel. Need olid ka ras-

[10] Vt "Tööd, leiba ja kehakatet jätkub kõigile. Ees rida uusi ülesandeid ja võimalusi raskete olukordade lahendamiseks. "Kuna eelarve on olude peegel, ei saa ta olla teisiti kui pingeline": Majandusminister Leo Sepa kõne Riigivolikogus". — *Postimees*, nr 49, 20. II 1940, lk 2.

ked aastad, siiski hoopis raskemad kui see, mida oleme tunda saanud nüüd. Ja ometi mõtleme neile aegadele tagasi rõõmsa tänumeelega, kui pühitseme oma 24. veebruari suurt püha.

Postimees, nr 53, 24. II 1940, lk 1.

J. Kangur[11]

ERAKORRALINE AJAJÄRK. MÕTTEID MEIE 22-SEL ISESEISVUSE AASTAPÄEVAL

Kes meist teadis möödunud aastal iseseisvuse aastapäeva pühitsedes aimata, missugustes erakorralistes ja rasketes oludes tuleb meil seda tänavu teha?

Tõsi, uus maailmasõda oli meid juba aastaid kollitanud, ent ikka olime julgenud loota, et seda läheb siiski korda ära hoida. Nüüd on aga sõda saanud rusuvaks tõeluseks. Kuigi pärisoperatsioonid sõjatandril pole kaugeltki veel alganud, on kõik rahvad juba tundmas sõja raudset pigistust. Ja nii mõnigi rahvas on pidanud kandma juba veriseid sõjaohvreid. See kõik öeldakse olevat vaid algus, tõelised sõjasündmused olevat alles tulemas.

Meie oleme seni sõda tunnud vaid mitmesuguste majanduslike enesekitsenduste kaudu. Sõja otsesed sündmused on meist õnneks seni mööda läinud. Ent siiski oleme pidanud mureliku ja valutava südamega jälgima neid sündmusi, mis on toimunud juba meie lähemas ja kaugemas ümbruses.

Niisuguses üldises meeleolus pühitseme tänavu oma iseseisvuse 22-st aastapäeva.

Aastapäevadel on tavaliselt kombeks teha kokkuvõtteid möödunud aastatest ja seadida tähiseid eelolevaks ajaks. Tänavusel vabaduspäeval

[11] Juhan Kangur (Johannes K.; Arnold Johannes K.; 1906 – 22. X 2003 Seabrook) oli Pärnu Majanduse Ühisuse raamatupidaja ja arveosakonna juhataja abi 1932–1940, ajalehe *Uus Elu* peatoimetaja Pärnus 1941–1944 ja ühtlasi vastutav toimetaja 1942–1943, sportlane; põgenes 1944. a septembris Saksamaale, talutööline 1944–1948, seejärel Geislingeni põgenikelaagris, ÜRO Abistamis- ja Taastamisadministratsiooni (UNRRA) ja Rahvusvahelise Põgenike Organisatsiooni (IRO) tõlk; asus 1950. a ümber USAsse, kus töötas majahoidjana New Yorgis 1950–1952, oli piimatööstuse laborant Bridgetonis 1952–1956, tehniline joonestaja Philadelphias 1956–1974.

pole meil tarvis kaugemale minevikku siirduda, ainuüksi viimane poolaasta on juba tulvil erakorralise tähtsusega sündmusi.

Peatudes lähemalt nende sündmuste juures, mis meil möödunud aastal otseselt on tulnud läbi elada, tuleb siin märkida kahte niisugust murrangulist sündmust, millede täit tähendust ning kõiki tagajärgi praegu kaugeltki ei suudeta veel kokku võtta. Need on — vastastikune abistamispakt meie suure idanaabri N. Liiduga ja Balti sakslaste ümberasustamine.

*

Pakt N. Liiduga tuli, tõtt öelda, ootamatult. Ent reaalpoliitiliselt on ta seniste kogemuste põhjal osutunud siiski õigeks sammuks. Meie geograafiline asend on juba kord niisugune, et oleme alaliselt idast ja läänest tulevate tuulte ristteel. Kui viimastel aegadel meie orientatsioon salgamatult kaldus peagu täiel määral ainult läände, siis polnud see tingitud niivõrd meie vastavast meelsusest, kui meie idanaabri eneseisoleerimisest. Kui aga meie idanaaber hakkas jälle suuremat aktiivsust Euroopa üldküsimustes näitama, siis oli selge, et meil varem või hiljem tuleb oma suure naabri suhtes ümber orienteeruda. Et see ümberorienteerumine juba möödunud sügisel tuli teostada, seda meie siiski ei suutnud veel ette näha. Aga see oli paratamatu tagajärg nendest ootamatutest ja üllatavatest sündmustest, mis möödunud sügisel leidsid aset suurriikidevahelises poliitikas.

Nüüd seisame oma hiljutise ümberorienteerumise tõeluses. Nagu juba tähendatud, ei saa meie praegu veel kõiki sellega ühenduses olevaid kõrvalmõjusid täiel määral hinnata. Aga tahaksime loota, et kõik areneb senises lojaalses vaimus. Muidugi tuleb meil enestel ka kõik meist olenev selleks teha, et rahvusvaheliste sündmuste ootamatuste- ja üllatusrohke areng kuidagi ei hakkaks varjutama meie küllaltki delikaatset positsiooni.

*

Teine suur ja murranguline sündmus, mis meil möödunud sügisel läbi tuli elada, oli Balti sakslaste ümberasustamine. See oli esimesel momendil meile samasugune rabav ootamatus nagu eelpoolmainitud paktki. Kuid veel suuremal määral ta rabas vist kohalikke sakslasi endid.

Sakslaste ümberasustamine on samuti sündmus, mille järelmõjusid ja tagajärgi saame veel kaua tunda, mitte küll kultuuriliselt, kuid seda rohkem majanduslikult. Sakslaste ümberasustamine paneb meie majandusele praegustes sõjast tingitud raskes olukorras veel uue suure koorma peale. Aga kindlasti saame üle ka sellest koormast.

Sakslaste lahkumine rahvuslikus mõttes on palju suurem, kui meie seda esimesel hetkel oskame hinnatagi. "Saksluse missioon Baltikumis on lõppenud", kirjutas "Rigasche Rundschau" oma viimases numbris.[12] Targu oli aga mainimata jäetud, kas see "missioon" oli õnnestunud või tuli ebaõnnestunult katki jätta. Et kohalikud sakslased oma siinviibimist võtsid mingi "missioonina", oli ennegi teada. Nad armastasid endid alati nimetada meie kultuurikandjateks ja saksa kultuuri piiritulpadeks Ida- ja Lääne-Euroopa piirimaadel. Ent samal ajal tuli meil enestel küllaltki jõudu pingutada, et mitte lasta meie omakultuurilist ilmet värvuda sellest vägisi pealesunnitavast "missioonist". See oli tõepoolest huvitav "missioon" — selle vastu tuli meil tervelt 700 aastat võidelda, enne kui sellest vabaneda suutsime. Et meie sellest "missioonist" siiski vaimliselt tervetena suutsime välja tulla, selle eest peame tänulikud olema vaid oma tugevale rahvuslikule instinktile.

Vaatamata aastasadu kestnud kooselule ei suutnud Balti sakslased leida kunagi kooskõla kohaliku rahva hingega, ikka jäid nad võõraks meile ja meie eluavaldustele. Ka siis, kui nad meie iseseisvas riigis olid meilt kultuuromavalitsuse näol saanud maailmas õieti ainulaadsed soodustused, moodustasid nad ainult silmakirjaliselt lojaalse kodanikkonna, kes kogu aeg ühe silmaga piilus piiri taha oma "tõelise isamaa" poole.

Nüüd on nad läinud. Meil pole mingit põhjust neid taga nutta. Pigemini peaksime nende ümberasumise aktsioonile tänulikud olema, sest see aitas nii mõneski suhtes tervendavaid korrektiive teha meie oma rahvusluse sügavuse ja ulatuse probleemis.

Et see maa siiski ka neile, kes arvasid endid siin olevat vaid teatud "missiooni" pärast, on saanud nii armsaks, et sellele praegu uuelt kodumaalt kirjutatakse pisaraterohkeid kiidulaule, see peaks ka m e i d e n d i d sundima seda maad v e e l g i rohkem a r m a s t a m a.

*

Need olid kaks suuremat sündmust, mis meil tänavusel iseseisvuse aastapäeval seisavad verivärskelt seljataga.

Meie oleme nendest ilma suuremate vapustusteta välja tulnud. Ja seda tänu meie kindlale riiklikule enesekorraldusele ja t e a d l i k u s t r a h v u s l i k u s t m e e l e s t kantud e n e s e u s a l d u s e l e. Ent meid ootab ees küllaltki ohtlik ja igasuguseid ootamatusi sisaldav tu-

[12]Tegelikult "Meie missioon vanal kodumaal on lõppenud" (*In der alten Heimat ist unsere Mission abgeschlossen*). Vt "Wir nehmen Abschied". — *Rigasche Rundschau*, nr 284, 13. XII 1939, lk 1.

levik. See nõuab meilt veel suuremat ridade koondamist. Meil kõigil tuleb nii isiklikus elus kui ka riiklikus elus ohvreid kanda. Neid ohvreid nõuab erakorraline aeg ja seda tuleb mõista.

Väga tabavalt ütles majandusminister L. Sepp riigivolikogus eelarvevaidlustel, et meie riiki võib praeguses ajajärgus võrrelda laevaga, millel ei saa olla huvireisijaid ja lõbusõitjaid, vaid millel on ainult tarviline meeskond — kapten, tüürimees, mehaanikud, nooremad ja vanemad madrused, kes kõik koos töötavad ja töötama peavad.[13]

Tänasel iseseisvuse aastapäeval julgeme loota, et meie üksmeelse meeskonnaga mehitatud riigilaev suudab kõigist karidest ja veealustest kaljudest, mis tema teele peaksid ette juhtuma, õnnelikult mööda sõita. Ja meie lootus muutub usuks, kui vaatame tagasi nendele karidele, milledest juba mööda oleme sõitnud.

Uus Eesti Pärnu Uudised, nr 44, 24. II 1940, lk 2, ka *Pärnu Päevaleht*, nr 24, 24. II 1940, lk 2.

[13]Leo Sepp ütles 19. veebruaril 1940 Riigivolikogus: "Ma kardan, kas kõigist meie majanduse saavutustest välja ei tule sama lugu, nagu Paabeli torni ehitamisega, kui meie mitmesugustes keeltes üksteisega kõneleme ja üksteisest aru ei saa. See on minu hirm, kui meie nüüd ühist teed ja ühist sihti ei leia. See on aga nii lihtne, sest meil ei ole praegu muud sihti, kui Eesti ühiskonda praegusest tormist tervelt läbi viia, kuni möödas on tormised ajad ja rahulikumad ajad on käes. Mulle tähendati, et mina olevat kuskil öelnud, et meie oleme ühisel laeval ja küsiti, kas valitsus kindlustab, et laeval oleks kõigil hea ja mugav olla ja kas valitsus vastutab selle eest. Mina tähendaksin selle peale, et sellel laeval ei ole huvireisijaid ega lõbusõitjaid, vaid seal on ainult tarviline meeskond — kapten, tüürimees, mehaanikud, nooremad ja vanemad madrused, kes kõik koos töötavad ja töötama peavad. Meie peame leidma ühise keele, ühise tee ja viisi, kuidas üheskoos minna. Kui kord tuleb aeg, kus Juhan Liivi sõnadega võime öelda, et juba maa ja jalad põhjas, siis võime oma vanad võlaarved välja tuua ja põhimõtteid arutada. Praegu ei ole selleks minu arvates mitte aeg." — *Päevaleht*, nr 49, 20. II 1940, lk 5.

Agr. Aksel Mark[14]

RIIGIEKSAM

"Rahvaste elus on saatuslikke silmapilke, kus sahaterad taotakse mõõkadeks, kus rahulik põllumees, jättes oma nurmed ja niidud läheb välja sõdalasena, sammub kaitsma isamaad, kaitsma ühisel jõul oma maad," kirjutab agr. K. Liidak oma artiklis "Põllumehe riigieksam".[15]

Need on ajad, kus unustatakse kodune vägikaikavedamine ja külgkülje kõrval ollakse väljas ühise asja eest.

Nii talitab r a h v a s.

Meie rahva suurimaks ja pühamaks püüdeks on v a b a d u s. Olla ise oma peremees ja käskija.

Riigi rahvas on kodanikud. Kodanik ei ole riigi alam, vaid on riigi kaasperemees, kõigi peremehe õigustega ja kohustustega. Mis tähendavad peremehe rõõmud-mured, kes teaks seda paremini kui põllumees — talu peremees. Aga Eesti riigis on kõik kodanikud, nii taluperemees kui tööline, kaupmees ja ametnik. Ja kõikide nende rahvaklasside ühine püüe on: v a b a d u s t s ä i l i t a d a.

Võitlused vabaduse eest on maksnud meile ja meie esivanematele palju verd, valu, pisaraid ja piinu. 22 aastat oleme elanud iseseisvat elu.

---

[14] Aksel Mark (Margk; ps Hööveldaja; 1913 – 17. VI 2014 Uppsala), Põllutöökoja raamatupidamistalituse kontrolör Tallinnas 1938, konsulent Viru-Jaagupis 1938–1940, Virumaa peaagronoom 1941, Rakvere jaoskonna konsulent 1941–1942, Rakvere agronoom 1942–1944, *Virumaa Teataja* toimetuse liige 1942–1944; põgenes 1944. a veebruaris Soome, kus töötas Tammisto põllumajanduse katsejaamas, põgenes 1. septembril 1944 edasi Rootsi; Kuningliku Põllumajandusakadeemia välikatsete osakonna arhiiviassistent Stockholmis 1945–1946, a-st 1950 Ultuna Põllumajandusülikoolis Uppsalas assistent, katsete juhataja kt ja korraline katsete juhataja; Ühinenud Põllumeeste Erakonna (Eesti Demokraatliku Uniooni) esimees 1960–1982, Eesti Rahvusnõukogu esimees 1979–1983, Eesti Komitee sekretär 1947–1952, Eesti Vabariigi propagandatalituse juhataja 1953–1956, Vabariigi Valitsuse eksiilis portfellita minister 1956–1962, siseminister 1962–1992, peaministri asetäitja abi 1964–1971, ajalehe *Teataja* juhatuse liige 1944–2002 ning toimetaja 1954, 1971–1995.

[15] Vt Kaarel Liidak. Põllumehe riigieksam. — *Põllumajandus* 1936, nr 7, lk 169.

Praegu oleme olukorras, kus ajalehed kubisevad sõjasõnumeist, kus kahuripaugud kuulduvad palja kõrvaga kodumaale, kus meeled on ärevil ja närvid pingul.

Nüüd peame rohkem kui kunagi varem silme ette seadma oma paleuse: riikliku rippumatuse nõude. Oma riik on rahva ühise jõu ja ühistunde väljendus.

Oleme tänulikud oma riigijuhtidele nende lepingute eest, mis meile on võimaldanud jääda erapooletuks praeguses hirmsas sõjamöllus. Kuid just säärane elamine, erapooletuna suurte sõdivate naaberriikide vahel, nõuab meilt ja meie riigi- ja rahvajuhtidelt suurt tarkust, ettenägelikkust, enesesalgamist ja vilumust. Meie kohus on teha neile seda võimalikult kergemaks: seisame nagu üks mees nende taga — igas olukorras!

Avaldame neile oma tänu, et võime rahus adrakäsipuud hoida, kuid mitte rahu, vaid v a b a d u s on ikkagi meie lõplik eesmärk. Andku kõigekõrgem, et selle eesmärgi taotlemine meile mitte üle jõu ei käiks.

Virumaa Teataja, nr 23, 23. II 1940, lk 1.

August Mälk, Riigivolikogu liige.[16]

VABARIIGI AASTAPÄEVAKS

Maailmas on tuhandeid maid, kuid nende hulgas ainult üks, millele võime anda selle suure nime — k o d u m a a. Ja meie südamlikud tunded selle nime suhuvõtmisel või sellele mõeldes ei ole seetõttu kuidagi vähemad, kui see kodumaa ei ole rikas ega täis päikesepaistet. Veel kindlamalt on see nimi meie meeltes ja südames just tuuliseil päevil ja raskel ajal.

Kurja ilma puhul, külma sügisvihma või talvetuisu ajal väljast sooja tuppa tulles tunneme eriti selgesti oma k o d u t o a v ä ä r t u s t. Me kinnitame endile meeleheas, et on hea, et inimesel seesugune paik on, kuhu ta oma pea võib varjule panna, olgu see siis suur või väike. Ja seejuures mõtleme küll kaastundlikult k õ i g i l e neile, kel pole oma

[16]August Mälk (1900 – 19. XII 1987 Stockholm), Koovi vallakooli õpetaja ja juhataja 1916–1920, Torgu valla Mõntu algkooli õpetaja 1922–1923, juhataja 1923–1925, Lümanda algkooli juhataja 1925–1935, a-st 1935 kutseline kirjanik, Lagle kirjanikutalu põlisrentnik Õismäel 1938–1944; Rahvuskogu I koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–1940; põgenes 1944. a septembris Rootsi, arhiiviametnik Stockholmis, 1948–1971 Kuningliku Draamateatri raamatukoguhoidja, Välismaise Eesti Kirjanike Liidu esimees 1945–1982.

peavarju. Haletseme neid, kes saatuse halastamatul tahtel või õnnetuse läbi on peavarjuta ja koduta.

Aga samad tunded, mis meil on oma isikliku kodu suhtes, need tõusevad neil päevil üha tugevamini soojaks ja selgeks igas eesti südames ka meie rahva ühise kodu — Eesti vastu. Me teame, et tänaseil päevil on palju neid rahvaid, kes raske südamega peavad mõtlema oma saatusele: olla kodutu ja riikliku isamaata rahvas, ja need, kellel neid ühe rahva suurimaid varandusi pole, need alles tunnevad, mis neil puudub.

Meil puudub meie igapäevases elus küll mõndagi, kuid mitte oma iseseisev riik, oma Eesti kodu. Ja kui ümbruses möllab oht, kui rahvad heitlevad oma olemasolu eest, võime meie olla õnnelikud vaba ja veel rahus elava rahvana. Ja ehkki lähedane sõda on mitmeti muutnud meie olusid, mitmeti toonud meile kannatust ja katsumist — meie kodu on ometigi vaba ja meie maal Peipsist mereni ja Munamäelt Soome laheni rahvas teeb oma tööd ja murrab oma muresid heas lootuses tulevikku.

Meie minevik pole olnud kerge. Oleme raskelt pidanud võitlema iga saavutuse eest. Midagi pole meile kingitusena sülle pandud, ja ainult oma sitkuse, visaduse ja vapruse viljana ka oleme siiani välja jõudnud. Ja tänasel Vabariigi aastapäeval tahame kinnitada oma kanna kõvemini meie väheviljakale, kuid armsale maale, mis põlvest põlve olnud meile koduks. Tahame olla mitte tuulest aetavad lehed, vaid organiseeritud, rahvuslikult üksmeelne rahvas, kes teab, mis ta tahab ja mis rahule ja heaolule vaja on. Ei mitte käed rüpes, ei mitte pead norus — see pole meie rahva komme. Julgelt ja kindlalt vanade eestlaste kombel seisame meie omal paigal ja täidame oma eluülesandeid igaüks omal kohal. Me teeme seda lootuses ja usus, et ükskõik mis ka homne päev võiks meile ette veeretada, me saame sest üle, sest meie maa ja rahva tulevik pole kirjutatud tuultesse ega tormidesse, vaid meie oma tööka rahva südamesse, ta tahtesse ja teosse. Ja sel teel läheme kõik üheskoos raskustest läbi — Eesti iseseisvuse ja parema tuleviku poole.

Meie Maa, nr 29, 23. II 1940, lk 2.

Mnd.[17]

VABADUSPÜHA, ISESEISVUS, KOOSTÖÖ

Vabaduspüha, iseseisvuspäev — need 24. veebruari nimetused kipuvad taganema hoopis igapäevasema nimetuse — vabariigi aastapäeva — ees. Ei kuskil pühitseta enam v a b a d u s p ü h a, on vaid v a b a r i i g i a a s t a p ä e v.

Aga kui on v õ i d u p ü h a, siis võiks olla ka v a b a d u s p ü h a. Kui pole v õ i t u, siis pole ka v a b a d u s t.

Või peab ka võidupüha taganema lihtsa Võnnu lahingu aastapäeva ees?

Eesti rahval on kaugest minevikust saadik olnud rohkesti kaotusi, aga ka palju võitusid. Käesolev põlv maitseb nende võitude vilja — vabadust, iseseisvust, rippumatust. Täna ta pühitseb vabaduse lõpliku saavutamise päeva. See päev on ja peaks ka jääma vabaduspühaks.

Tänavust vabaduspüha oleme sunnitud pühitsema teissuguses olukorras kui eelmisi. Sõjaragin käib ümberringi.

Aga 21 aastat tagasi oli see samuti. Veel halvemgi: siis sõdisime ise. Vaenlase väed asusid paiguti alles Eesti piires, Rahvaväegi lõi lahinguid, valas verd. Kuid vabaduspüha pühitsesime siiski. Mitte niivõrd v ä l i s e hiilguse kui s i s e m i s e tulega. Lahingtegevusest vabad mehed kõige lähedasemaiski sõjategevuse piirkonnis tõmbasid vildid jalga, kasukad selga ja andsid uhke tõenduse oma sõjamehelikust olekust.

Nüüd ka pole aeg pidutsemiseks ega hiilgamiseks. Aga seda enam põleme vaikse sisemise tulega. Täna kinnitame oma vankumatut usku iseseisvusse, kinnitame vankumatut vabadustungi — seisku meil ees missugused raskused või ka missugused katsumised.

Me ei looda õnnele, ei ka kellegi armule, vaid usume oma õ i g u s s e. Kahekümne aasta jooksul oleme hiilgavalt tõendanud oma

[17]Oskar Mänd (1901 – 23. V 1968 Stockholm), vabatahtlik õppursõdur Vabadussõjas 1918–1919, *Postimehe* toimetuse liige 1922–1928, tegevtoimetaja 1928–1929, vastutav toimetaja 1929–1935, ühtlasi vandeadvokaat Hugo Naarise abi Tartus 1929–1935 ja Tallinnas 1935–1936, *Päevalehe* toimetuse liige ja tegevtoimetaja Tallinnas 1935–1940, Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna liige; ajalehe *Päevaleht* väljaandja 29. VIII 1941, Kalurite Keskuse juhataja 1942–1944, Eesti Vabariigi Rahvuskomitee asutajaid 1944, Saksa vang 1944; põgenes 1944. a septembris Rootsi, ajalehe *Teataja* / *Eesti Teataja* toimetaja 1944–1953, Södra Latini gümnaasiumi arhiivitööline 1953–1966.

eluõigust, järgmiste kahekümnete ja kolmekümnete jooksul võime seda teha veelgi paremini. Eesti rahva elujõud on selleks küllalt tugev.

Meie tugevus on organiseeritud rahvas ja organiseeritud rahva i s e t e g e v u s. Viimaste aastate jooksul on juure loodud rohkesti organiseeritud rahva asutusi. Ainuüksi avalik-õiguslikke kodasid on 17. Me pole tagasi põrganud nende peale kulutamast kuni 2 miljonit krooni aastas. Sest neid asutusi peetakse vajalikeks. Aga me ei pea ka silmi kinni pigistama selle ees, mis nende kohta tuleb kuuldavale arvustavat. Kui nad on muutumas bürokraatlikeks kroonu-büroodeks, eluvõõraiks kantseleiasutusteks, siis kaotavad nad eluõiguse ja me ei taha nende peale enam kulutada sentigi.

Kui rõhutatakse rahva organiseerimise vajadust, siis kõlab halva dissonantsina selle hulka riigivolikogus kuuldavale lastud hüüd: Üliõpilasorganisatsioonid kinni panna! Seal kasvatatavat paha vaimu, tülitsetavat, ei olevat koostööd.[18]

---

[18]21. veebruaril 1940 peetud Riigivolikogu koosolekul Haridusministeeriumi eelarvet arutades sõnas Saaremaa saadik Johannes Perens (1906–1941) (refereeritult): "Näib, et meie üliõpilaskonnas on midagi ebatervet. Peab selgitama põhjusi, miks ei leita seal ühist keelt. Üksmeele loomiseks üliõpilaskonnas peab Valitsus leidma abinõusid. Pole usutav, et see, mis sünnib praegu üliõpilaskonnas oleks tingitud noortest endist. Inspiratsioon lahkhelideks tuleb vanemate haritlaste hulgast. On isikuid, kes püüavad talba taguda meie tulevasse haritlaskonda. Neid vanemaid tegelasi tuleks kutsuda korrale, ent mitte ainult etteheiteid teha noortele. Neile tuleb avaldada kaastunnet, et nad paha aimamata on vanade tegelaste intriigidest haaratud. Paistab, et üksikute üliõpilasorganisatsioonidest välja kasvanud haritlaste grupid on üksteisega pingelises vahekorras. Näib, et mõnel pool talitatakse põhimõttel: kõigi sõda kõigi vastu. Selline perspektiiv eesti haritlaskonnas on hirmuäratav. See on viljatu võitlus ja killustamine. Üldsuse seisukohast on selline võitlus üksteise vastu lubamatu. Eesti rahvas pole nii rikas, et võib kulutada haritlaskonnale, kus harrastatakse seltskondlikku vaenu. Need ringkonnad, kes sellest võitlusest eemal seisavad on õigustatud nõudma, et võetakse tarvitusele radikaalsed abinõud üliõpilaskonna organiseerimiseks tervemate aluste loomiseks. Meie üliõpilaskonnas on palju pärandatud balti sakslusest. See pärandus tuleks likvideerida. Muuseumi tuleks paigutada organisatsioonide embleemid ja põhikirjad". Valgamaa rahvaesindaja Jaan Kokk (1906–1942) omakorda nõudis, et "Haridusministeerium teeks suure teene haritlaskonnale, kui ministeerium "v õ t a k s s ü d a m e r i n d u" ja p a n e k s k i n n i n i i s e l t s i d k u i k a

Nõnda on parlamendi kõnetoolilt lihtne hüüda, kuid see on vastolus rahva organiseerimiseks püstitatud põhimõtetega ja reedab ühtlasi nende hüüdjate süvenematust ja asjatundmatust. Parem oleks, kui akadeemiliste organisatsioonide vastased vaatleksid lähemalt neid p õ h j u s i, miks olukord niisuguseks on kujunenud, nagu see praegu on. Siis nad ehk leiaksid, et üsna väikese parandusega, üsna tagasihoidlike taganemistega hoolimatult läbiviidud reformist suudetakse jälle jalule seada normaalne olukord ja leplik koostöö vaim. Umbropsu sulgemise nõuet üles seada tähendab kavatsust — last ühes pesuveega välja visata.

Isetegevusele on meie rahva elus antud aukoht. Isetegevusega pandi kõige kindlam nurgakivi iseseisvuse hoonele.

Kui nüüd selles on maad võtnud teatud reaktsioon, siis võivad tagajärjed kurjalt kätte tasuda. Juba on märke. Eelarvevaidlustel tunnistati avameelselt, et näit. põllumeeste seltside langetamine tegevusetuse unne on meie põllumajandusele tulnud suureks kahjuks. See sündis selle tagajärjel, et k õ i k l o o t u s e d pandi põllutöökojale kui poolriiklikule asutusele. Aga mida teevad ametnikud, mida teevad palgalised jõud, see ei ole igakord kaugeltki see, mida tehakse i s e ja ilma ülemapoolsete käskude ning ettekirjutusteta. Kui konvent hääletab Tallinnast saadetud resolutsioone, siis põllumeeste selts hääletab neid, mis ta i s e on koostanud ja milles ta sundimatult väljendab o m a seisukohti ja arvamisi. Ja otsustab, mida või kuidas teha. Ja paneb ka käed külge. Eks põllumeeste seltside ajalugu anna selleks tuhandeid tõendusi.

Täna pole päev, et neis küsimusis peaksime kalduma ü k s i k a s j u s s e. Küllalt on sellest, kui täna kordame uuesti hüüdsõna: Rohkem rahva isetegevust, vähem ametlikku hooldamist. Vähem eeskirju ülalt, rohkem algatust alt.

Ja üksmeel ning koostöö — need saabuvad iseenesest, kui rakendutakse ühiseks koormaveoks. Kui ei eelistata ühtesid ega tõrjuta kõrvale ja "vaikivasse olekusse" teisi. Üksmeelt ja koostööd vajame aga praegu rohkem kui mõnelgi muul ajal varem. Kuid üksmeelt ja koostööd ei saa süvendada ainult tühipaljaste s õ n a d e g a, vaid t e g u d e g a.

Päevaleht, nr 53, 24. II 1940, lk 1.

---

k o r p o r a t s i o o n i d". Jne. Vt "Riigivolikogus nõuti üliõpilasorganisatsioonide sulgemist". — *Uus Eesti*, nr 51, 22. II 1940, lk 8.

H. T.[19]

ISESEISVUSE KAITSE

Väikeste rahvaste riiklik iseseisvus ei ole midagi niisugust, mis kord saavutatuna püsib iseenesest, ilma et ta vajaks hoolitsemist ja kaitsmist. Värsked kogemused on tõendanud, et keskmise suurusegagi riigid kaovad üsna hõlpsasti maakaardilt. Seda manitsevam peab niisugune õppetund olema väikerahvastele.

Kui me heidame pilgu tagasi noorte väikeriikide tekkimisele, siis leiame kõigepealt, et selleks oli tarvis üldiselt soodsat olukorda. Väikerahva oma tahe ja pingutused riikliku iseseisvuse saavutamiseks on endastmõistetavad, kuid neist ei piisa kunagi, kui rahvusvahelist elu juhtiv ja korraldav mentaliteet on väikeriikide iseseisvuse vastane ning on kantud mõningatest teistest seisukohtadest. Et väikerahvastele oleks kindlustatud nende riiklik iseseisvus, selleks peab rahvusvahelises elus respekteeritama küllaldaselt väikerahvaste tahet riiklikule iseseisvusele, selleks peab niisugust tahet suurriikide poolt hinnatama niivõrd väärtuseks omaette, et teda aktsepteeritakse olenematult suurriikide oma tahtest või soovidest vastava maa või rahva suhtes, olenematult ka jõust, mis seisab ühel või teisel pool niisuguse tahte taga.

Sellest järeldub, et väikerahvaste riiklik iseseisvus on oma suveräänsuse täies ulatuses kindlustatud vaid rahvusvahelises õiguskorras, kus on kehtimas võrdsuse, üheõigusluse ja vabaduse põhimõtted, kus rahvad võivad tegutseda oma äranägemise järele olenemata sellest, kui suur on nende materjaalne võimsus. Väikerahvaste riiklik enesemääramine tähendab liberalismi rahvusvahelisel pinnal.

---

[19]Harald Tammer (1899 – 6. VI 1942 Gorki oblast), võttis osa Esimesest maailmasõjast 1917–1918 ja Vabadussõjast 1918–1919, Kalevlaste Maleva spordisalga instruktor ja seejärel sõjaväe kehalise kasvatuse kursuste majandusülem Tallinnas 1919–1920, Saaremaa rahvaväe spordija kaitseliidu instruktor Kuressaares 1920–1921, *Eesti Spordilehe* toimetaja Tallinnas 1921–1929, *Päevalehe* toimetuse liige 1923–1933, peatoimetaja 1933–1940, ajakirja *Revue Baltique* toimetaja 1940, Rahvuskogu II koja liige 1937, Eesti Olümpiakomitee juhatuse liige 1934–1940, ühtlasi sportlane, Antverpeni olümpial kuulitõukes 6. koht 1920, Pariisi olümpial 1924 pronksmedal raskekaalu tõstmises ja 12. koht kuulitõukes, maailmameister tõstmise raskekaalus Tallinnas 1922; trükitööline 1940–1941, vangistati 7. II 1941 Nõmmel, Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a märtsis 10 aastaks sunnitöölaagrisse, suri Suhhobezvodnoje laagris.

Ka tulevikus ei saa rahvusvahelise elu kujundamine olla mitteolenev rahvusvahelises elus domineerivast vaimsusest. Suurriikide poliitiliste ideoloogiate kujunemine on selles suhtes teatavaks baromeetriks. Maailmakord, mis pannakse maksma alanud maailmasõja lõpul, on nüüd juba olemas oma idudes või ka peajoontes. Ta laseb end projekteerida üleeuroopalisse või ülemaailmlikku ulatusse.

Vaadeldes praegu juba avalduvaid tendentse, ei saa salata, et need on tüürimas väikeriikide suveräänsuse piiramise suunas. Eluõigust hakkavad võitma suurte eluruumide autarktilised korraldused. Suurriigi määramisõigus on ületamas väikeriigi enesemääramisõigust. Maailma tahetakse jagada üksikuteks suurteks eluruumideks suurriikide seisukohalt, kus väikerahvad loovutaksid oma suveräänsust sedamööda, kuivõrd see on tarviline väikerahvaste sidumiseks trabantidena suurriikide külge.

Kuid rahvusvahelises elus on näha ka juba teist suveräänsuse piiramisele suunduvat tendentsi. See on föderatsiooni või liitriikide poole suunduv tendents. Sel puhul ei oleks tegemist mitte rohkete eraldatud eluruumidega, vaid eluruumi avardumisega ülemaailmse ulatuseni, kus väikeriigid peaksid jällegi loovutama tunduva osa oma iseseisvast riiklikust juhtimisest suurriikide juhtimisele.

Need kaks — eluruumide idee ja föderatsiooni idee — võistlevad praegu rahvusvahelises elus populaarsuse pärast. Endise olukorra — väikeriikide piiramatu suveräänsuse — pooldajate hääl ei ole nende kõrval sugugi väljakostev. Vististi ka seepärast, et endise olukorra kaitsmine tähendaks tema õigustamist, mida aga hästi ei juleta teha esinenud vääratuste tõttu. Võib-olla on siin ajajooksul oodata pööret, kuid võib-olla ka mitte. Kokkuvõttes ei ole praeguse sõja puhkemisel esinevad, osalt ka seda põhjustavad tendentsid kuigi soodsad väikerahvaste riikliku suveräänsuse puutumatule püsimisele.

See on küllaltki muret tekitav perspektiiv, millele peab vaatama aegsasti näkku täie tõsiduse ja täie julgusega. Olukord on ilmselt selline, et ei piisa valmisolekust oma iseseisvuse kaitsmiseks relvaga, sest kaitsta võib seda, mis end laseb kaitsta teatavate väljavaadetega edule. Edu võib aga saavutada ainult siis, kui püsib rahvusvahelises elus pind väikerahvaste piiramatu suveräänsusega riiklikule iseseisvusele. Väikeriikide enesekaitse peab seepärast juba aegsasti kas suunduma võitlusele ruumipoliitika ja föderatsioonipoliitika doktriinidega, kasutades selleks kõiki tema kasutuses seisvaid võimalusi, või peab ta püüdma kohaneda emba-kumbaga neist doktriinidest, et tagada omapoolse initsiatiiviga endale võimalikult soodsaid võimalusi.

Me siinkohal ei langeta mingisugust otsust võetava suuna ja taktika suhtes, me märgime ainult, et on saabunud tõenäoliselt aeg, kus meie iseseisvus nõuab uuestikaitsmist, ja et seda iseseisvust peab kaitsma kõigepealt ideelisel ja organisatoorsel pinnal. Erapooletuse poliitika, mis meid on esialgu võimaldanud jääda kõrvale rahvaste võitlusest relvadega, ei anna iseenesest mingit lahendust rahvusvahelise elu ja meie osa uuestikorraldamise suhtes. Neid probleeme peab käsitama omaette.

Erapooletus on meile võimaldanud armuaja, mida ei saa pillata tulutult, vaid mida tuleb kõigekülgselt kasutada oma valmisoleku ja võitlustubliduse tõstmiseks igas suunas. Üheks esimeseks võitlusvahendiks on meil siin oma ideoloogilise argumentatsiooni väljatahumine paratamatult ees seisvateks diplomaatlikeks võitlusteks, rahvusvahelise elupildi loomine, mida meie oma seisukohalt peaksime soovitavaks, arvestades kõiki kaaluvaid tegureid. See nõuab muidugi pidevat rahvusvahelise elu jälgimist, kõigi ideoloogiliste võnkumiste ja muutuste registreerimist, kuid paratamatult ka aeg-ajalist interveneerimist, omapoolsete ideede sugereerimist. Võitluses sel pinnal on väga suur kaal vaimujõul ja väikerahvad ei tarvitse end sugugi tunnustada lööduks, kui neil on panna välja inimesi, kes oskavad haarava ja ettenägeliku pilguga mõista muutuvat ja sündivat. Salata ei saa näiteks Masaryki[20] ja Beneši[21] põhjendava ja selgitava töö tähtsust väikerahvaste saatusele üldiselt eelmise maailmasõja päevil. See on rohkem kui diplomaatia tavalises mõttes, see on poliitiline kaasaloomine.

Eesti rahvale oleks kõigiti kasulik, kui tema erapooletus ja välislepingud kindlustaksid talle eemalejäämise sõjast konflikti lõpuni ja et tema võitlus oma iseseisvuse tulevase kuju ja ulatuse pärast teostuks ainult rahukonverentsi laua taga. Kuid selgi puhul ei saa seesugune võitlus toime tulla ilma küllaltki ulatuva ettevalmistava tööta. Me nägime, kuidas me oma eelmises iseseisvusvõitluses sammusime kobamisi. Kuid olukord oli siis hõlpsam seepärast, et ideoloogilised vastolud maailmas ei olnud veel nii tugevad kui nüüd, et kumbki võitlev pool oli põhimõtteliselt asetatud samale rahvaste enesemääramist tunnusta-

[20]Tomáš Masaryk (1850–1937), Tšehhoslovakkia president 1920–1935; asutas koos Edvard Beneši ja Milan Rastislav Štefánikiga 1916. aastal Tšehhoslovakkia Rahvusnõukogu, mille president oli ja mis hakkas moodustama Tšehhoslovakkia leegione Tšehhoslovakkia iseseisvuse saavutamiseks.

[21]Edvard Beneš (1884–1948), Tšehhoslovakkia peaminister 1921–1922, välisminister 1918–1935 ning president 1935–1938 ja 1945–1948.

vale pinnale. Praegune sõda oma sügavamate vastoludega võideldakse aga läbi kahtlemata karmimalt ja poolküpsed, küllaldase põhjenduseta seisukohad omavad märksa vähem väljavaateid pääseda mõjule, kui see oli Pariisi rahukonverentsil. Ehkki ei tarvitse arvata, et püsivat rahvusvahelist rahu oleks võimalik üles ehitada diktaadile, luuakse tulevasel rahukonverentsil vististi ometi püsivamad garantiid rahukonverentsi otsuste jõushoidmiseks, kui see oli eelmisel korral. See just nõuab suurema ettevalmistusega lähenemist rahukonverentsile. Nagu sõdivatel pooltel on sõja võitmise kõrval alatiseks mureks rahu võitmine, ei saa rahu ununeda kunagi erapooletuilgi, kui need ei taha osutuda kaotajaiks rahus.

Seesuguses ideoloogilises võitluses oma riigi puutumatuse heaks võib Balti riikidel olla väljavaateid ainult koosminekul. Kuidas ka ei kujutataks endale ette olustikku tulevase rahu loomisel, kas ruumiprintsiipidest või föderatsiooniprintsiipidest lähtudes, saab Balti riikide tihe omavaheline ühtlus olla eelduseks neile mõeldavate kasulikumate lahenduste saavutamiseks. Balti riikide koostöö peab saama juhtmõtteks kõigi kolme riigi elus. Poliitiline, majanduslik ja kultuuriline lähenemine surub end iseenesest käskivalt päevakorrale. Võib-olla ei ole üleliigne selles suhtes pöörduda uuesti tagasi mõne seesuguse kava juure, mis on liigutanud meeli eelmise iseseisvusvõitluse perioodil, kuid mis on hilisematel aastatel mattunud pärast mõningaid pettumusi muude aktide alla. Balti riikide koostöös ja selle koostöö tihendamises tarbekorral kuni kõigi mõeldavate võimalusteni peaks iseenesest peituma ka suur moraalne lohutus kõigile üllatustele vastuvaatamiseks.

On ettekujutatav, et elunõuetest endist tingituna peab juba lähemas tulevikuski asutama kolme riigi suhtes ulatuslikumate majanduskavade väljatöötamisele, kui neid varem on ette nähtud. Endavarustamine, turustamine, tööjõu korraldamine, võimalikud ühised investeerimised uutesse ettevõtetesse, kogu majanduselu ratsionaliseerimine kolme riigi ulatuses jne. võib tulla kõne alla. Sellel kõigel oleks suurt tähtsust iga riigi vastupanuvõime tõstmiseks, kuid ka, nagu tähendatud, Balti riikide positsiooni väljaehitamiseks rahvusvahelises elus. Kuna kolm riiki asuvad täpselt samasugustes tingimustes Ida-Euroopa suurriikide suhtes ning elu on matnud ise maha kallakud üksteisest eraldumiseks, on praegu olemas ka endisest soliidsem alus poliitilise ja sõjalise koostöö väljaarendamiseks.

Ühiste ürituste kõrval jääb igal Balti riigil eraldigi küllaldaselt pingutavaid ülesandeid oma iseseisvuse kaitsmisel niihästi oma rahvahulkade aktiviseerimiseks, nende moraalse valvsuse ja võitlusvalmiduse tõstmiseks kui ka nende kinnitamiseks vankumatu sotsiaalse õigluse

ja rahvusliku vaimustuse kaudu oma iseseisvusse. Raskete aegade hea sisepoliitika tähendab samuti riikliku iseseisvuse kaitsmist.

Päevaleht, nr 53, 24. II 1940, lk 1.

[***]

VABARIIGI 22. AASTAPÄEV

Ükski meie Vabariigi senistest aastapäevadest, kui vahest välja arvata 1919. aasta, ei ole sattunud nii erakordsele ja tõsisele taustale kui käesolev 22. sünnipäev. Titaanide heitlus, mis Maailmasõjas kõigile pingutustele ja tulemustele vaatamata jäi lõplikult või vähemalt pikemaks ajaks otsustamata, on uuesti alanud. Veel ei ole see võtnud metsiku hävitussõja iseloomu, veel ei ole pea peale pööratud kõik tsivilisatsiooni ja inimsuse tavalised arusaamised, kuid ometi on juba mitmete sõjapidamisviiside halastamatuses ja eriti totaalsuses sealt peale hakatud, kuhu 1918. a. novembris jäädi peatuma.

Ka Euroopa kirde-ruum, mis juba kirjutatud ajaloo valgusse astumisest saadik peagu kõigis suuremates rahvaste võitlustes on mänginud tähelepandavat osa, ei ole säästetud sellest tulikahjust. Ja praegusel silmapilgul on siin leegid koguni suuremad kui läänes, purustades jälle kord vahepeal juba paljude meeli haaranud unistuse, nagu oleks tõmbetuulte ajastu Läänemere rannikul möödunud.

Õnnelik on see rahvas, kel niisugustel rasketel aegadel oma lähemast või kaugemast minevikust on ammutada meelekindlust ja usku oma tulevikku, kuid samuti ka õpetust.

Eestlased kuuluvad selliste rahvaste hulka.

Ärgem jätkem seda võimalust kasutamata ka tänasel tähtpäeval, millal meile jällegi on antud seista tuulte ja tormide keerises, mis pealegi oma ulatuselt ja tagajärgedelt seekord vististi ületavad kõik eelmised.

Rahvaste elus on ka hetki, kus nad näevad nagu selgemini ja kaugemale, kus silmad nii mõnegi vajaduse suhtes lahti lähevad, millest tavaliselt vaadatakse mööda. Meie juures on see ikka avaldunud r a s k e t e l p ä e v a d e l, millal meie oleme tajunud tõsist ohtu oma olemasolule, oma eluõigusele. Siis liituvad eestlaste harilikult õige individualistlikud tungid kollektiivseks rahvuslikuks jõuks, siis suudab eestlane kõiki tavalise-aja kalduvusi t e a d l i k u l t kõrvale jättes oma põhjamaise tunde ja tahte liikuma panna a i n u l t ü h e s j a ü h i s e s s u u n a s, siis annab eestlane oma parima.

Kui meie nüüd, Vabariigi 22. aastapaeval, senise traditsiooni kohaselt asume püstitama tähiseid, mille poole meie järgmisel iseseisvus-

aastal peaksime püüdma, siis on see ülesanne lihtsam kui kunagi varem. Sest meil on nüüd ainult veel üks suur eesmärk — E e s t i r a h v a s j a m a a k a p r a e g u s t e s t o h t u d e s t e l u s a l t j a t e r v e l t l ä b i v i i a. See on p e a a s i. Kõik muu peab jääma tagaplaanile. Kui teistel juhtudel oma sihtide taotlemisel ikka võib kõnelda mingisugusest valikust vahendites või viisides, siis siin on olemas ainult üks tee — k õ i k i d e r a h v a s t j a r i i k i h o i d v a t e s e e s m i s t e j õ u d u d e ü h e n d a m i n e j a k o o n d a m i n e.

Seda kõike on meil deklareeritud ja selle poole püütakse praegu kõigest väest. Õnnestub see, siis oleme kõik teinud, mis meie võimuses, siis alles oleme täielikult ette valmistatud. Ja see on meie kohus tulevaste põlvede vastu, aga ka nende suhtes, kes pikkade aastasadade jooksul on elanud, võidelnud ja langenud eestluse altaril.

Meie praegusele juhtivale ja ühtlasi ka vanemale põlvele on saatuse poolt määratud lisaks iseseisvuse rajamise raskustele kanda ka nüüdsete aegade ajaloolistes ülesandeis vastutusrikkaimat osa. Ja noorem, tõusev generatsioon peab neid selles täie usaldusega nende elutarkusse ja kogemustesse aitama ning kui tarvis, ka julgustama. Nendele aga, kes poliitilisel alal veel ei ole suutnud enesest või oma rahuaja harjumustest ja meetoditest üle saada, olgu suunanäitajaks vana, paljudes võitudes, aga ka saatuslikkudes pettumustes äraproovitud tõde: seal, kus pingutatakse ja võideldakse ühe rahva olemasolu eest, on maksvad ainult bioloogilised, elu enda seadused, mitte aga poliitilise mehaanika eeskirjad.

Käsikäes, õlg õla kõrval peame julgelt astuma edasi.

Selles mõttes kõneleb tänavune 24. veebruar meile märksa rohkem kui eelmised.

Kuuleme seda ja laseme kõigel sellel tungida oma südamesse ning sealtkaudu tahtesse. Siis oleme tugevad. Siis suudame ka edaspidi vaba rahvana püsida siin Läänemere ikka veel tuulisel rannikul, mis on määratud ainult julgele, tahtejõulisele ja sügavast ühistundest kantud rahvale.

Teataja, nr 23, 23. II 1940, lk 1, ka *Järva Teataja*, nr 23, 23. II 1940, lk 1, *Lääne Elu*, nr 23, 23. II 1940, lk 1, *Pärnumaa Teataja*, nr 23, 23. II 1940, lk 1.

[***]

VABADUSE TÄHISED

Eesti rahvas on pühitsenud Vabaduspäevi väga mitmesugustes olukordades — tõusu ja mõõna ajal, rõõmsatel kui ka murelikkudel päevadel.

Kuid üksainus Vabaduspäev laseb ennast võrrelda tänavusega — iseseisvuse 1. aastapäev 1919. aastal. Ainult see koos tänavusega sobib täiesti Eesti iseseisvuse manifesti ja tema väljakuulutamise raamidesse. Eesti iseseisvus sündis kõuekärgatustes, tormikeeristes, pimedas pakases öös, aga ühtlasi rahva kindlas usus ja lootuses õnnelikku saatusesse ja Eesti õnnetähesse.

Tänavusel Vabaduspäeval on maailmas jälle liikumas ja heitlemas tohutu suured ja vägevad jõud, nii suured, et meie kujutlusvõime ei saa nendega hakkama. Millega lõpevad need heitlused, ei suuda keegi ennustada. Teame vaid seda, et see Euroopa, mis järgneb suurele maailmatulikahjule, on sootu uus, ei ole enam endine kogu maailma nägu. Muutuvad poliitilised kaardid, muutub suurte kui ka väikeste rahvaste majanduslik ja kultuuriline elu, muutuvad võib-olla ka rahvaste tõekspidamised. Selles suures rahvaste heitluses ei ole meie ainult pealtvaatajad, vaid ka meil on selles oma osa etendada. Vaeva väsimused ja piina pigistused, mis on tabanud kõiki rahvaid, sõdivaid kui ka erapooletuid, ei ole säästnud ka meid. Meie kannatame kaasa, meie pingutame oma jõude võitluses elu ja iseolemise eest. Neil saatuslikel päevil võitleb meie rahvas ka oma tõekspidamiste ja oma ideaalide eest.

Praegusel saatuslikul ajajärgul tunnevad meie rahvaliikmed selgemini kui iialgi enne, mis tähendab rahvale tema i s e s e i s v u s. Me tunneme kogu hingega, et suurimaks õnnetuseks, mis võib rahvale juhtuda, on tema iseseisvuse kaotus. Kui rahvas kaotab peremeheõigused omal maal, siis muutub ta mängukanniks võõraste võimude käes, kes talitavad temaga oma huvide kohaselt. Siis ei ole piiri rahva kui terviku kui ka tema üksikute liikmete kannatustel.

Kuid vaatamata kõigile erakorralistele raskustele, mis ei olene meist enestest, vaid sõjaaegsetest keerulistest oludest ja ülemaailmlisest kriisist, on meie rahva meeleolu siiski rahulik ja tema hoiak kindel. Tänu meie riigijuhtide tarkusele ja rahva külmaverelisele mõistlikkusele ning seltskondlikule korraldus- ja algatusvõimele oleme suutnud oma riiki nii korraldada, et elu tundub siin talutavam kui paljudes teistes erapooletuis riikides, ja et erakorralised raskused meid ei ole suutnud maha rõhuda ja meie vaimu tuimaks teha.

Me võime Vabaduspäeval rahulikult seisatada ja heita pilku tagasi sellele teele, mida oleme käinud 22 aastat, ja tegudele, mida oleme selle aja kestel korda saatnud. Me võime kokku võttes kõiki rõõmusid ja muresid, lootusi ja pettumusi, seesmisi võitlusi ja otsimisi tunnistada, et meie iseseisvuse aeg on olnud siiski ilus ja õnnelik.

Meie rahvas on elanud paremates tingimustes ja soodsamas õiguslikumas õhkkonnas kui paljud meie naabrid lähedal ja kaugel, suured ja

väikesed. Võime olla uhked, et selle aja kestel oleme palju korda saatnud. Vahe selle vahel, mis meil oli 22 aasta eest ja mis meil on praegu, on määratu suur, nii suur, et me muutusi ei suuda haarata ega loetleda.

Seda on tunnistanud paljud neist, kes ei tahtnud meiega meie iseseisvuse rõõmusid, muresid ja ohtusid jagada, kes suhtusid üleolevalt meie iseseisvusele, pidades seda möödaminevaks nähtuseks, mingisuguseks ajaloo eksisammuks. Paljud neist, kes kõrval seistes meie elu ikka on külmalt ja teravalt arvustanud, on siit lahkunud pisarsilmil ja tunnistanud, et Eesti riigis on olnud hea elada ning et siin majanduslikest, kultuurilistest ja poliitilistest hüvedest ühteviisi osa on saanud nii enamusrahva kui ka vähemusrahvustest kodanikud.

Oleme saavutanud ääretult palju, kuid need saavutused tõid kaasa ka paratamatuid pahesid: paljud leidsid, et nad on kätte saanud oma püüete maksimumi ning võivad nüüd tegelda juba vähem tähtsate ja rohkem mõnu pakkuvate asjadega; närvid lasti lõdvaks.

Nüüd on aga möödunud need ajad, kus võisime lubada endale närvide lõdvenemist, kus võisime puhata pingutustest. Nüüd on kätte jõudnud aeg, mis nõuab täit närvide jõudu, püsimatut energiat ja teraskindlat tahet. Oleme astunud uude ajajärku võitluses oma vabaduse ja iseseisvuse eest. Me teame, et meie saatus ei olene mitte ainult välistest sündmustest ja sõja tagajärjest, vaid ka oma elujõust, oma jõupingutustest, oma kultuurilisest tasemest ja poliitilisest tarkusest. Me peame teadma, mida me tahame, ja peame lakkamatult püüdma ülesseatud sihtide poole.

Meie rahvas tunneb suviseid teid — kindlaid maanteid teetulpadega, kus ei ole eksimist, ning talveteid läbi lumiste väljade, soode ja metsade, kus on kerge kaotada jälgi ja sattuda eksiradadele. Hädaohtlik on rännata niisuguseid teid mööda kesk pimedat ööd tormikeerises ja lumetuiskudes. Sellepärast on olnud igivanaks kombeks seada üles neile teedele tähised, mis on nähtavad ka ebasoodsas ilmastikus. Need tähised peavad olema kõigile nähtavad ja nende vahel ei tohi olla lünki. Ja rändur, kes astub talveteele, ei tohi suhtuda neisse kergemeelselt ega sattuda neist kõrvale, kui ta ei taha hukkuda.

Saatus on tahtnud, et nüüd kõik rahvad, suured ja väikesed, on kindlatelt maanteedelt pidanud pöörduma niisugustele talveteedele. Oma tänavusel Vabaduspäeval seisame kesk niisugust teed. Tükk maad oleme juba rännanud teda mööda, ilma et oleksime eksinud, aga kui palju meil teda veel on ees, seda ei saa ennustada inimmõistus. Sellepärast olgu tänapäev meie ülimaks nõudmiseks oma juhtidele — s e a d k e k o r d a t ä h i s e d, et ei oleks eksimist ega eksirännakuid. Nüüd on aeg, kus ei tohi teha vigu, sest iga eksisamm võib saada saatuslikuks meie riigile,

meie vabadusele ja iseseisvusele. Ning iga rahvaliige peab vastuvaidlemata täitma käsku — pidage kinni vabaduse tähistest!

Nüüd ei ole aeg, kus igamees võib käia oma teed, nüüd peab igaüks tundma, et riigi huvid on ühtlasi ka iga kodaniku huvid. Kodanik sarnaneb mesilasele, kõik, mis tuleb kahjuks mesipuule, on õnnetuseks ka kodanikule. Kui hävineb mesipuu, hukkub ka mesilane. Nüüd on aeg, kus iga kodaniku jõudu läheb vaja riigile, kus aga ühtlasi üksikute kodanikkude ja ametnikkude väärsammud võivad tuua arvamatut kahju riigile. Tänavust Vabaduspüha pühitseme vabaduse tähiste märgi all.

Uus Eesti, nr 53, 24. II 1940, lk 4.[22]

[22] Vt ka: Õp. mag. Rud. Kiviranna, "Vaba Eesti ootab, et iga mees ja naine täidab oma kohuse...: Mõtteid meie rahvusliku suurpäeva puhul a. d. 1940". — *Päevaleht*, nr 53, 24. II 1940, lk 8; K. K., "Vabaduspäeva puhul". — *Virumaa Teataja*, nr 23, 23. II 1940, lk 1; Jaan Kokk, "24. veebruariks". — *Lõuna Eesti*, nr 22, 23. II 1940, lk 2; T. Laino, "Vabaduspäevaks". — *Majaomanike Teataja*, nr 8, 23. II 1940, lk 2; A. M., "Isamaa mõttest". — *Sakala*, nr 22, 23. II 1940, lk 3; Ms. [= Jakob Mõttus], "Vabariigi aastapäevaks". — *Ühistegelised Uudised*, nr 8, 22. II 1940, lk 2; Õp. Eduard Nigol, "Jehoova on meiega, ei me karda!... (La. 1 188 s.): (Vabariigi aastapäevaks)". — *Põhja-Kodu*, nr 22, 23. II 1940, lk 1; A. S., "Aastapäev kurjal ajal". — *Nõmme Leht*, nr 8, 23. II 1940, lk 1; V. Saksen, "Et oleks rohkem armastust...: Vabariigi aastapäevaks kirjutanud usuteadlane V. Saksen". — *Virumaa Teataja*, nr 23, 23. II 1940, lk 1; Ev. Sild, "Iseseisvuspäev on riigikaitsepäev: Riigikaitse edu puhul on usk riigikaitsevõimesse". — *Virumaa Teataja*, nr 23, 23. II 1940, lk 2; -ste., "Uue hoo ja innuga...". — *Uudisleht*, nr 52, 24. II 1940, lk 4; Priit Suve, linnapea, "Aastapäevaks". — *Pärnu Päevaleht*, nr 24, 24. II 1940, lk 3, ka *Uus Eesti Pärnu Uudised*, nr 44, 24. II 1940, lk 3; "Õige vabadus: Vabariigi aastapäevaks". — *Eesti Kirik*, nr 8, 22. II 1940, lk 2; "24. veebruar". — *Sakala*, nr 22, 23. II 1940, lk 2.

REGINA-MARETA SOONSEIN. Vaata mulle silma I (2018)

ARVUSTUS

AAKER — TÕNU ÕNNEPALU MÕTETE HINGEMAA?

Tõnu Õnnepalu. *Aaker: (Muskoka, Ontario, CA).* (Mujal kodus II.) Tallinn: EKSA, 2019. 388 lk.

> Aaker (hektarisse läheb neid umbes 2,2) on täpselt paras maa. Paras maa elamiseks. Põldu ei pea, aga muu mahub kõik peale, maja ja aed ja vilja- ja linnupuud, kõik, mis vaja (lk 263).

Tõnu Õnnepalu päevikutõmmis *Aaker*, kaanefotoga Kanada Põhja-Ontario maakaardist, äratab uudishimu ka paradoksaalse alapealkirjaga *Mujal kodus II*. Raamatut kätte võttes teab lugeja ette, et alustab mingi suurema terviku keskelt, kuid teadmata, mis on raam või suund. Esimest, kevadel ilmunud köidet *Pariis* ma polnud söandanud lugeda, aimates, et sellele eelnevalt olnuks vaja üle lugeda Emil Tode *Piiririik* (1993). Vaatamata esimese kolmekümne lehekülje tõrjuvale, isegi häbematule ülbusele võtsin siiski pooleni loetud *Aakri* kaasa, kui augusti keskel Torontosse sõitsin, ega üllatunud, et selle ümber oli juba sumisenud diskussioon nii Kotkajärve Metsaülikoolis kui ehk varemgi, pidulikul suvel, mil paljud väliseestlased külastasid kodumaad ja selle raamatukauplusi. Sain teada, et *Aakri* vastu tunneb elavat huvi ka Tartu College'i eestikeelsete loengute kuulajaskond, ning minult paluti selleteemalist ettekannet. Kolmandik kuulajatest oli *Aakrit* lugenud, mis pole Tartu College'i — taas kord rõhutan, et eestikeelsetel eesti kirjandusteoste kohta peetud loengutel sugugi iseenesestmõistetav.

Paar aastat tagasi soostus Tõnu Õnnepalu väisama Kanada Kotkajärve Metsaülikooli tingimusel, et leidub eestlaste suvila, kus ta saaks Põhja-Ontario looduskeskkonnas üürivabalt veeta järgmise kuu. Tänu Anu Jõe, *landlady* Anu külalislahkusele sai Õnnepalu viibida augusti keskpaigast septembri esimeste nädalateni Anu isa, skaudijuhist metsatarga Heino Jõe suvemajas, sadakond meetrit Kotkajärve väravast. Teisisõnu sai Jõe pere erilisest suvemajast järgmine Õnnepalu külastatud pikas loomemajade reas.

Tähtsaks erinevuseks teistest loomeinkubaatoritest, kus Õnnepalu on läinud aastakümnel viibinud, on asjaolu, et Kotkajärve on tugevasti ning otseselt seotud väliseestlastega. Väliseestluse teema oli Õnnepalul

hoolikalt reisipauna kaasa pakitud — valmis kujul. Eelarvamustega soomustatuna sunnib see mudel tema tähelepanekuid ning kohapeal loetut vaid hoiakuid kinnitavasse rolli.

> Elan siin suvilas keset väliseesti maailma, mälestuste ja muististe seas. Mulle on kaduvad maailmad alati meeldinud, need äratavad minevikuunistusi, nostalgiat millegi järele, mida kunagi enam ei tule (lk 13–14).

Kahtlemata on Heino Jõe oma kätega ehitatud suvemaja, tema raamatukogu, eriti aga tema töötuba, kus valmisid skaudipoistele mõeldud mütoloogilised lood ning elutargad õpetussõnad, joonistused, fantaasiarikkad puunikerdused, omamoodi "rahvuslik muuseum". Küll aga ei tarvitse seda maailma "kaduvaks" ega ahtraks pidada ega seletada selle nähtusi kaotatud kodu katkematu leinamisega. Oluline on see, mis uue, väikese või mikro-Eesti rajajatel mälestuste põhjal alles jäi ning mida nad juurde lõid. Nostalgiale keskendudes võivad võõrsil viibinud mõtlevate eestlaste loomingulised võsud ja võrsed jääda tähele panemata. Õnnepalu iroonia ja üleolev hoiak moonutavad huupi tsiteeritud "reegleid", mida väidetavalt taheti 1950. aastatest, s.t ümberasumise esimestest aastatest peale ellu viia väliseesti noorte eestlasteks kasvatamisel. Raamatus ei käsitleta selliste reeglite konteksti organisatsioonides (nt skautlus) ega laiemalt eesti kogukonnas. Üksinda metsas viibimine ju sellist kontekstiteadlikkust ei soodusta.

Õnnepalu mõtisklused riivavad alatasa identiteedi küsimust, mujalmitte-kodus-olemise olukorda, mille ta taandab kodu- ning väliseestlaste suhtlemismallidele nõukogude ajal. Raamatus kutsutakse esile mitmeid klišeesid, eriti kodumaa eestlaste külastuste kohta oma rikkamatele, tihti upsakatele sugulastele välismaal. Õnnepalu ennast kiusab tema marginaalsus, ka praeguses Eesti ühiskonnas, milles ta leiab suuri puudusi. Ta ei taha olla kodus ning vaadata pealt "seda jubedat võltsi EV100 möllu" (lk 148), kuid Välis-Eesti kultuuri või kogukonda kuulumine on välistatud, sest tal puudub ajaloolase Dominick LaCapra sõnastatud "rajav kaotus". Õnnepalu väidab, et Prantsusmaal või Inglismaal oleks tal üsna kerge saada prantslaseks või inglaseks, kuid väliseestlaseks ei saaks ta iialgi:

> See on täiesti eriline ja endogaamne liik. Mida ma ka ei teeks, ma jääksin sissetungijaks (lk 34).

Vastu võiks küsida: milline igatsus on selle väljajätutunde taga? Kuidas ja miks tunneb Õnnepalu endiselt kerge häbi või tülgastusega end "haopinu tagant", Euroopa varjujäänud osast tulijana (vt *Piiririik*), kes oma

päritolulõhna kunagi maha pühkida ei saa, ka siis, kui on väärika minevikumärgina olemas vanaisa Johannese (Juhan) Õnnepalu raamatukapp? Selle vanaisa Johannese oma, kes oli olnud Preedi mõisas aednikupoisiks ning suri Irkutski vanglas 23. veebruaril 1942 (lk 47). On iseloomulik, et oma perekonna saatustest kõneldes ei väljenda Õnnepalu pieteeditunnet, kuigi selle puudumine võib olla kaasnähtus respektivähesusele mineviku vastu üleüldse.

> Kahju, et ükski antropoloog ega etnograaf ei taibanud uurida väliseestlaste ühiskonda, kui see oli veel täies purjes ja elujõus, viiekuue-seitsmekümnendatel. Selle uskumusi, tabusid, keelt, materiaalset kultuuri, tavasid. See oleks pidanud olema mõni välismaa teadlane, kindlasti mitte eestlane, ta oleks pidanud ära õppima eesti keele ja elama oma uuritavate keskel. Abielluma väliseestlasega. Ja kõik see aeg salaja spioneerima. Sest mis see antropoloogia ja etnograafia muud on kui salakuulamine (lk 230).

Siin tabab Õnnepalu ühes mõttes märki: Välis-Eesti pärimuse uurimine on hiljaks jäämas. Demograafiliselt on pilt niivõrd muutunud, et mõningatele küsimustele suudaks vastata vaid vähem kui sadakond 90-aastasi, kelle hulk aina väheneb. Samas on Välis-Eesti elu kohta kogutud nii kirjalikku kui visuaalset materjali just nendel kümnenditel, kui sealsed ühiskonnad olid "veel täies purjes ja elujõus", näiteks kutseliste fotograafide ning filmitegijate salvestused kultuuriüritusest, millele lisandub ajakirjandus. Seda materjali on hoolikalt kogutud ja hoitud. Kui lisada Toronto Eesti Kultuuripärandi Klubi tuhandeni küündiva algul videoformaadis, nüüdseks osalt digiteeritud elulointervjuude kogu ja Väliseesti Muuseumi (VEMU) isikuarhiivid, on materjali antropoloogiliseks uurimiseks rohkem kui küllaga, ainus, kes puudub, on uurija. See töö võtab aega ning selles üliolulise mõõdete ja seoste loomine on "välismaa uurijale" peaaegu võimatu. Õnnepalu ideaalantropoloog ehk "spioneerija" on karikatuur. Välis-Eesti kultuuri ideaaluurijad on selle võsud, selles ühiskondlikus "mahlas" üles kasvatatud teine või kolmas põlvkond. Täiskasvanuks saades ja nüüd juba keskeas on mõned küll väliseestlaste ühiskonnast irdunud, muutunud kombetäitjateks perekondlikel ning rahvuslikel tähtpäevadel, jätkanud pärimusekandmist väliseestlaskondade neljandat-viiendat põlvkonda luues või — haruharva — end Eestisse ümber istutades.

Kas, miks ja kuidas leida kodu "mujal"? Enamik väliseestlasi sai sellega hakkama, makstes erinevat emotsionaalset hinda, leppides mujalolekuga, paguluses olekuga. Et mõista Õnnepalu resoluutset väidet mittekuulumise kohta, tuleb jälgida tema tõlgendusi 20. sajandil lahutatud eestlaskondade suuremast loost ning tema perekonnaloost, mis on

osa sellest. Väide, et Välis- ning Kodu-Eesti maailm olid vormilt sarnased ning peegeldasid teineteist, on põnev mõtteliin, kuid mitte üheselt mõistetav seletus, pealegi on see vastus küsimustele, mida polegi sõnastatud. Siinkohal meenutavad Õnnepalu tundevarjundid, tema "natuke ebamugav äratundmine" (16) ja "õige-õige pisut vastikus" (17) ambivalentset seisundit, mida Freud nimetas "Das Unheimliche" (sõna-sõnalt ebakodusus, eestikeelses tõlkes "ebaõdus").

Kui on ebamugavaid tundeid taluvuse piirideni kombatud, võib tekkida vajadus vastu rünnata, lahmida. Näiteks Õnnepalu reaktsioon 1979. aastal ilmunud skaudiõpikus leiduva, Lembitu lipkonna "Noolepoisile" suunatud manitsusele oma tuba ja ümbrust korras hoida:

> See on korraga liigutav ja õige-õige pisut vastik. See äratundmine, kui ühesugused olid salajas need kaks maailma. Üks, milles elasin mina ja teised Nõukogude Eesti "pioneerid", ja teine, milles elasid 1970ndatel need väliseesti noolepoisid. Nii-öelda Ida ja nii-öelda Lääs (lk 17).

Torontos olles avaneb talle selline võrdlus:

> Suvekuudega kuumaks köetud tohutu manner, kus talvel jällegi puhuvad lõikavad tuuled, tuiskab ja matab. Midagi lootusetut, väljapäästmatut. Sisemaa, jah. Siber. Ameerika on ka üks Siber (lk 203).

Sellises väites kätkeb provokatiivsus, mis tänapäevalgi nii mõndagi väliseestlast ärritaks. Tajudes ränkade hinnangute emotsionaalseid varjundeid, hakkab lugeja aru saama, et ülbeid ütlusi — eriti raamatu esimeses pooles — saadab moonutav kibedus.

Üheks *Aakri* kummalisemaks mõttekäiguks on väide, et 1950. aastatel Kotkajärve algselt metsalõikajate leitud 400 aakri suuruse maaala ostjad, skautide-gaidide laagri asutajad astusid sihiliku sammu eesti soost noorte Kanada ühiskonnaga lõimimise ning kohastumise poole. Õnnepalu väidab, et kui noored õpivad tundma Eestile võõrast loodust, saavadki neist tublid kanadalased. Epigeneetiline edulugu. Alternatiivne hüpotees, mis raamatus käsitlust ei leia, on see, et Kotkajärve looduskeskkond pigem meenutab Eesti loodust kui erineb sellest, ning selle sarnasuse toel sai noortele kaudselt vahendada teadmisi Eesti loodusest. Selliste teadmiste elluärkamine laulva revolutsiooni kaunitel suvedel Eestisse sattunud Välis-Eesti noortes on nähtus, mida on maininud mitmed Kotkajärve kasvandikud.

Mõiste "aaker" kannab raamatus mitut tähendust, esiteks pindalamõõduna. Kotkajärve lähedal leidsid eesti metsalõikajad 1953. aas-

tal 400-aakrise maa-ala, mis siis koos järvedega Henrik Tanneri eestvedamisel ära osteti. Õnnepalu on huvitatud selle maa eelloost, selle 1870. aastal kolmesajal aakril oma elu alustanud esimestest asunikest, metsatulekahjust, mis asunduse hävitas. Ta täheldab, et mets, mis teda ümbritseb, ongi 60–70 aastat vana, seega niisama vana kui skaudilaager ja pisut vanem kui suvilad. Teises tähenduses on "aaker" omandimõõt ehk krunt. Kolmandaks muutub "aaker" raamatu teises pooles unistuste mõõdikuks, kui Õnnepalu kaalutleb, kuidas ta toimiks, kui tal oleks oma aaker, oma hingemaa Kotkajärvel. See unistus kärbub lõpuks tajumuses, mida saaks ehk kõige paremini iseloomustada sõnaga *kohatus*. Õnnepalu puhul ei ole see kohatus mitte peale sunnitud, vaid vähemalt osaliselt tema isiklik valik.

Aakri teine tähendus ilmneb raamatus üsna varakult, kui üks naabersuvila elanik talle umbusklikult otsa vaatab ja küsib, kes ta on:

> Üldiselt toimetab üks õige väliseesti (nagu muide ka kodueesti!) suvilaomanik oma *krundil*. Aakril. Juhul kui see aaker ei ulatu järveni, läheb ta kindlat teed pidi ujuma. Kui läheb. Seda on isegi raske ette kujutada, kui igav ja mõttetu võib olla see oma suvilas suvitamine (lk 29).

Krundi mõiste eraomandi tähenduses teeb selgeks ka üks vahejuhtum, kui Õnnepalu juba heietab mõtteid, mida ta teeks, kui tal oleks Kotkajärvel oma aaker:

> Selle ilusa vana väliseesti suvila nägemine oli minu vaeses kodueestlase-hinges äratanud unelma.

Paar sammu edasi avaneb äkitselt teistsugune pilt:

> Suuremal teel seisis üks suur maastikuauto ja ma ei tahtnud temast mööda minna. Ja kui olin ringi keeranud nägin silte. Terve teeäär oli neid täis. Need olid eri tegumoega, eri aegadel puutüvede külge naelutatud, mõni ise maalitud, mõni korralik vabrikutöö, punane kiri valgel plekil. Tekst varieerus, aga ütles ühte ja sama: NO TRESPASSING, PRIVATE PROPERTY, KEEP OUT!, PRIVATE (lk 108–109).

Nii sünge ning hirmutav, kui see vaatepilt ka on, ei ole üllatav, et kui Kotkajärve suurel maa-alal puudub usaldatav naabrivalve, siis on selline sõnaline heidutus loogiline. Iseasi, kas maastikuautos valvab püssiga omanik. Seda lugu jutustades muudab Õnnepalu äkitselt teemat ning teksti tekib lünk. Ta väidab:

> Ei, tuleb leppida, et siin metsades pole teid (lk 109).

Metsateel pidi ta "Takerjärve" (Tucker Lake) äärde tulema, nautides suvilale lähenedes vastikusega võidu kruusatatud teed. Kui hirm tema enda soovkujutelma ohjeldas, siis kaitsereaktsioonina põikleb ta üldistavale tasandile, omistades hirmu põhiomadusena Põhja-Ameerika, USA ja Kanada ühiskondadele ning taunides neid väliseestlasi, "väikeseid omanikusüdameid", kes suvilas viibivad aastas vaid nädala:

> Siis riputadki silte, teed väravaid ja tõkkepuid, paned kaameraid üles (lk 110).

Õnnepalu väite järgi:

> Unistustel on teflonpind. Ainus, mis nende vastu aitab, on nende teokstegemine (lk 59).

Vahetult räägib oma unistuse triiphoonest, klaasmajast, korduv fantaasia ka tema eelmistes raamatutes (2016. aastal ilmunud luulekogu pealkirjaga *Klaasveranda*). Samas üritab ta fantaseerida "oma" aakrist. Huvitav on küsida, miks Õnnepalu oma unistusi niivõrd võimsalt esiplaanile tungida lubab, et ta omaenda mõtteringidesse sulgub. Kas seda seletab tema kohatusetunne, mis minu arvates on "ebaõdususe" järgmine kraad ja raskem vorm, justkui sisemine needus, et kodu pole kuskil, et kõik maabumiskatsed ebaõnnestuvad niikuinii? Õnnepalu uudishimu, mis toonuks metsas viibinud aega kas või piisakese avastusrõõmu, ei blokeeri mitte nostalgia, vaid meenutatud kompleksid, välis- ning kodueestlaste vastastikused fantaasiad, mis kutsuvad temas esile künismi. Mujal-olu lükkab kohatuse tunde edasi, luues ajutiselt kodususe mulje. See tundub olevat turvaline, lohutav, eriti kui varuks on piisavalt irooniat:

> Hea on olla *mujal*, istuda ühe võõra mandri roostekarva luhalapikese ääres, kuulata rähnide hõikeid ja toksimist. Ei midagi erilist. Ja siiski. See on elust välja lõigatud aeg, elule juurde lõigatud aeg (lk 148).

Hõljuv, pingutav paigalpüsimine, nagu koolibritel Heino Jõe suvemaja aias. Ehk seletab unistuste võidukäik ka seda, et Õnnepalu otsustas, et ei hangi endale Kotkajärve maa-ala topograafilist kaarti.

Toronto kuulajaskond palaval augustiõhtul oli diskussioonialdis, kritiseerides *Aakri* puhul vaid kahte aspekti: Kanada eestlaste täisnimede kasutamist luba küsimata ning autori suhtumist külalislahkusesse, nimelt sobramist Heino Jõe töötoas nii füüsiliselt kui vaimselt, teda

meelevaldselt ning kontekstivabalt tsiteerides. Hoolimata Jõe pere suvemajas veedetud ajast ei mõista Õnnepalu Heino Jõe enda paradoksaalsust, milles ühtisid veendunud noortejuht ja Metsaülikooli rajaja. Tänapäeval võib olla raskesti usutav — kui mitte naeruväärne —, et 1967.–1968. aastal püüdis Toronto eestlaskonna osa tegelasi Metsaülikooli kui "punast" üritust takistada, külvates naelu Kotkajärveni viivale kruusateele. Mitme auto rehvid läksid katki, aga üritus ära ei jäänud, vaid hoopis õitses ning õitseb seniajani. Skaudiõpikute kõrval oleks olnud vaja süveneda ka Heino Jõe Metsakooli-unistusse, mida ta oma elu viimastel aastatel ehk 1980. aastate teisel poolel üritas teoks teha. Metsakool pidi olema ettevalmistuskursus Metsaülikoolile, vahendades teadmisi Kodu-Eesti kultuuritegelikkusest, pärimusest ning ajaloost, õpetades ka ellujäämist metsas. Õnnepalu usub siiralt, et väliseestluse "mäng" ettemääratult võltsis Ameerikas on ammu läbi ja et nagu kõik teised pagulasühiskonnad on Välis-Eesti olnud umbtee, mis kuhugi välja pole viinud. Miks Õnnepalu Välis-Eestit võõrastab ja miks ometi on museaalne mikro-Eesti talle kaitseala? Millist väliseestlast/väliseestlust oli Tõnu Õnnepalule vaja? Kas häädbuvat, poliitkorrektset, ajast ja arust poolkeelset igandit? Kas ehitajat, suvitajat või saunameest? Selliste küsimuste esitamiseks ei oleks olnud vaja metsastki välja tulla, kuid oleks tulnud väliseestlastega pikemalt vestelda.

Tõnu Õnnepalu *Aakri* kaunimad ning veetlevamad leheküljed tulenevad tema suurepärasest loodustajust ning meisterlikest looduskirjeldustest. Parimaiks näiteiks on koolibrid ja kaurid. Nimelt oli palutud, et ta Kotkajärvel viibimise ajal toidaks Jõe suvemaja lähedal lendlevaid koolibreid. Nende habraste, gravitatsiooniseaduse piirialadel püsivate, kronomeetritena mõjuvate lindude kujund on raamatu kaunimate hulgas. Koolibritel justkui polnukski häält, neile piisas vaid tantsust. Seevastu täheldab kauride huige metsa ja metsikust; neist saab mitmekordne sümbol, ka truudusest, eluaegsetest suhetest, hoolest, mis omakorda markeerib — olgu see siis sise- või välispiiri.

Aaker on aga liiga pikk raamat, milles käsitletud mõtisklused jäävad kinni muljenditesse. Kahtlemata oleks toimetaja nõudlik prill aidanud seda loominguliselt kohandada ning kärpida. Raamat mõjub lõppematuna, kaotab hoogu ning autor lõtvub ja tüdineb. Tekst justkui vajaks leevendavat katkestust, ammu enne mõtisklusi Hamsuni ja Humboldti üle raamatu viimases kolmandikus. *Aaker* võinuks lõppeda siis, kui autor kuuleb kauri huiget, teda vilksamisi ka silmates:

> Kaur karjatab järvel, jääb vakka. Järvepealne karge õhk on kerget suitsulõhna täis (lk 255).

Tiina Ann Kirss

TIINA ANN KIRSS (1957) on lõpetanud Case Western Reserve University Clevelandis USAs kunstide bakalaureusena 1979 (bioloogia ja prantsuse keel), õppis samas arstiteadust 1980–1982, kunstide magistrikraad prantsuse kirjanduse alal 1980, doktorikraad võrdleva kirjandusteaduse alal 1994 (Michigani Ülikool, Ann Arbor). Olnud Wesleyan College'i prantsuse ja saksa keele ning kirjanduse nooremõppejõud 1991–1993 ja Merceri Ülikooli interdistsiplinaarsete teaduste õppetooli dotsent 1993–1999 ning naisuuringute õppekava juht, Toronto Ülikooli Eesti uuringute abiprofessor 1999–2006, TÜ filosoofiateaduskonna kultuuriteaduste ja kunstide instituudi eesti kirjanduse professor 2006–2011, instituudi juhataja 2007–2009, Tallinna Ülikooli Eesti Humanitaarinstituudi teemajuht 2008 ja kultuuriteooria professor 2010–2015; TÜ filosoofiateaduskonna, seejärel humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna filosoofia ja semiootika instituudi Eesti mõtteloo külalisprofessor 2015–2016, vanemteadur a-st 2016, Eesti Kirjandusmuuseumi vanemteadur 2017–2019. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli "Väärtustest ja eestluse tulevikust" (2008, nr 2, lk 236–256).

ABSTRACTS

JAAK TOMBERG. **The hesitating mood of speaking about literature**

The text is based on the presentation "Mirror, mirror on the wall" that the author delivered at the "Personal conference" at Veljesto student association on 2 February 2019. In it, the author explains and substantiates his personal experience of constantly using the so-called hesitating mood in his research — in theoretical and critical papers.

According to the author's self-observation, what he calls the hesitating mood is expressed in a number of characteristic phrases — all the time, he "might state something" or "might say something" or, which is even worse, "might conclude something". To him, it continually "feels like", "appears to be" and "seems that", at more suspicious moments, something also "emerges", "surfaces", "looms" or "has an effect". If he starts to state something which, in his own modest opinion and only in his own head, seems to be particularly inventive, he feels "a temptation to state that". And when something "appears" to him, it usually appears "as if" or "just like". And if he penetrates an entirely undiscovered territory where only intuition can help, and the ability of signification does not quite work, then it "looms on the last borderline".

The author concludes from these observations that the hesitating mood is a mood where nothing is stated directly, but it is stated that something might be stated. Such a mood, however, is contraindicated in scientific discourse where indicative mood is customary, as only a firmly expressed statement can be challenged — and just because of its challengeability, the statement is integrated into the broader research process, makes the text scientifically communicable, open, functional.

Identifying that the causes for using the hesitating mood lie in his studies of literature at the University of Tartu in

*the 1990s, the author eventually finds that namely the hesitating mood is inevitable in literature research, as it is in harmony with the conditional and ambivalent nature of literature. If one speaks about literature in the indicative mood only, they also impoverishingly overlook the ontological fundamental principles of literature. (*Auth.*)*

BRUNO LATOUR. **Why has critique run out of steam?: From matters of fact to matters of concern**

A certain form of humanitarian critique has gone astray. Latour argues that the critical mind, if it is to renew itself and be relevant again, is to be found in the cultivation of a stubbornly realist attitude*, but a realism of what he calls* matters of concern*, not* matters of fact*. The mistake that was made was to believe that there was no efficient way to criticise matters of fact except by moving* away *from them and directing one's attention* toward *the conditions that made them possible. But this meant accepting much too uncritically what matters of fact were. This meant remaining too faithful to the unfortunate solution inherited from the philosophy of Immanuel Kant. Here the author emphasises that reality is not defined by matters of fact. Matters of fact are not all that is given in experience. Matters of fact are only very partial, very polemical, very political renderings of matters of concern and only a subset of what could also be called* states of affairs.

In his search for a new descriptive tool, Latour finds support from the ideas of Heidegger and Whitehead. On the one hand, the solution seems to lie in the promising word gathering *that Heidegger had introduced to account for the "thingness of the thing". On the other hand, help can be found in Whitehead's term* societies*, which the latter used to describe "actual occasions", and which is his word for Latour's* matters of concern*. It is also the word used by Gabriel Tarde to describe all sorts of entities. It is close enough to the word* association *that the author has always used to describe the objects of science and technology. These premises enable to adopt an entirely different attitude than that of the rundown critique to launch a multifarious inquiry with the tools of an-*

thropology, philosophy, metaphysics, history, sociology to detect how many participants *are gathered in a* thing *to make it exist and to maintain its existence. And the critic is not the one who debunks, but the one who assembles. The critic is not the one who lifts the rugs from under the feet of the naive believers, but the one who offers the participants arenas in which to gather. For him, if something is constructed, it means it is fragile and thus in great need of care and caution.*

The line of reasoning in this article is also supported by Latour's most often applied theoretical concept — the actor-network theory *(ANT). ANT studies how social life, science, institutions, etc. are put together, how they function and are formed when integrating and disintegrating. It is not interested in postmodern deconstruction and critical theory, in exposing of "big narratives", "hegemonies", etc. ANT is not interested in destruction of created things but in how things are created. It does not say* which *explanations must be given but only: watch the changes and formations! It says: do not explain the present and the emergent by a given construction but follow the connections everywhere where they lead. (*Edit.*)*

ENE-MARGIT TIIT. **Household and family in statistics**

A household is a group of people who pool their income, jointly using food and other resources necessary for life, including a common dwelling (UN). The members of a household are often close relatives or partners, but the household can also include persons who are not related — this is the difference between the household and the family. A family or a nuclear family is a pair of partners (in marriage or cohabitation) with or without children or a single parent with a child or children. A family can simultaneously be a household, but it can also be a part of a household, while a household can include several families.

At present, the number of members in both households and families is generally decreasing, while both households and families are smaller in more highly developed and economically richer countries. The same trend manifests itself in Estonia. It has several causes. The size of the family is influ-

enced by later creation of the family and the smaller number of children. The household, however, is increasingly losing its historical significance as a production unit.

Along with the traditional definition of the household, a new, dwelling-based definition of the household is applied at present. According to this, all the persons residing in one dwelling are considered a household. Such a definition of the household can more easily be used in register-based accounting, including register-based censuses, but it does not coincide with the traditional household. The difference is the greater, the more often it happens that several households inhabit one dwelling. During the last censuses and studies in Estonia, 6–8% of dwellings were inhabited by several households. The most frequent situation was that a single person lived in a household and considered him-/herself a one-member household.

*Thus, the number of dwelling-based households is decreasing, and their distribution by size differs from that of traditional households. The number and proportion of one-member households is decreasing, and the number and proportion of larger households with additional members or several family nuclei is increasing. The character of family nuclei is also changing. Instead of married couples, there is an increasing number of families consisting of cohabitation partners with children or without them. Although this is more characteristic of younger families, it is not unknown in the case of older families either. As the younger generation does not hurry to create their own families — the age of marriage and childbirth is constantly increasing — there are enough families where grown-up children reside together with parents or with a single parent. The number of households with a small number of members is also increasing, as there is a growing number of aged pairs and single persons, which is caused by the lengthening lifespan. (*Auth.*)*

TRIIN TASUJA. **Poetry**

HANS ASPERGER. **"Autistic psychopaths" in childhood. Part II**

AMAR ANNUS. **Hans Asperger and his description of autism**

Austrian paediatrician Hans Asperger's paper on "autistic psychopaths" in childhood, which appeared in German in 1944, became more widely known in the world as late as in 1991 when its somewhat abbreviated English translation was published. The publication of the English translation of Asperger's study gave a strong boost to autism studies, and it soon became clear that autism and Asperger's syndrome are the same phenomenon. A decade before the publication of the translation, the English psychiatrist Lorna Wing had made a summary of the article and named the described condition the "Asperger syndrome". In 1994, half a century after the publication of Asperger's original article, the Asperger syndrome found its place in the 4th edition of the American Psychiatric Association's manual as a separate diagnostic entry. Since the 5th edition of the manual, this syndrome has been treated as part of the autism spectre. Many views expressed by Asperger proved to be ahead of their time. For example, Asperger correctly emphasised that autism is a hereditary and polygenic condition. The correctness of this view has been revealed only in the last decades.

Asperger's study relies on the detailed description of four boys — Fritz, Harro, Ernst and Hellmuth — but is actually based on his work experience in the Vienna clinic with hundreds of similar children. Such people have existed throughout history and proved necessary for the humankind, but, only in the 20th century, a clinical term was found to signify them. As the autism spectre is very broad and heterogeneous, there has been no unanimity until now which keywords should be used to describe it. Anyway, it is evident that the cognitive abilities of autistic people are distributed in an uncommon way. Since the 1980s, the hypothesis has been studied that autistic children's so-called mind-reading ability, which usually enables people to understand others, their thoughts, in-

tentions and feelings, is impaired. The slower development of the "social brain" can conceal a number of peculiarities of autistic behaviour, although many adult autists can pass the mind-reading test at an average level.

*In his habilitation paper, Asperger calls such children autistic psychopaths. In this pair of words, the present-day counterpart for "psychopathy" would be "personality disorder". Although Asperger describes the defiant behaviour, aggressivity and malevolence of some autistic children, they should not be classified as psychopaths in the clinical sense. (*Edit.*)*

TOOMAS KIHO. **One general**

"...the Europe after the big fire in the world will be entirely new": By the 22nd anniversary of the Republic of Estonia in 1940

We publish a selection of articles that appeared in newspapers in February 1940 to celebrate the 22nd anniversary of the Republic of Estonia The holiday was darkened by World War II, which had begun in 1939: "...the Republic of Estonia must celebrate its birthday in a situation that is by no means festive and under the festive clothes we must often feel very sorrowful and heavy thoughts." Estonia declared itself neutral in the war, and no active measures of national defence were taken. Late in September 1939, the Soviet Union imposed mutual assistance agreements on the Baltic states. Earlier, in August 1939, the Molotov-Ribbentrop (or Hitler-Stalin) Pact had been concluded, and its secret protocol divided the spheres of influence in Eastern Europe. The Baltic states, Finland, eastern Poland and Bessarabia were left in the Soviet, the major part of Poland in the German sphere of influence. Considering the fate of Poland, the governments of the Baltic states surrendered to Soviet pressure, despite the readiness of the military staff and the population to fight. Soviet military bases were established in Estonia, Latvia and Lithuania. Although independent de jure, *the Baltic states*

were de facto *controlled by the Soviet Union in 1939–1940. Throughout the period of Soviet military bases, the Estonian government tried to calm both itself and the public, hoping after each concession that Moscow's ambitions would end. Pacifying notes could be found in the press as well: "We are grateful to the leaders of our state for the agreements that have allowed us to remain neutral in the current horrible turmoil of war." More realistic viewpoints could also be seen: "The policy of neutrality, which has initially enabled us to stay aside from the armed conflict between nations, does not in itself give us any solution for the rearrangement of international life and our role in it." Mostly, the articles expressed hope, but particular anxiety was felt about the imminent economic difficulties: "It is great luck for our people and state that we have been left aside from direct combat, and all of us would like to hope that the threat of war will not come closer to us. Nonetheless, equally with other nations we have to suffer the economic consequences of the war and the arising difficulties." The severity of the whole situation was understood only in a few articles: "The world order which will be established at the end of the world war already exists in its germs or even main features. [---] There is a will to divide the world into a few separate large living spaces from the viewpoint of the great powers where small nations would yield their sovereignty to the extent that is necessary for tying small nations to large states as satellites." This really happened. The Red Army occupied Estonia as soon as in June 1940. On 6 August, Estonia was incorporated into the Soviet Union as one of its union republics. (*Edit.*)*

Review

TIINA ANN KIRSS. ***Acre* — the land of Tõnu Õnnepalu's thoughts?**

Tõnu Õnnepalu Aaker: (Muskoka, Ontario, CA). *(Mujal kodus II.) [Acre: (Muskoka, Ontario, CA). (At home elsewhere II.)] Tallinn: EKSA, 2019. 388 pp.*

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XX**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

AMAR ANNUS PhD (1974), associate professor of Middle Eastern religious history at the University of Tartu

HANS ASPERGER (1906–1980), Austrian paediatrician and medical scientist

TOOMAS KIHO PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

TIINA ANN KIRSS PhD (1957), senior research fellow at the Institute of Philosophy and Semiotics, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

BRUNO LATOUR PhD (1947), French philosopher, anthropologist and sociologist; emeritus professor of *Sciences Po Paris*

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

REGINA-MARETA SOONSEIN (1991), Estonian artist

TRIIN TASUJA (1989), Estonian poet

ENE-MARGIT TIIT PhD (1934), principal methodologist at Statistics Estonia, emeritus professor of the University of Tartu

JAAK TOMBERG PhD (1980), senior research fellow in Estonian literature at the Institute of Cultural Research, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XX

Algus 2018. aasta 6. numbris.

4. oktoober [1946] (reede). Tartu R. Ülikooli Nõukogu avalik koosolek.

Päevakorras farmaatsiateaduste kandidaadi Hermann Michelsoni farmaatsiateaduste doktoridissertatsiooni "Alumiiniumatsetaadilahuse valmistamisest"[979] kaitsmine. Ametlikud oponendid farmaatsiateaduste doktor prof. N. Veiderpass, farmaatsiateaduste doktor prof. Alma Tomingas ja meditsiiniliste teaduste doktor prof. G. Kingisepp. Michelson on galeenilise farmaatsia ja apteegi retseptuuri kateedri assistent.

Nõukogu liikmeist võtsid veel sõna dots. N. Rägo ja dots. O. Hallik, koosolijaist *cand.* Boris Luik.[980] Rahvast oli rohkesti, rõdul aulas palju üliõpilasi. Rektori kõrval kateedril punased pegooniad, promovendi kõrval valged *dahlia*'d. Promovent frakis, mõjub harjumata. Vastab rahulikult, kaalutud, akadeemiliselt. Tartu pommitamise ajal töötanud Veiderpassi sõnade järgi insituudis, end segada laskmata.

Hääletusel andis 54 nõukogu liikmest 52 [hääle] Michelsonile doktorikraadi omistamise poolt, vastu 1, rikutud oli 1 sedel. Uus doktor külvati lõpuks sõprade ja õnnesoovijate poolt üle krüsanteemide, rooside ja nelkidega. Võttis õnnesoovid sama rahulikult vastu, kui seisis kateedril.

Kaitsmine filmiti, samuti lavastati uuesti Aarne Punga promotsioon. Koos filmimisega kestis koosolek 5 tundi, mille üle G. Rägo oli väga vihane, leides, et see on mahavisatud aeg ja lubamata ajaraiskamine, seda enam, et kaitsmisel oli ala, mis ena-

---

[979]Hermann Michelsoni doktoritöö on hoiul Tartu Ülikooli raamatukogus.

[980]Boris Luik (1914 – 25. III 1998 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna farmaatsia osakonna 1940, *mag. pharm.* 1943 (farmaatsiakandidaat 1946), korp! Fraternitas Liviensise liige. TÜ rakendusfarmaatsia instituudi abijõud 1938–1940, galeenilise farmaatsia ja apteegi retseptuuri kateedri assistent 1940–1945, vanemõpetaja 1945, dotsent 1946–1949; galeenilise farmakoloogia ja farmatseutilise keemia kateedri dotsent 1949–1966, farmaatsia kateedri juhataja kt 1966–1968, juhataja 1968–1974, dotsent 1974–1983, preparaator 1983–1986; Tartu Meditsiinikooli õpetaja.

mikule nõukogu liikmeist võõras. Lubas koosolekute küsimuse nõukogus üles võtta.[981]

5. oktoober (laupäev). Täna teostati Maarja kalmistul arh. A. Matteuse ja arhitektuurivalitsuse maamõõtja Lauri[982] poolt uue tuletõrjematuseplatsi lõplik mõõtmine ja märkimine. Platsi lõplik suurus on 26 × 23,31 ruutmeetrit, teede laius 2,35 m. Mõõtmisel viibisid tuletõrjeühingu esindajatena esimees H. Normann ja II divisjoni I kompanii pealik K. Kallastu.[983] Platsi üksikasjalise planeerimise teostab A. Matteus.

7. oktoober (esmaspäev). Kateedrite juhatajate koosolekul oli muu seas arutusel teaduslik-uurimistöö temaatiline plaan neljandaks stalinlikuks viisaastakuks 1946–1950. Dekaani teadaande kohaselt peab iga kateeder omale üles seadma üldprobleemistiku, mis viisaastaku kohalt tähtis. Suuremate probleemide lahendamiseks võivad kateedrid liituda. Soovitavad on kollektiivtööd, kus juhendajateks peab olema vilunud õppejõud. Sisult peab töö olema läbiviidav. Õpperaamatud koostatakse väljaspool viisaastaku plaani. Assistentide ja õpetajate individuaalsete tööde puhul tuleb ette näha nende tööde juhendaja. Iga aasta kvartali kohta määratakse ära konkreetselt tööfaasid, mida igas kvartalis täidetakse.

---

[981] Päevikusse on kleebitud väljalõige: "Doktoripromotsioon TR Ülikoolis". — *Postimees*, nr 234, 6. X 1946, lk 1. Pikemas kirjelduses märgitakse muu hulgas, et see oli Tartu ülikoolis teine väitekirja kaitsmine NSVLi korra järgi ja esimene vastav doktoripromotsioon (Aarne Pung oli 10. juulil 1946 kaitsenud kandidaadiväitekirja).

[982] Ilmselt Hindrik Lauri (Indrik L.; Heinrich L.; Laurberg; 1892 – 4. XI 1973, maetud Torma kalmistule) õppis TÜ matemaatika-loodusteaduskonnas 1922–1927, ÜS Põhjala liige. Võttis osa Esimesest maailmasõjast, Vabadussõjas 1918–1920; hiljem Tartu Linna TSN Täitevkomitee peageodeet.

[983] Karl Kallastu (1892–?) võttis osa Esimesest maailmasõjast, töötas Tartu linnavalitsuse majandusosakonnas, seejärel Tartu Linnapanga teenistuja selle rajamise algusest 1927; Tartu Vabatahtliku Tuletõrje rühmaülem.

Koosolekust võttis tervishoiuministeeriumi esindajana osa dr. Aleksei Kaljundi,[984] sõjaväelase riietuses (ilma paguniteta), ordeni ja mitme medaliga. Magas suurema osa koosolekust, lahtine vihk ees ja pliiats käes, kord vajus pea isegi lauale.

8. oktoober (teisipäev). Tartu Linna Täitevkomitee tervishoiuosakonna [juhataja] Aleksander Räni käskkirjaga 28. sept. 1946 olen määratud Tartu Linna Onkoloogia Haigla terapeut-konsultandiks vaba laborandikoha arvel.

9. oktoober (kolmapäev). Vanemate õppejõudude ideoloogilis-poliitiline seminar. Päevakorras K. Taevi ettekanne "Nõukoguliku ideoloogia küsimusi".

"Noh, hakkame siis oma seminaridega jälle peale," avas koosoleku V. Reiman ning tähendas, et seoses ajakirjade "Zvezda" ja "Leningrad" sulgemisega on avastatud rida puudusi mitte üksnes kirjanduse, vaid ka teatrite repertuaaris, kunstis ja muudes eluavaldusis, mis ebasoodsalt mõjustavad ühiskonna arengut ja vajavad selgitamist ja kõrvaldamist.

Taev asudes oma teema juurde tähendas muu seas, et NLi draama on irdunud olevikust ja siirdunud minevikku, neil puudub seos tänapäeva aktuaalsete eluavaldustega. Palju on lavastatud ka välismaa autorite näidendeid, mil puuduvad esteetilised ja eetilised põhimõtted ja on arendanud vaid madalaid instinkte.

---

[984] Aleksei Kaljundi (Grigorjev; 1906 – 11. X 1948 Tallinn) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1930, korp! Fraternitas Aeterna liige. Arst Abja-Paluojal 1930–1932; TÜ I sisehaiguste kliiniku assistent 1932–1934; arst Toilas 1934–1935 ja Nissis 1935–1936, Tallinna Ühishaigekassa siseosakonna assistent 1936, jaoskonnaarst Kihelkonnal 1936–1940 ja Kallastel 1940–1941; ENSV Punase Risti Keskkomitee sõjaväe sanitaarkaadrite ala ülem 1941, Kopli ambulatooriumi terapeut 1941; NSVLi tagalas metsaraietööl Sverdlovski oblastis 1941–1942, Eesti Laskurkorpuse 7. laskurdiviisi sanitaarroodu ülem 1942–1943, jalaväepataljoni sanitaarteenistuse ülem 1943–1945; 289. tööpataljoni sanitaarteenistuse ülem 1945–1946; ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadi meditsiiniliste õppeasutuste valitsuse ülema kt 1946, tuberkuloosiarst Tallinnas.

Paljud kirjanduslikud teosed idealiseerivad feodaalset ajastut, tsaare ja muud, mis ei vii edasi. Ka on säärane juhtiv leht nagu "Pravda" vähe omistanud tähelepanu ideoloogilistele küsimustele. Patustavad samas suunas ka kino-, kujutav ja helikunst. Ühes suuremas Ukraina kirjandusajaloos on ülistatud 20. sajandi kodanlist kirjandust. Ka meie kirjandus on vähese oskusega koostatud, kirjeldab võõriti Saksa okupatsiooni, väljendab pessimismi, hoidub eemale tegelikust elust, pühendab palju tähelepanu ajaloolisele minevikule, mis oli küll virgutav Suure Isamaasõja päevil, mitte aga enam ülesehitusjärgus. Üldse ilmestub suur mahajäämine NLi progressiivsest loomingust. Tänapäeval ei vii edasi mitte kunst kunsti pärast, vaid sügav idee. On vajalik elu realistlik kajastus, aktuaalsus. Säärased olid omal ajal Cervantese "Don Quijote" ja Dante "Jumalik komöödia". Don Quijote on nüüd juba naeruväärne minevikuinimene ja "Jumalikku komöödiat" võib noorsugu lugeda vaid veel kui Dante huvitavat seiklust põrgus. Ka teaduses ei tohi olla teadust teaduse pärast, vaid selles peavad samuti kajastuma oleviku aktuaalsed nõuded. Üldse — vähem ajalugu, rohkem tänapäeva.

Taev tähendas ka, et ülikooli 210 õppejõudu on planeerinud 280 tööd, mis on lubamata nokitsemine. Kui tööd valmis, selgub, et need on vaid väikesed artiklid.

Taev lõpetas arvamusega, et tema ettekanne annab põhjust rohketeks küsimusteks ja elavaks diskussiooniks. Kuid siiski küsimusi ei esitatud ja sõna ei võetud.

Seminar lõppes V. Reimani pikemate selgitavate täiendustega ettekande kohta.

10. oktoober (neljapäev). Avastasin vanal Jaani kalmistul lehtedest vabanenud padristikus prof. F. Parroti[985] (surn. 3. jaan. 1841) ja prof. Alexander Unterbergeri kalmud.

[985] Johann Jacob Friedrich Wilhelm von Parrot (1791 – 15. I 1841 Tartu) lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1814, *dr. med. et chir.* 1814, Peterburi TA korrespondentliige. Arst Heilbronnis; TÜ füsioloogia- ja patoloogiaprofessor 1821–1926, füüsikaprofessor 1826–1841, prorektor 1830–1831, rektor 1831–1834.

Pihl leidis täna, et polikliiniku auditoorium olla liig väike praeguse suure kuulajaskonna kohta, lubas lasta probleemi uurida sanitaarinspektoril.

Alice Haberman oli Riikliku Kirjandusmuuseumi tegevuse arutlustele pühendatud teenistujate koosolekul teravalt arvustanud nende, eriti rahvaluule osakonna tegevust, vaatamata põhjalikule tööle, ja nimetanud kõiki viilijaiks, mis andis põhjust sõna *viilijad* viia riimi sõnaga *filia*. A. H. oli omal ajal korp! Filiae Patriae liige. Rahvaluule osakond olevat nagu mingisugune salapärane omaette riik riigis. A. ise rahvaluulet ja selle tähtsust ei tunne.

12. oktoober (laupäev). Teaduskonna sisehaiguste, sisehaiguste propedeutika, patoloogilise füsioloogia (Kõrge) ja kõrva-nina-kurguhaiguste (E. Siirde) kateedrite ühine koosolek teaduskonna sisehaiguste kliinikus prof. V. Vadi juhtimisel tema kabinetis. Seatakse üles ja võetakse vastu järgmised teadusliku uurimistöö perspektiivteemad 1946.–50. a. viisaastakuks: vt. kleebitud leht.[986]

13. oktoober (puhkepäev). Vaatamata ebasoodsale ilmale toimusid täna Maarja kalmistul varem planeeritud korraldustööd. Tuletõrje uus matuseplats piirati teedega, istutati elupuuhekk ja kaunistati nelja valge Kanada kuusega.

Platsi rajamisest võtsid osa nõukogu liikmeist esimees H. Normann, brigaadipealik J. Roo, majanduspealik A. Odrats, II divisjoni pealik Karl Tiks, III divisjoni pealik Ludvig Uuemaa, III divisjoni I (korrapidajate) kompanii pealik Rudolf Kukk, pealik Karl Unt, ja meeskonnast I divisjoni I (ronijate) kompanii liikmed Gustav Kool ja Johan Nigol, II divisjoni II (aurupritside) kompanii liige Aleksander Veelmaa, III divisjoni I (korrapidajate) kompanii liikmed Liivasoo, Eduard; Lipping, Aleksander; Must, Theodor; Soo, Mihkel ja Vetas, Sulev; III divisjoni II ("kaupmeeste" mootorpritsi) kompanii liikmed Jaan[987] Eduard Jänes ja Karl Põder, orkestrist Jakop Visnapuu ning naisrühma liikmed Salme Lambur, Aliide Rekker ja Lehte Verev.

[986] Kõnealust lehte päevikus ei ole.
[987] Kirjutatud nime *Eduard* kohale.

Ilm oli ebasoodus: puhus tugev külm tuul, vahel tuli lund, mattes kogu ümbruse tihedasse halkjas-valgesse loori, vahel jälle rebenesid pilved ja säras päike.

Rajamistööd kestsid 6 tundi. Elupuupistikuid pandi 800.

16. oktoober (kolmapäev). Ülikooli ringkondi hoiab juba mõnda päeva elevil Eestimaa K(b)P Keskkomitee seisukoht V. Adamsi ENSV Tartu R. Ülikooli toimetuste filoloogiliste teaduste sarjas ilmunud töö "Идиллия Н. В. Гоголя "Ганц Кюхельгартен" в свете его природоописаний"[988] kohta, mis paljastab ideoloogilise töö suuri puudusi teaduslike töötajate hulgas. Selle töö olla Adams mõni aeg tagasi ka Leningradis ette kandnud, kus see head arvustust leidnud ja ka peale ilmumist olla paljud vene õpetlased A-sit õnnitlenud, mis näitab, et ka seal on veel regressiivseid teaduslikke töötajaid.

Eestimaa K(b)P Keskkomitee ja ENSV Ülemnõukogu häälekandja "Советская Эстония" võtab 13. okt. numbri (nr. 241 (946), 1, (1946)) juhtkirjas "Выше большевистскую бдительность на идеологическом фронте!"[989] oma seisukoha nii ideoloogiliste puuduste kui ka V. Adamsi kohta. Muu seas on seal öeldud:

---

[988]Vn k *N. V. Gogoli idüll "Hans Küchelgarten" tema looduskirjelduse valguses*, esitrükk saksa keeles *Gogols Erstlingswerk "Hans Küchelgarten" im Lichte seines Natur- und Welterlebens* (Leipzig: Markert & Petters Verlag, 1931; äratrükk väljaandest *Zeitschrift für Slavische Philologie*, Bd. VIII, Heft 3/4). Vt Вальмар Адамс. *Идиллия Н. В. Гоголя "Ганц Кюхельгартен" в свете его природоописаний.* (Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli toimetised. Filoloogilised teadused 1.) Тарту: Научная литература, 1946. 49 lk, dspace.ut.ee/handle/10062/51486. Toimetiste kolleegiumi kuulusid Edgar Talvik, Albert Valdes, Karl Orviku, Artur Vassar, Julius Tehver, August Muuga; peatoimetaja oli Karl Taev, toimetaja Richard Kleis.

[989]Vn k "Suurendada bolševistlikku valvsust ideoloogilisel rindel!".

[---].[990] Adams tähendanud kirjutuste kohta tema üle, et need on "сплетни".[991]

---

[990]Päevikus leidub pikem ümberkirjutus kõnealusest juhtkirjast vene keeles, mis tõlkes kõlab: "ÜK(b)P KK otsused ajakirjade "Zvezda" ja "Leningrad" kohta, draamateatrite repertuaari kohta [---] on kogu nõukogude rahvas vastu võtnud kui kogu meie edasise ideoloogilise töö võitlusprogrammi. [---] ÜK(b)P KK andis meile hiilgava õppetunni selle kohta, kuidas tuleb võidelda bolševistliku ideelisuse eest kõigi ja igasuguste katsete vastu uimastada nõukogude inimesi kodanliku ideoloogia oopiumiga. [---] Veel päris hiljuti oli Eestis valitsevaks ja riiklikuks ideoloogiaks kodanlik ideoloogia. Igasugust progressiivset mõtet kiusati karmilt taga. Päts ja tema bande laostasid omakasupüüdlikel eesmärkidel kuritahtlikult inimeste teadvust, kultiveerisid labasust kirjanduses, künismi kunstis, väikekodanlust eluolus, juurutasid lömitamist kõige lääneeuroopaliku ees, sisendades intelligentsile reaktsioonilist ettekujutust kodanliku Eesti justkui erilisest "missioonist", kui lääne kultuuri eelpostist idas... Päts ja tema bande on juba visatud ajaloo prügimäele kui ebavajalik rämps. Reaktsiooniliste ideede igandid aga hõõguvad veel siin-seal edasi. [---] Tartu ülikoolis juhatas kuni viimase ajani vene keele ja kirjanduse kateedrit keegi V. Adams. Temale oli usaldatud nõukogude kirjandusteadlaste ettevalmistamine. Mis õigusega? Ei olnud ju saladuseks, et Adams on dekadentide ja aristokraatlike salongipoeetide õpilane, et tema sulest on pärit labased värsid, mis on läbi imbunud erootikast, müstikast ja reaktsioonilisest individualismist? Kas oli siis saladus, et Adams tegutses innukalt fašistliku Saksamaa ülikoolides, ei põlanud ära neilt stipendiumi saada, ilustas ajalehtedes hitlerlikku režiimi? Kas ei olnud teada Adamsi ebavääärikas käitumine Saksa okupatsiooni ajal, kui ta teenis sakslaste juures koonduslaagri tõlgina? Kas ei olnud siis teada, et Adams on põhimõttelage intrigant, et ta laimas ausaid teadusega tegelejaid? Kõik see oli teada, kuid ikkagi usaldati Adamsile õpetada, õigemini väärastada nõukogude üliõpilasi. Ülikooli juhtkonna ja kommunistide liberaalitsemist ära kasutades tassis Adams arhiivist välja oma võhikliku brošüürikese ja avaldas selle vene kirjanduse kohta käiva paskvilli "Tartu Ülikooli toimetiste" seerias 2200 eksemplaris. Seda kahjulikku brošüürikest kritiseeriti teravalt meie ajalehes 25. septembril artiklis "Harimatus teaduslikkuse lipu all". Eestimaa K(b)P KK büroo, arutades seda artiklit, tunnistas selle õigeks. Adams on vabastatud kateedri juhataja ametist. Ülikooli juhtkonnale on tehtud ülesandeks võtta tarvitusele abinõud selliste kahjulike tööde avaldamise vältimiseks. [---] Viimasel ajal on ajakirjandus ja üldsus esile toonud teisigi läbikukkumisi ideoloogilisel rindel vabariigis. Kirjastuses "Ilu-

17. oktoober (neljapäev). Korrastasin täna paar tundi tuletõrje uue matuseplatsi hekki, õgvendades seda. Oli tulnud värsket lund, kuid maa oli pehme ja hea oli töötada sügispäikese ja tuule käes.

18. oktoober (reede). Viimases nooremate õppejõudude seminaris 16. okt. farmaatsia instituudi auditooriumis esinesid ettekannetega teemal "Meie ülesanded ideoloogilise töö rindel" kunstiajaloo kateedri assistent Niina Raid[992] ja Villem Ernits, käsitades puudusi viimase aja vene ja eesti kirjanduses.

---

kirjandus [ja Kunst]" ilmus V. Alttoa raamat "Anti koolis", mis on täielikult läbi imbunud nõukogude pedagoogikale võõrastest ideedest, läbi imbunud kodanlikust moraalist."

[991] Vn k klatš. Päevikusse on kleebitud ka väljalõige: "Eestimaa K(b)P Keskkomitees". — *Postimees*, nr 242, 16. X 1946, lk 1. Selles antakse ülevaade EK(b)P KK büroo istungist 11. oktoobril, kus kõne all oli kirjutis "Harimatus teaduslikkuse lipu all" ajalehes *Sovetskaja Estonija* 25. septembril 1946. a. Büroo tunnistas kirjutise õigeks; Adamsi töö ilmumine ülikooli toimetiste seerias "tõendab ülikooli juhtide bolševistliku valvsuse nürinemist ja ülikooli rektori sm. A. Koorti nõrka kontrolli teaduslike väljaannete sisu üle", töö ilmumine "signaliseerib ideoloogilise töö suurtest puudustest" Tartu ülikooli teadlaste hulgas. Ühtlasi võeti teadmiseks, et rektor on Valmar Adamsi kui "kateedri juhtimist mitte kindlustava jõu" vabastanud vene keele ja kirjanduse kateedri juhataja kt kohalt, ja pandi rektorile ette leida kuu jooksul uus kateedrijuhataja, "luua vajalik kord" ülikooli toimetiste ilmumisel, "mitte lubades ebaõigete, kahjulike ja alaväärtuslike kirjutiste trükkimist", et toimetised muutuks "eesrindliku nõukogude teaduse ideede kandjaks". "On vajalik, et ülikooli professorite, dotsentide ja õpetajate teaduslikke töid arutataks kateedrites enne nende avaldamist, et samas arutataks ja kritiseeritaks kateedrite töötajate varem ilmunud töid, samuti arutataks retsensioone ja kriitilisi artikleid, mis on ilmunud ajakirjanduses jne. Iga kateeder peab olema eelkõige teadlik nõukogude teaduse antud ala kõigist saavutusist, kasvatama oma töötajaid marksistlik-leninliku teooria vaimus ja tegema intensiivset teaduslikku tööd." EK(b)P Tartu linnakomiteel tuleb korraldada selle otsuse arutelu ülikooli teadustöötajate koosolekul ja Tartu linna parteiaktiivi koosolekul, "mobiliseerides kommunistide ja kõigi teaduslike töötajate tähelepanu võitlusele kodanliku ideoloogia retsidiivide vastu".

[992] Niina Raid (Nepomnjaštšaja; Neeme; 1917 – 26. XI 2001 Tartu) õppis TÜ filosoofiateaduskonnas 1934–1938 ja 1941–1943 ning ajaloo-

Ernits kaitses südilt Zoštšenkot[993] ja Ahmatovat,[994] kusjuures arvustas isegi teravalt Ždanovit,[995] nagu ei tunneks tema küllaldaselt vene rahva elu ja vaatab kõrgest Kremli tornist alla vene rahvale. Zoštšenko seevastu on asunud vaid miilitsa seisukohale. Ironiseerides küsis, kuidas tuleb "parteilisust" rakenda-

---

keeleteaduskonnas 1945, sai lõpudiplomi 1948, *mag. art.* 1995. Tallinna linnavalitsuse statistikabüroo ametnik 1937–1938, Tartu linnavalitsuse üldosakonna ametnik 1938–1940; TRÜ kunstiajaloo kateedri assistent 1944–1948, soome-ugri keelte kateedri vanemlaborant 1949–1954, klassikalise filoloogia ja Lääne-Euroopa kirjanduse kateedri vanemlaborant 1954–1959; Tartu Kunstimuuseumi teadusdirektor 1959–1962, F. R. Kreutzwaldi nimelise Raamatukogu vanemraamatukoguhoidja 1962–1963; TRÜ üldajaloo kateedri vanemlaborant 1964–1969; Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse vanemteadur 1969–1981 ja Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudi vanemteadur 1981–1984.

[993]Mihhail Zoštšenko (1894 – 1958 Sestoretsk), Vene kirjanik, dramaturg, stsenarist ja tõlkija. 14. augustil 1946 avaldati ÜKP(b)P KK Orgbüroo otsus ajakirjade *Zvezda* ja *Leningrad* kohta, milles räigelt kritiseeriti nende ajakirjade toimetusi muu hulgas Zoštšenko teoste avaldamise eest, ajakiri *Leningrad* suleti. Pärast seda otsust ründas teda ja Anna Ahmatovat oma ettekandes Andrei Ždanov, misjärel Zoštšenko heideti välja NSVL Kirjanike Liidust ning püüti ta nimi ja looming avalikkusest kustutada, aastail 1946–1953 tegeles ta tõlketöödega ja teenis elatist kingsepana. Kirjaniku liidu liikmeks võeti Zoštšenko taas 1953, kuid pärast seda, kui ta 1954. a ühel kohtumisel Inglismaa üliõpilastega oli mõistnud hukka 1946. a otsuse, taastusid rünnakud tema vastu.

[994]Anna Ahmatova (Gorenko; Gorenko-Gumiljova; Ahmatova-Šileiko; 1889–1966 Domodedovo), Vene luuletaja, tõlkija ja kirjandusteadlane.

[995]Andrei Ždanov (1896 – 1948 Valdai lähedal), ÜK(b)P KK sekretär ja Orgbüroo liige a-st 1934, II sekretär 1939–1941 ja 1946–1948, ÜK(b)P Leningradi oblasti- ja linnakomitee I sekretär 1934–1945; ÜK(b)P KK Poliitbüroo liikmekandidaat a-st 1935, liige 1939–1948, VNFSV Ülemnõukogu esimees 1938–1947, Kommunistliku Internatsionaali täitevkomitee liige 1935–1943, ÜK(b)P KK volinik Eestis 1940; üks kommunistlike massirepressioonide peamisi organiseerijaid ja sanktsioneerijaid NSVLis.

da näit. algebras või maastikumaalis. Leiab, et ÜK(b)P KK otsus Zoštšenko ja Ahmatova kohta ei ole küllaldaselt läbi mõeldud.[996]

Ernitsa sõnavõtu mõistab arvustavalt hukka "Postimehe" juhtkiri 18. okt. 1946 (nr. 244, lk. 1) pealkirjaga "TR Ülikooli ideoloogilise töö tase tuleb tõsta väärikale kõrgusele", milles öeldud muu seas:[997]

> Ülikooli õppejõud V. Ernits ei tunne nõukogude kirjandust, kuid armastab rääkida sellest. Ta on arvamisel, et poeesia, teadus ja kujutav kunst ei saa olla parteiline.
> Need on väga tuttavad helid kodanluse roostetanud kandlelt. Kust otsib V. Ernits oma vaimset varjupaika? — Eluaeg ehitas ta kodanlikele natsionalistidele silda üle Soome lahe, dresseeris rida aastaid panide võsusid Poolas. On kirjutanud raamatukese "Kausaalsest ja normatiivsest ilmavaatest", mis sisaldab buketi skolastilisi targutusi. Tegi kodanlikus Eestis kord "kaudset", siis "otsest" karskusliikumist.

---

[996]Vt "Ajakirjadest "Zvezda" ja "Leningrad": ÜK(b)P KK otsusest 14. augustist 1946. a." — *Looming*, nr 9, lk 963–966; "Leningradi parteiaktiivi koosoleku resolutsioon sm. Ždanovi ettekande puhul ÜK(b)P KK otsusest". — Samas, lk 967–969; "Leningradi kirjanike ülelinnalise koosoleku resolutsioon sm. Ždanovi ettekande puhul". — Samas, lk 970–974; "Seltsimees Ždanovi kõne ajakirjade "Zvezda" ja "Leningrad" kohta". — Samas, nr 10–11, lk 1103–1124. Otsuseid ja Andrei Ždanovi kõnet arutati näiteks Tartus järjekordsel "kirjanike, kirjandushuviliste ja kirjanduse ning kunsti alal töötajate koosolekul" 5. oktoobril 1946 Kirjanduse Majas. Vt "Nõukogude kirjanikud päevaülesannete kõrgusel: Märkmeid Tartu kirjanike arutluskoosolekult". — *Postimees*, nr 237, 10. X 1946, lk 2.

[997]Päevikusse on lisatud osaline lõige *Postimehes* ilmunud juhtkirjast, mille muu hulgas öeldakse, et Tartu ülikoolis leiduvat kahjuks "veel inimesi, kes ei tunne huvi rahvamajandusplaani täitmise vastu ega viisaastaku perspektiivide vastu. Need on professor Miilased, kes püüavad end ümbritseda miilase-taradega ja mängida "apoliitilist kangelast", et selle apoliitilisuse tähe all teha nõukogude elule võõrast poliitikat. Roiskunud, ideelagedaid, nõukogude elule võõraid meeleolusid levitades ja tinaraskelt kinni olles kodanliku korra ikkes, lubavad nad partei Keskkomitee otsuste väärtõlgitsusi, millega püüavad ühtlasi mürgitada meie kasvavat noorust ja ka noori õppejõude."

> On selge, et säärane õppejõud ülikoolis on kaotanud kõik perspektiivid, longib sündmuste sabas ja jääb areneva elu jalgu. Sm. Ždanov hiljutisel Leningradi partei aktiivi koosolekul ning kirjanike koosolekul peetud kõnes märkis, et kultuuri ja kunsti alal töötajad, kes ei kohane ümber ega suuda rahuldada rahva suurenenud vajadusi, võivad kiiresti kaotada rahva usalduse. [---]
> Seltsimees Stalin õpetab: "Mida kõrgem on ükskõik missuguse riigi või partei tööala töötajate poliitiline tase ja marksistlik-leninlik teadlikkus, seda kõrgem ja viljakam on ka töö, seda efektiivsemad on töötulemused."

Ernitsa sõnavõtt seminaris oli lühidalt kõne all ka ülikooli õpetatud nõukogus 18. okt. 1946, kusjuures rõhutati, et terava bolševistliku kriitikaga mõnede õppejõudude või nende tööde kohta tahetakse neid vaid abistada ja juhtida õigele ideoloogilisele teele, sugugi aga mitte loovast tööst kõrvaldada. See on kehtiv ka Alttoa kohta. Ernitsale heitis dekaan R. Kleis ka veel ette distsipliini puudust. Olla mõni aeg tagasi sõitnud Moskva ja tulnud sealt alles kuu aega hiljem tagasi, mis oli ette nähtud. Nõukogu kviteeris R. Kleisi sõnu üldise naeruga.

Paljud on hakanud hüüdma Ernitsat ironiseerides "герой нашего времени".[998]

Ideoloogilistele küsimustele pühendatud koosolekul Kirjanikkude Liidu majas (end. Uluotsa[999] maja Õpetaja tänaval) kir-

---

[998] Vn k meie aja kangelane; osutus Mihhail Lermontovi (1814–1841) romaanile *Meie aja kangelane* (1840).

[999] Jüri Uluots (1890 – 9. I 1945 Stockholm) lõpetas Peterburi Ülikooli õigusteaduskonna 1916, Eesti Teaduste Akadeemia liige 1938–1940, korp! Rotalia liige. PÜ stipendiaat professoriks ettevalmistamiseks 1916–1918, rahukohtunik ja kohtu-uurija Haapsalus 1918–1919; ajalehe *Kaja* vastutav toimetaja 1919–1920; Tartu Ülikooli Rooma õiguse dotsent 1919–1924, Eestimaa õiguse ajaloo professori kt 1924–1925, erakorraline professor 1925–1927, korraline professor 1927–1940 ja 1941–1944, õigusteaduskonna sekretär 1921–1924, dekaan 1924–1931 ja 1942–1944, üliõpilasprorektor 1931–1934; Riigikohtu tsiviilosakonna abiprokurör 1922–1924, *Postimehe* peatoimetaja selle ümberkorraldamiseks 1937–1938, Isamaaliidu keskjuhatuse esimees ja Tartumaa komitee esimees a-st 1937, Põhiseaduse Elluviimise Rahvarinde kesk-

janikele, teatritegelastele ja teistele 12. okt. arvustas ägedalt "Loomingut" "Postimehe" esindaja Lembit Kurg,[1000] endine gaasikaitse instruktor, väljendades, et Kersti Merilaas[1001] on "Loomingu" veerud oma luulega täis oksendanud ja reostanud.[1002] Dots. J. Käosaar leidis, et säärane väljendusviis pole siiski ajakohane, millele Alice Haberman tähendas, et tähtis pole mitte vorm, vaid sisu.[1003]

21. oktoober (esmaspäev). Kateedrijuhatajate koosolek. Võetakse vastu lõplikult viisaastaku teadusliku töö plaan, enamik kateedreid on liitunud. Vadiga on liitunud veel Kaur ja Haldre.

Dekaan teatab, et "Akadeemilises Raamatus" on müügil S. I. Israelsoni,[1004] S. I. Kaplani ja teiste koostatud "Курс гигиены

---

juhatuse liige a-st 1938; Asutava Kogu liige Eesti Maarahva Liidu rühmas 1919–1920, I, II ja IV Riigikogu liige Põllumeeste Kogude rühmas 1920–1926 ja 1929–1932, Rahvuskogu I koja esimees 1937, Riigivolikogu liige Rahvarinde kandidaadina ja selle esimees 1938–1939, Eesti Vabariigi peaminister alates 12. X 1939, peaminister presidendi ülesannetes kuni surmani; põgenes 19./20. septembril 1944 Rootsi.

[1000]Lembit Kurg, Eesti Vabariigi lõpuaastail sõjaväelise gaasiasjanduse ja kodanliku õhukaitse instruktor; Nõukogude teise okupatsiooni algul *Postimehe* toimetuse liige.

[1001]Kersti Merilaas (Eugenia Moorberg; Sang; 1913 – 8. III 1986 Tallinn) lõpetas Tapa gümnaasiumi 1932. Viru maavalitsuse ametnik Rakveres 1935–1936, seejärel vabakutseline kirjanik Tartus, Pärnus, Tallinnas ja Peedul.

[1002]1946. aastal ilmusid Loomingus Kersti Merilaasi luuletused "Kevad" (lk 346), "Väina kaldal" (lk 443), "Suvi" (lk 590) ja "Ebavere nõid" (lk 720).

[1003]Päevikusse on kleebitud väljalõiked: "Tähtsamate saksa sõjaroimarite hukkamine". — *Rahva Hääl*, nr 245, 18. X 1946, lk 4; "Tähtsamate saksa sõjaroimarite hukkamine". — *Postimees*, nr 246, 20. IX 1946, lk 4.

[1004]Zigfrid Izraelson (Siegfried Israelsohn; Israelson; 1893–1974) juhatas sanitaar-epidemioloogiarühma Orlovi kubermangus 1919–1922, saadeti seejärel välja erialasele tööle Orenburgi kubermangus, a-st 1924 Akomolinskis; pärast asumisaja lõppemist töötas Ukraina Töölisnoorte Instituudis 1926–1929 ning seejärel Üleliidulises Töökaitse Uurimise Teaduslikus Instituudis, Moskva I Meditsiiniinstituudi tööhügieeni kateedris a-st 1931, professor; Omski Riikliku Meditsiiniakadeemia töö-

труда".[1005] Vadi küsib, kas selles leidub ka plaanide koostamise töötervishoid. Naer.

23. oktoober (kolmapäev). Vanemate õppejõudude teaduslik seminar. Päevakorras põllumajandusteaduskonna rakenduszooloogia ja entomoloogia kateedri juhataja dots. August Eenlaid'i[1006] ettekanne teemal "Lenini-Stalini õpetus rahvusest". Küsimusi ei esitatud ja sõna ei võetud.

25. oktoober (reede). Ülikooli õpetatud nõukogu koosolek. Kinnitati magistrikraadid: Osvald Hallikul põllumajandusteaduste kandidaadiks (+50, −0 häält), Pauline Palmeosel[1007] filoloogiliste teaduste kandidaadiks (+47, −1), Ella Parmakson-Ohtlal[1008] loodusteaduste kandidaadiks (+47, −1), Gerda Kon-

---

hügieeni kateedri rajaja 1941 ja selle juhataja, Ilja Setšenovi nimelise Moskva Meditsiiniakadeemia kateedrijuhataja a-st 1945.

[1005]Vn k *Tööhügieeni kursus*. Vt Зигфрид И. Израэльсон. *Курс гигиены труда: Учебник для студентов санитарных факультетов мед. институтов*. Свердловск: Медгиз, 1946.

[1006]August Eenlaid (Martinson; 1905 – 23. XII 1979 Tartu) lõpetas TÜ põllumajandusteaduskonna 1939, põllumajanduskandidaat 1953. Särevere Lokuta algkooli õpetaja 1927–1930; TÜ Raadi entomoloogiakatsejaama abijõud 1935–1937, tegeliku zooloogia kabineti abijõud ja assistent 1937–1944, TRÜ tegeliku zooloogia kateedri juhataja ja vanemõpetaja 1944–1951, põllumajandusteaduskonna prodekaan ja dekaan 1948–1951; EPA rakenduszooloogia kateedri juhataja 1951–1955, entomoloogia ja aianduse kateedri juhataja 1955–1976, dotsent 1954–1972, kaugõppeosakonna juhataja 1951–1954, õppeprorektor 1954–1972.

[1007]Paula Palmeos (Pauline Palmeus; 1911 – 23. XII 1990 Tartu) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1939, *mag. phil.* 1940, korp! Filiae Patriae liige. *Eesti Entsüklopeedia* toimetuse töötaja ja kooliõpetaja; TRÜ aspirant 1941, (eesti ja) soome-ugri keelte kateedri vanemõpetaja 1944–1956, dotsent 1956–1989.

[1008]Ella Parmakson (Ohtla; Parmason; 1898 – 14. X 1947 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna keemia osakonna 1928, *mag. chem.* 1931 (keemiakandidaat 1946), ENÜSi ja seepärel ÜS Ühenduse liige. Kantreküla algkooli õpetaja 1916–1918, Viljandi Tütarlaste Gümnaasiumi õpetaja 1919–1921, 1923–1924 ja 1928–1932, Viljandi Ühisgümnaasiumi ja 1. keskkooli õpetaja 1932–1946; TRÜ anorgaanilise keemia kateedri õpetaja 1946–1947, vanemõpetaja 1947.

dasel, sünd. Volteril[1009] filoloogiliste teaduste kandidaadiks (+46, −2) ja Herbert Muischnekil[1010] matemaatikateaduste kandidaadiks (+49, −0).

Jooksvate küsimuste all võttis sõna prof. G. Rägo, kes tähendas, et temalt nõutakse Tallinnast aruannet, mis kirjutatud tinti pidavale paberile, sellist pole aga Tartus saada. Samuti pole Tartus pliiatseid. Eelviimase või viimase müüs "Akadeemiline Raamat" juba ammu. Keegi hea sõber kinkinud temale poole pliiatsi, millega toimub nüüd kateedri töö. Tuši saamiseks pole mingisugust lootust.

Milline küsimus arutusel ülikooli õpetatud nõukogu koosolekul! Sellest võttis osa ka EK(b)P Keskkomitee algorganisatsioo-

[1009]Gerda Kondas (Volter; 1905 – 24. IV 1995 Tallinn) lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1930 ja õigusteaduskonna 1939, *mag. phil.* 1932 (filoloogiakandidaat 1946). Advokatuuri liige a-st 1939, vandeadvokaat Karl Kondase abi Viljandis 1940, asus järelümberasujana Saksamaale 1941, naasis pärast Eesti vallutamist Saksa vägede poolt, Tallinna Kalandustehnikumi inglise keele õpetaja ja direktori asetäitja õppealal 1945–1947, direktor 1947–1952, Tallinna Mäetehnikumi saksa ja inglise keele õpetaja 1952–1957 ning õppealajuhataja 1957–1958, Tallinna Luutuberkuloosi Sanatoorse Keskkooli saksa ja inglise keele õpetaja 1958–1961; TRÜ saksa keele kateedri õpetaja 1961–1976.

[1010]Herbert Muischneek (Muischnek; 1903 – 16. X 1966 Tartu) lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna 1928, *mag. math.* 1930 (füüsika-matemaatikakandidaat 1946), korp! Mētraine ja seejärel korp! Fraternitas Aeterna liige. Tartu Tähetorni assistent 1931–1935, TÜ matemaatika instituudi ning geodeesia kabineti assistent ja vanemassistent 1935–1936; Tallinna Tehnikaülikooli geodeesia laboratooriumi vanemassistent 1936–1940, geodeesia kateedri assistent 1940–1944, vanemõpetaja 1944–1945, matemaatika ja mehaanika kateedri vanemõpetaja 1945–1946, geodeesia kateedri (hüdrotehnika ja geodeesia kateedri) dotsent ja juhataja 1947–1952; EPA dotsent 1952–1966, geodeesia kateedri juhataja 1952–1958, kõrgema matemaatika ja geodeesia kateedri juhataja 1958–1962, maakorralduse ja hüdromelioratsiooni teaduskonna dekaan 1952–1958; ühtlasi TRÜ geograafia kateedri vanemõpetaja ja dotsent 1952–1953 ning dotsent 1953–1954, õppeülesandetäitja 1962–1963.

ni[1011] uus juhataja Tartu R. Ülikoolis A. Preemet,[1012] kahvatu näo ja halkjate juustega kõhetu keskealine mees.

26. oktoober (laupäev). Loen hilisel õhtutunnil oma kirjutuslaua juures. Äkki tekib avatud raamatu kohal vari ja hetk hiljem laskub mu ette lepatriinu. Kust tuleb ta, mida tõotab? Vaatlen pisikest külalist. Ta ronib aeglaselt üle raamatu lähedatele paberitele laual, peatub, avab tiivad, tõuseb õhku ja laskub taas. Peatub siis lühikeseks ajaks, suundub tindipoti juurde, ronib selle järsku seina mööda üles ja vallutab kõrgeima tipuna tindipoti korgi, kukub sealt alla seljale, tiibade abil ajab end jalule ja tõustes lendu kaob toa hämarusse. Vaatan temale järele ja hämarusest, millesse ta kadus, hakkavad silmi ette kerkima unustusse vajunud hetked. Näen:

Polikliinik. Kaks noort meest soovivad tõendit tervisliku seisundi kohta, et minna autojuhtide kursustele.

– Kas loodate eksami sooritada, küsin.

– Tuleb riskida, oma saatusest ei pääse, vastab üks neist, kas sohver või ohver.

Ja muutub pilt...

Temale viirastus unenägu enne ärkamist.

Ja katkeb nägemus... Mõtted koonduvad uueks nägemuseks. Jälle katkeb nägemus, et taas alata.

29. oktoober (teisipäev). Neljatunniline õppejõudude ja abiõppejõudude koosolek ülikooli aulas partei otsuse 11. oktoobrist[1013] arutamiseks ja selgitamiseks.

[1011] Nii päevikus.

[1012] Aleksander Preemet (Premet; 1902 – 21. VIII 1972 Tallinn) lõpetas Moskva Põllumajandusinstituudi 1933. Töötas Tadžiki NSVs 1926–1930, sh põllutöö rahvakomissari asetäitjana ja rahvakomissarina; Tallinna 1. Tööstuskooli direktor 1945–1946, ENSV põllumajandusministri asetäitja kaadri alal 1948–1950, ENSV Riikliku Plaanikomitee osakonnajuhataja 1953–1955, Harju rajooni I. Mitšurini nimelise kolhoosi esimees 1955–1972.

[1013] EK(b)P KK büroo istungil 11. oktoobril 1946 oli kõne all O. Rissi kirjutis "Harimatus teaduslikkuse lipu all" ("Невежество под флагом учености"), mis oli ilmunud ajalehes *Sovetskaja Estonija* 25. septembril 1946. a (nr 225, lk 2). Istungi protokolli vt RA, ERAF.1.4.331,

Trepil jagatakse õppejõudude sedelid, kuhu tuleb märkida nimi ja teaduskond ja lasta see siis urni. Nii teostatakse kontroll — kes võttis osa, kes mitte.

– Täna saab koosolekule vaid pääsmetega, hüüab keegi selja taga, tõustes trepil.

– Kas pääsmed on maksulised?, küsib teine, seekord nagu tuttav hääl. Pöördun ümber — Gerh. Rägo.

Keegi ruttab trepist alla.

– Kas ilma kontramargita tagasi pääseb, kuuldub küsimus. Ümberringi naer.

Aulas pikk presiidiumi laud, selle taga valgete tähtedega punasel kangal loosung: "Nõukogude teaduse alal töötajad! Rikastage teadust ja tehnikat uute leiutiste, uurimuste ja avastustega!

---

l. 49–69. Tartu linna parteiaktiivi koosolekul oli EK(b)P KK XIII pleenumi tulemusi ja büroo 11. oktoobri otsust arutatud juba 15. oktoobril. Suurima puudusena ideoloogilise töö alal tõi linnakomitee I sekretär Eduard Brandt välja Valmar Adamsi "alaväärtusliku kirjutise" ilmumise TÜ toimetistes ning et ka Villem Alttoa "vähemäärtusliku raamatu "Anti koolis" ilmumine puudutab ülikooli partei-algorganisatsiooni, sest raamatu autor on ülikooli õppeosakonna juhataja". Tema kõnele järgnes arvukalt sõnavõtte. Näiteks teatas TÜ teadusprorektor Karl Taev, et "V. Alttoa raamat on kirjutatud 1942. aastal. V. Alttoa andis selle kirjastada 1944. aastal, siis kui kirjastused vajasid käsikirja. Raamat ilmus 1946. aastal, mitte ülikooli toimetusel, kuid loomulikult on ülikool vastutav selle eest", sest autor on ülikooli töötaja. Valmar Adamsi raamatu ilmumise eest võttis ta endale täieliku vastutuse: "Minu tegevuse analüüs näitab, kuidas ei tule tööd organiseerida. V. Adamsi käsikiri lasti läbi kerge usu peale. Oleks pidanud töö korraldama nii, et igal pool oleks "silm peal olnud"." TÜ pedagoogikakateedri juhataja Aleksander Pindi sõnul näitab aga Adamsi töö ilmumine "ülikooli vastutavate töötajate lühinägelikkust ja parteilist muretust. "See on meie viga, et V. Adams ülikoolis nii kaua töötas, ilma et me oleksime näinud tema olemust. Samuti on see häbiks meile, et me ise ei avastanud seda viga, vaid "Sovetskaja Estonia"". Alttoa raamat olevat apoliitiline teos, kuid pole ka "pedagoogiliselt kasvatava väärtusega". Vt *Postimees*, nr 243, 17. X 1946, lk 2. Ülikooli EK(b)P algorganisatsiooni üldkoosolek aruandeaasta kokkuvõtteks oli peetud juba 11. oktoobril. Vt pikemat kirjeldust sellest: "Tartu R. Ülikooli partei-algorganisatsiooni koosolek". — Samas.

Kindlustage edasist tehnilist prgressi meie maa kõigis rahvamajandusharudes!"

Ilmub presiidium eesotsas rektor Koortiga, võttes laua taga istet.

Esimesse ritta asuvad peale A. Koorti K. Taev, A. Pint, A. Brandt,[1014] H. Haberman, A. Preemet; teise A. Valdes, O. Hallik, Prink, A. Vaga, Antons, A. Uibo, V. Reiman, R. Kleis ja F. Laja, seega rektoraat, dekaanid ja partei esindajad. Prorektoritest istub kuulajate hulgas vaid Alttoa.

Rahvast on palju, ees on mõned toolide read tühjad, taga seistakse.

Koosoleku avab A. Koort, paludes seisjaid ette vabadele toolidele istuda, kuid toolid jäävad endiselt tühjaks.

Tähendab siis, et koosolek on kokku kutsutud partei 11. okt. otsuse selgitamiseks, läbiharutamiseks ja järelduste tegemiseks. Nõukogude teaduse ülesandeks on teenindada töötavaid hulki ja sotsialistlikku ühiskonda. Teadus peab senisest tunduvalt enam silmas pidama sotsialistliku ühiskonna nõudeid ja vabanema kodanliku ajastu jäänustest, pehkinud kapitalistliku ideoloogia asemele peab astuma eluvärske sotsialistlik. Seda peavad silmas pidama ka praktilised rakendusteadused, nagu arsti-, looma- ja põllumajandus[teadus]. Tuleb loobuda ka seisukohast, et teadus võib olla apoliitiline.

Rektori kõne ajal astus aulasse V. Adams ja võttis istet ühes esimestest ridadest. Haberman pöördus sel puhul muiates Brandti poole, midagi selle kõrva sosistades, ja mõlemad vaatasid Adamsile.

Rektori kõnele, mis vältas ligi tund aega, järgnes õppeala prorektori H. Habermani sõnavõtt, milles näitas ülikooli õppetöös esinevatele puudustele ja kriitika vajadusele. Kriitika ülesandeks pole mitte kõrvaldada kedagi loovast tööprotsessist, vaid töötajate abistamine. Seepärast on väär, et meie teadlased haavuvad õiglase kriitika puhul. Teadus ei ole enam iga töötaja eraasi, oma-

[1014] Tegelikult Eduard Brandt (1907–1974), EK(b)P Tartu linnakomitee I sekretär 1945–1948.

ette nokitsemine, vaid sotsialistliku vaimukultuuri loomine ja levitamine.

Järgnesid lühikesed R. Kleisi ja A. Mitt'i sõnavõtud, milles peatusid tehtud töö ideoloogilistel vigadel, rõhutades samuti kriitika kui ideoloogilise abistamisabinõu juures.[1015]

Peale lühikese vaheaja selgitas teadusliku töö ideoloogilisi puudusi teadusala prorektor K. Taev, peatudes peamiselt Adamsi, aga ka V. Alttoa äsja ilmunud töödel. Kriitilisele vaatlusele tulevad võtta ka õppejõudude varemad tööd, et avastada ideoloogilisi vigu ja nendele juhtida autorite tähelepanu. Sel teel on kergem vabaneda kodanliku ilmavaate seisukohtadest.

Taevi kõne ajal tõusis omalt kohalt V. Adams, lähenes presiidiumi lauale ja andis A. Brandtile[1016] üle mingisuguse sedeli.

Vahepeal oli kõnetoolile astunud A. Valdes, kes selgitas seni tehtud arstiteaduskonna tööd. Edasi võtsid veel sõna dekaanid O. Hallik ja Kadari.

Viimase pikema sõnavõtuga esines A. Brandt,[1017] kes taas rõhutas, et Adamsi "Küchelgarten" on ideoloogiliselt kahjulik ja väär töö, sisaldades peale muu ka menševistliku ilmavaate sugemeid. Adams ise aga lisandab oma eksimustele uusi väärsamme juurde. Nii on ta kutsumatult ilmunud koosolekule ja demonstratiivselt istunud esimestesse ridadesse, et sellega nagu näidata oma üleolekut. Ka on ta saatnud temale, koosoleku juhataja asemel, sedeli, milles palub enesekriitikaks sõna, pakkudes soovi korral oma sõnavõtu masinakirjas kokkuvõtet tõestuseks, et ta ei kavatse mingisugust demonstratsiooni. Ei ole meeldinud ka A. Valdese sõnavõtt, mis olnud täiesti apoliitiline.

Lõpuks peatus veel leivaküsimusel, tähendades, et osal üliõpilasist võib julgesti leivakaardid ära võtta, sest olemasolevail andmeil nad saavad ka ilma läbi. Varemalt on meil leiba sisse

[1015] Nii tekstis.
[1016] Tegelikult Eduard Brandtile.
[1017] Tegelikult Eduard Brandt.

veetud, nüüd tuleb harjuda oma tagavaradega läbi ajama, vähemalt kuni uudseleivani.[1018]

Lõpuks võeti vastu A. Uibo poolt ette kantud resolutsioon, milles mõisteti koosoleku poolt hukka ideoloogilised puudused ülikooli töös, samuti Adamsi ja Ernitsa jt. eksimused.

Esimesena enne teisi lahkus aulast Adams... Ernits puudus, Alttoa oli kadunud juba varem.[1019]

31. oktoober (neljapäev). "Wollen wir ein Glass Bier trinken,"[1020] tähendas minule Aunap, ülikoolis kõrgema hariduse ministri käskkirja kohaselt 24. augustist 1946 toimuva täieliku varade investeerimisega seoses olevate küsimuste selgitamiseks dekaani poolt dekanaati kokku kutsutud inventuuri eest vastutavate kateedrite esindajate koosolekul. Ja peagi istusime väikeses õllekeldris Kloostri ja Botaanika[1021] tänavate nurgal.

[1018] Selle väite taga peitub 1946.–1947. aasta näljahäda Nõukogude Liidus.

[1019] Päevikusse on kleebitud väljalõiked: "TR Ülikooli õppejõud ideelis poliitilisi küsimusi arutamas". — *Postimees*, nr 256, 1. XI 1946, lk 2; "TR Ülikooli õppejõudude ja abiõppejõudude üldkoosoleku resolutsioon". — Samas. Viimase järgi tunnistas üldkoosolek "täiesti õigeks EK(b)P Keskkomitee Büroo märkuse, et "ENSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetistes" V. Adamsi ebateadusliku ja alaväärtusliku brošüüri ilmumine sõltus otseselt ülikooli nõrgast ideoloogilisest tööst, kui ka nõrgast kontrollist kirjastuse üle, mis võimaldas nõukogude trükisõna tribüüni kasutamist kahtlase poliitilise reputatsiooniga isikute poolt. Suurtest puudustest ideoloogilisel rindel kõneleb ka õppejõud Ernitsa kriitikalage ja menševistlik sõnavõtt nooremate õppejõudude seminaris. Koosolek konstateerib rahuldustundega, et see esinemine sai väärika vastulöögi teiste seminarist osavõtjate poolt. Kuid juba see olemuselt ebanõukoguliku esinemise fakt omaette kohustab meid poliitilise valvsuse tõstmisele. Apoliitilisus õppe- ja teaduslikus töös, vajaliku kriitika ja enesekriitika puudumine, perekondlikkuse ja vastastikuse andestamise õhkkond alandavad järsult ülikooli õppe- ja teaduslike kaastööliste kollektiivi töötaset kaadrite ettevalmistamisel ja teaduslike probleemide lahendamisel, mis omavad suurt poliitilist ja rahvamajanduslikku tähtsust."

[1020] Sks k võtame kannu õlut.

[1021] S.t Kroonuaia tänava.

– Mul jäi õppe- ja abiõppejõudude koosolekust aulas lõppkokkuvõttes mulje, tähendas A., et iga õppejõud mingu oma töö juurde tagasi ja jätkaku endiselt oma tööd, ainult intensiivistagu ideoloogia omandamist, siis täidavad kõik oma kohust.

– Tõsiseid raskusi teeb ajapuudus. Seal on Reiman nüüd kätte saatnud igale õppejõule kirjandusallikate loetelu rahvusküsimuse küsimuse kohta, et aktiivsemaks muuta sõnavõtte järgmisel seminarikoosolekul, kuid kuna sa leiad aega minna tema juurde.

– Ma lasen lihtsalt raamatud oma juurde kateedri ruumidesse tuua...

– See on vist kõige otstarbekam, kahju vaid, et mälu kõike ei haara.

– Minu mälu ei võta küll enam kõike kinni.

– Minu oma samuti, ma unustan kõik kohe.

Tuletasin meelde, kuidas Rubashkini[1022] päevil Aunapi juures praktikumi sooritasin, tema jälle kui sisekliinikus assistent olin, minult eksamil südamekahinaid päris.

– Ole alati kõigi vastu lahke, kunagi ei tea, kuidas saatuse ratas end pöörab, tähendas A.

Bernakoff oli koosolekule saatnud inventuuri eest vastutava kateedri esindajana Anna Koorti.

1. november (reede). Minu vana emakese 77. sünnipäev, vist küll viimne... Rääkimine muutub aeglaselt, kuid järjest raskemaks, mõistus sageli tumeneb, kehaline jõud raugeb... Vahel ütleb siiski: "Sa oled ikka hea mu vastu", kuigi ma olen sageli närviline ja pahur...

4. november (esmaspäev). Minu vanemlaborant Dora Zagorje on lõpetanud arstiteaduskonna, sooritades 1. kuni 31. oktoobrini ko-

[1022] Vladimir Rubaškin (1876 – 24. VI 1932 Harkov) lõpetas Sõjameditsiini Akadeemia Peterburis 1900, töötas sealsamas õppejõuna a-st 1906; TÜ võrdleva anatoomia, embrüoloogia ja histoloogia professor 1912–1918, Tartu Eraülikooli (Tartu Eraülikooli Kursuste, Mihhail Rostovtsevi Eraülikooli) direktor Tartus 1913–1914; Harkovi Ülikooli professor a-st 1918, Harkovi Meditsiiniinstituudi professor a-st 1922, Ilja Metšnikovi nimelise Üleukrainalise Bioloogia, Morfoloogia ja Eksperimentaalmeditsiini Instituudi direktori asetäitja a-st 1930.

misjoni ees riigieksamid kuues nõuetavas aines: kirurgias, sise-, nakkus- ja lastehaigustes, sünnitusabis ja günekoloogias ning hügieenis, kõik kiitusega (с отличием).[1023] Soovisin temale õnne. Punastus nagu seda tegi, kui teatasin temale juba varem, et lõpetamisel esitan tema assistendi kohale.

Tuli juttu kitsastest ruumidest, mis kateedril polikliinikus kasutada ja mis muutub otse katastroofiliseks, kui järgmisel aastal III kursusele tuleb 150 arstiteadlast, nagu see kavatsetud. Teatas, et on partei esindajaile, kes viimaseil päevil ülikooli tööd kontrollisid (Pats ja Uibo), kateedri raskustest rääkinud ja abi palunud, ja küsis siis, kus minu tööruum nüüd asub, sest sellal kui tema teinud eksameid, on minu nimetahvel mu endise ruumi ukselt kadunud.

– Asun nüüd polikliiniku naiste kontrollarsti dr. Ida Väärsi[1024] eestoas, vastasin naeratades.

– ?!. Vaatas mulle mõistmatult otsa, siis naeris lõbusalt, et valged hambad välkusid.

– Just nii, mujal ruumi ei ole, minu endist tuba aga vajab polikliinik. Dr. Väärsi pakkus mulle küll oma vastuvõturuumi, mis loengute ajal on vaba, kuid jätkub mulle lõpuks ka eesruumist. Muuseas, meil on polikliinikus uus naiste kontrollarst.

– Kes?, küsis Z.

– Mina. Vaatas mulle täis hämmastunult otsa.

– Läheme vaatame.

Läksime dr. Väärsi kabineti juurde, kus uksel sildi alla "naiste kontrollarst" oli paigutatud minu nimetahvel.

– Palun lugege: naiste kontrollarst prof. H. N.

[1023] Vt ka: H. Pihl, "Riigieksamid TR Ülikooli arstiteaduskonnas". — *Postimees*, nr 245, 19. X 1946, lk 2.

[1024] Ida Väärsi (Orav; 1888 – 5. III 1954 Tartu) lõpetas Peterburi Naismeditsiini Instituudi 1921, Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi liige. Opteerus 1921; TÜ naistekliiniku subassistent ja laborant, assistent 1923–1926; eraarst naistehaiguste alal a-st 1926, Tartu Erakliiniku naistearst a-st 1929, Kaitseliidu arst Tartus 1927–1928, Tartu Linna Ambulatooriumi günekoloog a-st 1944, Tartu Linna Polikliiniku akušöörgünekoloog a-st 1950.

Naeris taas lõbusalt, nii et koridor kajas. Ja tõesti, mul oli õigus, kui meeleliselt siduda mõlemad uksetahvlid.

– Teie oskate alati tõsise näoga nalja teha, tähendas siis. Teie väljendus III kursusele loengutest ja praktikumidest osavõtjate kontrollimisel "Praegu võite ka puudujate eest jah öelda, hiljem, kui teid tundma õpin, on see juba võimatu" liigub ka teiste kursuste üliõpilaste seas suure menuga.

Pidin tahtmatult naeratama. Eila tulid mul loengute vaheajal trepil vastu mitu üliõpilast, kes püüdsid loengult salaja lahkuda. Ütlesin siis järgmist loengut alates: Auditooriumid peaksid kõik olema neljandal korral, nagu siin polikliinikus, siis tulevad need, kes loenguilt ja praktikumelt enneaegselt lahkuvad, trepil vastu. Kuulajad olid vait, nagu püüdes süveneda mu sõnade mõttesse. Siis läksid näod naerule ja auditooriumis hakkas kihin ja kahin.

Dora hakkas taas lõbusalt naerma.

– Kas mäletate veel, kui ühele tütarlapsele ütlesite, kes perkusteerimisel liig lähedale oma patsiendile asus, nii et peaaegu tema nägu riivas: "Haigele nii lähedale kummarduda ei sobi, see võib soovimatuid eksiarvamisi esile kutsuda", mida kviteeris lõbus naer?

– Mäletan, pidin tahtmatult naeratama.

Ruumide küsimus polikliinikus teeb tõsiseid raskusi, vaatamata Liidu Rahvakomissaride Nõukogu otsusele 1. dets. 1944, mille järgi igale meditsiiniinstituudile tuli üle anda 15. dets. 1944 "по одной поликлинике, в городах по местонахождению институтов для практического обучения студентов".[1025] Puudub leping tervishoiuosakonnaga, mis kindlustaks töö tarvis vajalike ruume: hambaproteeside töökoda aga ei mõtlegi veel lahkuda.[1026]

(*Järgneb*)

[1025] Vn k üks polikliinik instituudi asukohajärgsetes linnades üliõpilaste praktiliseks õpetamiseks.

[1026] Päeviku veerisele kirjutatud: Анна Ахматова.

CONTENTS

The hesitating mood of speaking about literature ..*Jaak Tomberg* 195
Why has critique run out of steam?: From matters of fact to matters of concern .....*Bruno Latour* 203
Household and family in statistics .....*Ene-Margit Tiit* 237
Poetry .....*Triin Tasuja* 268
"Autistic psychopaths" in childhood. Part II .....*Hans Asperger* 274
Hans Asperger and his description of autism .....*Amar Annus* 305
One general .....*Toomas Kiho* 312
"...the Europe after the big fire in the world will be entirely new": By the 22nd anniversary of the Republic of Estonia in 1940 313
Review: *Acre* — the land of Tõnu Õnnepalu's thoughts? Tõnu Õnnepalu. *Aaker: (Muskoka, Ontario, CA)*. (Mujal kodus II.) Tallinn: EKSA, 2019. .....*Tiina Ann Kirss* 345
Abstracts 353
Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XX 361
.....*Herbert Normann*

eurozine

www.eurozine.com

Praakeksemplaride puhul palume pöörduda:
AS Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn, tel. 6563639

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

9 770235 777022

Hind 3.90 eurot